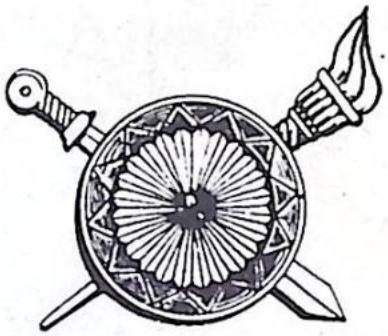
Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՍՄԲԱՏԻ ԳԱՆՁԵՐԸ

3

Հայրենիքի զավակները

2101

ՀԱՑՐԵՆԻՔԻ ՋԱՒԱԿՆԵՐԸ

ԹՈՒՂԹ Յ

Հ. ՎԱՀԱՆ ԾՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՍՄԲԱՏԻ ԳԱՆՁԵՐԸ

(Բ. Տպագրութիւն)

ՎԵՆԵՏԻԿ
ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

ՍՄԲԱՏԻ ԳԱՆՁԵՐԸ

— Ինչո՞ւ Հայր սուրբը ընկոյզէ արկղին մէջ բանալիի տակ դրած խիստ կը պահէ տարօրինակ գիրք մը, հարցուց Ատոմ իր ընկերներուն:

— Ես անգամ մը այդ գիրքը տեսած եմ, պատասխանեց Սիսակ, բարակ մատեան մ'է արծաթէ տուփի մէջ պահուած, բայց Թոյլ չտուաւ ձեռքս առնելու եւ կարդալու. «Ասիկա ձեզի համար չէ», ըսաւ եւ դողդոջուն մատներով արկղին մէջ դրաւ:

— Անշուշտ դաղտնիք մը կայ, վրայ բերաւ Վարդան:

— Ես չատ հետաքրքիր եմ, անպատճառ պէտք է դաղտնիքն հասկնամ:

— Հետաքրքրութիւնը դէշ բան է, Ատոմ, պատասխանեց Վարդան, եթէ Հայր սուրբը լսէ, քեղ կը վտարէ իր դպրոցէն:

— Ինծի չեմ որ յայտնի ընեմ. քաջութիւնը՝ դիտնալ եւ լռելն է:

— Լռե՞լ, բերանդ ոսպ չի Թրջիր, ըսաւ Սիսակ, կաչաղակի պէս անդադար կը կրկչաս:

— Շատախօսը դուն ես, պոռաց Ատոմ, երէկ պատժեցին քեղ դասարանին մէջ, որովհետեւ խօսեցար:

— Ես ընկերիս բան մը հարցուցի, մե՞ղք ըրի: Իսկ դո՛ւն խնդացիր որ պիս պատժեցին:

— Բայց իմ ալ միտքս պղտորեցաւ, ըսաւ Վարդան. ինչո՞ւ այդքան զգուշութեամբ կը պահէ արկղին մէջ:

— Եթէ արգիլուած է, ինչո՞ւ հետաքրքրուինք, անշուշտ կարեւոր բան մը պրուած է մէջը, ըսաւ Սիսակ:

— Արգիլուած պտուղը համով կ'ըլլայ, չե՞ս գիտեր, պատասխանեց Ատոմ:

— Ադամ ալ այդ խելքը գործադրեց եւ մեզ ցեխին մէջ նետեց, ըսաւ Սիսակ:

— Մի՛ խօսիք, վարդապետն եկաւ, ես ոտքերու ձայնէն կը հասկնամ:

Իսկապէս այդ վայրկեանին Եսայի վարդապետը ներս մտաւ եւ ժպիտով հարցուց.

— Անշուշտ օգտակար բանի մը վրայ կը խօսէիք:

— Այո՛, Հայր սուրբ, իսկոյն պատասխանեց Ատոմ, կ'ըսէինք թէ ինչո՞ւ Ադամ խնձորը կերաւ, չէ՞ր կրնար քիչ մը համբերել:

Ընկերակիցները խնդացին:

— Ինչո՞ւ կը խնդաք, ըսաւ Ատոմ: Այնպէս չէ՞, Հայր սուրբ, հիմա հրեշտակներու պէս կ'ըլլայինք եւ դրախտին մէջ կը բնակէինք, ո՛չ սորվիլ կ'ըլլար, ո՛չ ցաւ, ո՛չ ալ մահ:

— Բայց անոր տեղն Յիսուս եկաւ, դաւակս, աւելի լաւ եղաւ: Բարի եղիր որ արքայութեան մէջ աւելի երջանիկ ըլլաս քան Ադամ դրախտին մէջ:

Ատոմ գլուխը քերեց եւ քիչ մը մտածկոտ պատասխանեց.

— Այո՛, բայց սա աստղաբաշխութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, քերականութիւնը սորվելու համար դպրոցին չէինք ցաւցներ:

— Շա՞տ կը նեղուիս, հարցուց Եսայի վարդապետը:

— Հայր սուրբ, բան չի հասկնար, պատասխանեց Սիսակ, քալ ղինուոր մը կրնայ ըլլալ, բայց ո՛չ դիտուն մէկը:

— Ես վարդապետ պիտի չըլլամ. ի՞նչ ընեմ այդ բաները սորվելով:

— Մեծնաս՝ կը հասկնաս դիտութեան արժէքը, ըսաւ Հայր սուրբը. հիմա պարտէդ իջէք հանգիստ ընելու:

Աւազէ ժամացոյցը իսկապէս պարպուած էր եւ ցոյց կու տար երկրորդ պահին անցնիլը: Կոչնակը հընչեց իր խուլ եւ ընդհատ ձայնով. աշակերտները պարտէզ իջան եւ Գլաձորի դպրոցը փեթակի մը պէս բզզիւնով լեցուեցաւ:

Գրեթէ բոլորն ալ դիշերօթիկ աշակերտներ էին, ընդհանրապէս հարուստներու զաւակները, ոմանք նոյնիսկ կիլիկիայէն եկած էին այդ մեծ վարդապետին քով ուսում առնելու:

Դպրոցը աղջիկներու բաժին ալ ունէր, ուր կրնային յաճախել անոնք որ եղբայր ունէին միւս բաժինին մէջ: Ատոմի՝ Սիրան քոյրը, Սիսակի՝ Մարիամ եւ Հռիփ քոյրերն ալ կային:

Վարդան մինակ էր դպրոցին մէջ, բայց ամէնէն հպարտն էր, որովհետեւ Պռօշեանց ընտանիքէն էր եւ Պռօշեանք՝ Մամիկոնեան սերունդէն առաջ եկած են, բայց փոքրիկին հպարտութիւնը անմեղ ու տղայական էր:

Իրաւունք ունէր Սիսակ ըսելու թէ Ատոմ քալ ղինուոր կրնայ ըլլալ. հուժկու եւ թիկունքով տղայ էր, բայց հացի պէս բարի. թուխ եւ յորդ մազերուն տակ

ունէր խոշոր աչքեր, որոնք մեր Սեւ լիճին կը նմանէին: Դպրոցին մէջ սիրուած էր բոլորէն, որովհետեւ ղիրենք կը պաշտպանէր փողոցի տղաներուն դէմ ու երբեք մատնութիւն չէր ըներ երբ մէկը յանցաւոր ըլլար, մանաւանդ թէ իր վրայ կ'առնէր ուրիշին յանցանքը:

Մինչդեռ Սիսակ երկչոտ էր, օրիորդի պէս փափուկ մեծցած, բայց քալէ էր դասերուն մէջ: Նա կիլիկիայէն եկած էր եւ Լեւոն Թագաւորին հեռաւոր ազգական էր:

Վարդան փոքրիկ էր, հազիւ տասը տարեկան. հեզ էր բնաւորութեամբ եւ առուակի պէս միշտ կը ժպտէր: Սակայն Եսայի Հայր սուրբը ամէնէն շատ Ատոմը կը սիրէր. անկեղծ, պարզ եւ ազգասէր էր, ինքն էր որ բակին մէջ խաղաղութիւն կը պահէր իր թաւ եւ ազդու ձայնով: Միակ տղան որ չէին սիրեր՝ Արդուինցի Սամոն էր, նախանձոտ ու խարդախ էր, իր չարութիւնները պարտկելու համար ուրիշը կը մատնէր:

— Սամոյին բան մը չըսէք, պատուիրեց Ատոմ իր ընկերներուն:

— Դուն բան չըսես, պատասխանեց Սիսակ. Սամոն իր կեղծ ձեւերով քեզ շատ անգամ խաբեր է. երբ չահ ունի՝ սիրելի բարեկամ է, իսկ ծածուկ՝ միշտ նոյն Արդուինցին է. երբ մայրիկդ պտուղ կամ անոյշ ղրկէ, բոլորն ինքը կ'ուտէ, բայց ինքը՝ մարդու բան չի տար:

— Հայր սուրբն ալ ղինքը յանդիմանեց այդ եսասիրութեան համար, ըսաւ Վարդան, բայց նա կեղծ լաց ձեւացուց, յետոյ դաղտնի խնդաց:

Ատոմ դպրոցին մէջ ուրիշ մտերիմ ընկեր մ'ալ ունէր. Մշեցի Կարոն էր, որ ամէն բառին սկիզբը գ ղիրը կը դնէր, եւ ղինքը Ջազա կը կոչէին. նա չէր բարկա-

նար. լեռնցի պէս ուժուղ ձայն ունէր. միշտ կը խըն-դար պարտէզը լեցնելով:

— Կարո՛յ, ըսաւ Ատոմ, քեզի բան մը պիտի ըսեմ, բայց խոստովանանքի գաղտնիք է, մէկու մը պիտի չյայտնես:

— Դպրոցէ՞ն պիտի փախչիս, հարցուց Կարոյ:

— Ի՞նչ խենթ բաներ կ'ըսես, միտքդ ի՞նչ ինկաւ:

— Ի՞նչ դիտնամ, Սամո՛ն ըսաւ:

— Հայր սուրբն իր ընկոյզէ արկղին մէջ գիրք մը պահած է. արծաթ տուփի մէջ է. կ'ըսեն թէ շատ հե-տաքրքրական գիրք է. մէջը գաղտնի բան գրուած է:

— Ես ալ տեսած եմ, պատասխանեց Կարոյ, վրան գրուած էր Սմբատի... բայց միւս բառը չկրցայ կար-դալ:

— Մե՛ղք, ի՞նչ դժուար ես եղեր:

— Հայր սուրբին եղբօրորդին պիտի դիտնայ, Նչե-ցի Եղիշէն, անոր հարցնենք, ըսաւ Կարոյ, ինքն է ծա-ռայութիւն ընողը:

— Եղիշէէն բան դուրս չ'ելլեր, ուրիշ միջոց խոր-հինք:

— Բայց ինչո՞ւ այդքան կը հետաքրքրուիս:

— Ես մեր տունը լսած եմ թէ այս կողմերը թան-կապին բաներ թաղուած են եւ մարդ չի գիտեր անոնց տեղերը:

— Հայաստանի ո՞ր կողմը թանկագին բաներ չեն թաղուած, ըսաւ Կարոյ:

— Ա՛ս ուրիշ բան է, Կարոյ, կրնայ ըլլալ որ Հայաս-տանի համար օգտակար բան է, մարդարէութիւն մը, պինուորական պայտնիք մը, ղէնքեր, կամ Շապուհ Բա-գրատունիի պատմութիւնը որ մեր Սմբատ Թագաւորին վրայ գրած է եւ կորսուած կը համարին: Ես Շապուհին

անունը լսած եմ, բայց պիրքը չկայ, դպրոցի մեծ ձեռագրատան բոլոր պիրքերը խառնած եմ, Շապուհը չկայ:

Կարոն ղլուխը թօթուեց եւ երթալու վրայ էր:

— Կեցի՛ր, Զազա, այս պիչեր Հայր սուրբը հոս չէ, իր Նիչ պիւղը պիտի երթայ, Եղիչէն ալ հետը. իր դուռը բայց կը ձգէ, իսկ արկղին բանալին ալ տեղէ մը կը գտնենք: Սիսակ եւ Վարդան ալ համամիտ են:

— Անո՞նք ալ գիտեն քու ծրագիրդ:

— Այո՛, մեր ընկերներն են:

— Բայց պէտք չէիր Վարդանը առնել, չատ պըզտիկ է:

— Գիտե՞ս ինչու առի, որովհետեւ Պերճ Պռոչեանի տղան է, եւ գիտես, Պերճ հայրիկը այս դպրոցին բարերարն ու լանամակալն է, եթէ բռնուինք՝ մեզ կը պաշտպանէ:

— Լաւ մտածեր ես: Զխօսի՛նք, Արդուինցին կու գայ:

Երեկոյեան մօտ Եսայի Հայր սուրբը մեկնեցաւ Նիչ պիւղը, իր քոյրը ծանր հիւանդ էր. տարաւ նաեւ Եղիչէն, դպրոցն յանձնելով Սարգիս աբեղայինն, որ տղաներուն ձեռքը խաղալիկ էր եւ պիչերը խլուրդի պէս խոր կը քնանար:

Երբ պիչեր եղաւ, աշակերտները գացին ննջելու, իւղի ճրագները մարեցան եւ տղաները թռչունի պէս են, չուտով քնացան:

Ատոմ ոտքի ծայրերուն վրայ, քալելով մօտեցաւ Սիսակի, Կարոյի եւ Վարդանի անկողիններուն, անոնք ալ չէին քնանար:

— Ելէք, ատենն է, ըսաւ ցած ձայնով:

Իջան սանդուղներէն եւ առաջին յարկին վրայ մեծ

սրահի մը մէջ վարդապետին սենեակն էր: Դուռը չէր կղպուած, ներս մտան, բայց մութ էր:

— Ա՛ս ի՛նչ մութ է, Ատոմ, ըսաւ Կարոյ:

— Ես մտածեր եմ, պատասխանեց Ատոմ եւ լուցկին հանելով վառեց իւղի ճրագը:

— Զեռքիդ մէջ բռնէ որ ասդին անդին չոտ չտայ, ըսաւ Սիսակ:

— Բայց ի՞նչպէս պիտի բանանք արկղը, հարցուց վարդան, որ վախէն կը դողար:

— Ի՞նչ կը դողաս, սաստեց Ատոմ, դողութիւն չենք ըներ, ոչ ալ չար գործ մը, կրնայ ըլլալ որ մեծ գիւտ ընենք:

— Բայց վարդապետը եթէ գիրքը մարդու ցոյց չի տար, ըսել է որ պէտք չէ տեսնենք:

— Վարդապետը չատ բան ծածուկ կը պահէ. թերեւս կը վախնայ որ մեր ազգային պաղտնիքները անպղտչ բերաններէն անցնելով, անարժան ականջներու կրնան հասնիլ:

Սիսակ պատէն կախուած բանալիներու խուրձ մը տեսաւ.

— Թերեւս ասոնցմէ մէկն ըլլայ: Ո՛չ մէկն յարմարեցաւ: Բոլորը տխրեցան: Ցանկարծ փոքրիկ աղմուկ մը լսուեցաւ, սարսուռ անցաւ իրենց ոսկորներէն: Ճըրագը փէչերուն տակ պահեցին եւ կծկուած մնացին:

— Բան չկայ, թերեւս կատու մ'էր, ըսաւ Ատոմ: Պատի մը ճեղքին մէջ երկաթի ծայր մը տեսաւ, դուրս քաշեց, մեծ բանալի մ'էր: Կարծեմ գտայ... եւ մրտցուց արկղին ծակը, դարձուց անպամ մը, դարձուց երկրորդ անպամ եւ արկղը բացուեցաւ: Մետաքսէ լաթերու մէջ պլլուած էր արծաթէ տուփը, դուրս քաշեցին եւ բանալով կարդացին.

Ամբատի գանձերը:

— Տո՛ւր մէյ մը համբուրեմ, ըսաւ Վարդան, ասիկա սուրբ բան է:

— Այո՛, երեսնիս խաչ հանեննք եւ համբուրենք, պատասխանեց Սիսակ:

Տղաք չատ հանդիսաւոր կերպով երեսնին խաչակնքեցին եւ մէկիկ մէկիկ համբուրեցին արծաթապատ գիրքը:

— Ի՛նչ գանձեր եւ ի՛նչ սրբութիւններ ունի մեր երկիրը, ըսաւ Զազա. Մուչի մէջ Աւետարան մը կայ որ մէկ գրաստի բեռ կ'ըլլայ. կաշիէ հաստ մագաղաթներու վրայ գրուած է, մէջը ի՛նչ ծաղիկներ, պատկերներ... մարդ խելքը կը թռցնէ:

— Սիսակ, դո՛ւն կարդա մէջը գրուածը, աւելի ուսումնական ես, ըսաւ Ատոմ:

— Ո՛չ, մէջ ինկաւ Վարդան, գոցենք՝ տեղը դնենք. մէկը ինձ կ'ըսէ թէ ըրածնիդ գէշ բան է:

— Ո՞վ է այդ մէկը, հարցուց Ատոմ:

— Իմ սիրտս է, պատասխանեց տղան:

— Սրտիդ ըսէ որ խելքին հարցնէ. ինք ի՞նչ կը հասկնայ, միայն վախկոտներուն ձայն կու տայ: Վարդան, ես համոզուած եմ որ ազգային լաւ գործ մը կ'ընենք: Ամբատի գանձերը տեղ մը պահուած են. եթէ այս դպրոցը կործանի, կամ վարդապետները հալածուին եւ գիրքը կորսուի՝ մեր սրբութիւնները յաւիտեան հողին տակ կը մնան:

— Ճիշտ է Ատոմին ըսածը, վրայ բերաւ Սիսակ. այն տափակ քիթով թաթարները, որ մեր երկիրը գրաւած են, ամէն կողմ կործանեցին. մեր եկեղեցիները, վանքերը, եւ սպաննեցին մեր վարդապետները. վատա՞հ ես թէ օր մը այդ գաղանները հոս ալ չդան:

— Ես անոնց պեխերէն չատ կը վախնամ, ըսաւ Վարդան, ձիու պոչի պէս վար կախուած են:

— Ես ալ աչքերնէն կը վախնամ, օձի աչքեր ունին, նեղ եւ փոքր են, ըսաւ Սիսակ:

— Սիսակ, սկսէ՛ կարդալ, հրամայեց Ատոմ, ժամանակ չանցընենք, կրնան անդրադառնալ մեր հոս ըլլալը:

— Սարգիս աբեղայէն վախ չկայ, այնպէս կը խորհայ որ եթէ ամպերն իսկ դոռան՝ չ'արթննար, ըսաւ կարոյ:

— Բայց ես կը վախնամ Արդուինցիէն, երբ ննջարանէն ելանք՝ կարծես բան մը անդրադարձաւ, աւելցուց Սիսակ:

— Անոր բերանը... սա թուղի տերեւի պէս լայն թաթս կը տեսնե՞ս, ասով կը գոցեմ, պատասխանեց Ատոմ: Կարդա՛ Սիսակ:

Սիսակ սկսաւ դանդաղօրէն կարդալ. «Սմբատ տիեզերակալ թագաւորին հրամանով, ոսկի եւ արծաթ գանձեր, թիւով ՃԾ...

— ՃԾ, ի՞նչ ըսել է, ընդմիջեց Վարդան:

— Հարիւր յիսուն ըսել է, դեռ թիւերն ալ չես գիտեր, պատասխանեց կարոյ:

— ՃԾ գանձեր պահել խստիւ Գլաձորի բարայրներուն մէջ: Անոնք հայրենիքին կը պատկանին եւ պիտի գործածուին՝ երբ ազգը պատերազմի ու նեղութեան մէջ ըլլայ»:

— Տես Ատոմ, հոս՝ գանձերու ճամբան գծուած է, Սպիտակաւոր Աստուածածինն վանքէն կը սկսի, եւ կը տանի դէպի դիմացի ձորը, ապա, կարծես դէպի ալ կը դառնայ եւ կը ճիւղաւորուի ու կը վերջանայ եռանկիւնի մը մէջ:

— Շուտ, օրինակե՛նք այդ քարտէզը:

— Ետեւը դանձերու ցանկը կայ. հարիւր յիսուն կտորներ են:

— Թերեւս հարիւր յիսուն անտուկներ են, ըսաւ Ատոմ:

— Աւելի հաւանական է, վրայ բերաւ Կարոյ:

— Ես կարծեցի թէ Սմբատ Նահատակին դանձերն են, ըսաւ Վարդան: Ես այդ թաղաւորը չատ կը սիրեմ, իր մահով աւելի մեծ եղաւ՝ քան թէ զէնքերով:

— Կրնաս հաւասարապէս սիրել ղինքը, ան ալ իր հերոսական մահը մեզի իբրեւ դանձ ձգեց, պատասխա-ննեց Սիսակ:

— Հիմա թուղթ եւ դրիչ պէտք է, ըսաւ Կարոյ:

— Ո՛հ, Հայր սուրբին դարակին մէջ չատ կան, հատ մը կ՝առնենք:

Դարակին մէջ չարուած էին զանազան մեծութեամբ թուղթեր, Ատոմ հատ մ՝առաւ եւ փետուրէ դրիչը թաթ-խեց մելանի մէջ ու Սիսակին տուաւ: Կարոյ, ըսաւ, դու լոյսը բռնէ եւ աւելի մօտեցուր որպէսզի ճամբան ձիչտ գծէ:

— Ուրեմն հոս Սպիտակաւոր Աստուածածինն է, գիծը վեր կ՝երթայ, քիչ մը ծամածուռ է, անչուչտ ճամբան է. երկու գիծ եղան, կարծեմ թէ ձոր մը մը-տանք:

— Ես այդ ձորերը կը ճանչնամ, աւելցուց Վար-դան, հայրիկիս հետ ձիով անցած եմ. չատ նեղ է: Մութ քարայրներ ալ կան, սոսկալի ժայռերով պա-տած:

— Լռէ՛ որ գծենք ճամբան, սաստեց Ատոմ:

— Լաւ, չեմ խօսիր, բայց յետոյ պիտի ապաչէք որ ճամբան ցոյց տամ ձեզի:

— Արդէն վերջացաւ: Սակայն տարօրինակ նշաններ ալ կան, նայէ Ատոմ, եռանկիւն մը, խաչ մը, բոլորակ մը, կշիռք մը· կը տեսնե՞ս... ի՞նչ կը նշանակեն:

— Դուն պծէ ինչպէս որ են, ես կը կարծեմ թէ պահուած տեղերու նշաններ ըլլան:

— Եռանկիւնին ծայրերն ալ Ա. Բ. Գ. գիրերը կան, արդեօք պէ՞տք է ասոնք ալ նշանակեմ:

— Հարցնելո՞ւ բան է, ըսաւ Կարոյ, ամէն փոքրիկ նշան կրնայ մեզի լոյս մը տալ:

— Տղաք, չուտ ըրէք, կարծես թէ լոյսը բացուելու վրայ է, ըսաւ Վարդան:

Բոլորն իրենց գլուխները վերցուցին քարտէղին վրայէն ու դարձան դէպի նեղ պատուհանը, որ Սիւնիքի լեռներու կողմը բացուած էր: Իսկապէս լեռներու կատարներուն թեթեւ չող ինկած էր:

— Սխալ, լաւ հասկցա՞ր, հարցուց Ատոմ:

— Բաւական հասկցայ, մնացածը պէտք է մենք դուշակենք ու փնտռենք:

Ատոմ՝ գիրքը լաթի մէջ պլլելու վրայ էր, երբ Վարդան պոռաց·

— Կեցի՛ր, Ատոմ:

— Ի՞նչ կայ:

— Տուր իմ ձեռքս, որ խաչակնքեմ երեսս, եւ համբուրեմ:

— Առ, համբուրէ՛ որ վրադ ոյժ գայ, սուրբ գիրք է, օրհնութիւն կը բերէ:

Վարդան խոչոր համբոյր մ'ալ տուաւ, յետոյ մօտեցուց Զազայի շրթունքներուն, ըսելով·

— Դուն ալ համբուրէ, մշեցի, թերեւս անգամ մըն ալ չտեսնենք այս գիրքը:

— Լոյսերու մէջ պառկիս, ըսաւ Ատոմ, ու մետաք-

սի մէջ փաթթելով՝ արկղին մէջ դրաւ. ղղուշութեամբ դոցեց զայն:

— Զապա, բանալին իր տեղը դիր: Երթանք, տըղաք, լոյսը սկսաւ աւելի բացուիլ:

Ոտքի ծայրերու վրայ բարձրացան ննջարան. տղաք տակաւին կը քնանային, ոմանք անհանգիստ հեծկըլտուքներ կը հանէին: Սարգիս աբեղան սոսկալի կը խորդար, իսկ Արդուինցին կէս քունի մէջ էր եւ ջղայնին չարժումներ կ'ընէր:

— Հարկաւ, խիղճը հանգիստ չէ որ սիրտն ալ հանգիստ ըլլայ, եւ հրեշտակի պէս քնանայ, ըսաւ ինքնիրեն Ատոմ: Նայէ սա փոքրիկ կիլիկեցին, կարծես անթեւ հրեշտակ է, իսկ անդին կարնեցի Սագոն, հացի պէս բարի եւ համեղ, իր գէր մարմինով եւ խոշոր ղըլուխով բուրդերու մէջ թաղուած՝ կաւերու հորթի պէս մուչ մուչ կը քնանայ:

Ատոմ իր ծոցին մէջ պահեց օրինակուած թուղթը եւ անկողին մտաւ. միւսներն ալ իսկոյն քնացան, մանաւանդ Վարդանը թաւիշէ բարձի վրայ դրուած վարդի պէս՝ անոյշ ժպիտը շրթներուն, փակեց իր ծաւի աչքերը:

Հազիւ երկու ժամ անցած էր, երբ զարթումի թըմբուկը հնչեց: Ննջարանը կեանք առաւ, բայց Վարդան դեռ կը քնանար: Ատոմ մշտեց ղինքը որ արթննայ, երբ Սարգիս աբեղան մօտեցաւ իրենց.

— Ինչո՞ւ չ'արթննար, հարցուց Ատոմին:

— Այս գիշեր քիչ մը անհանգիստ անցուց, Հայր սուրբ, պատասխանեց տղան:

— Ըսէ թէ բնաւ չքնացաւ, անդիէն մէջ լինկաւ Արդուինցին:

— Դու լո՛ւռ կեցիր, սաստեց Ատոմ, քեզի չհարցուցին:

— Զդէ թող քնանայ, հրամայեց Աբեղան:

Ատոմ ուրախացաւ եւ զգուշութեամբ ծածկեց տըղան եւ աճապարեց պատրաստ գտնուիլ աղօթքի ժամին:

Երբ տղաք կարգի չարուած էին, Սարգիս աբեղան ծանր ու մտածկոտ չեչտով ըսաւ.

— Զաւակներս, այսօր ալ մեծ վարդապետը պիտի չգայ. իր քոյրը շատ ծանր հիւանդ է, աղօթեցէք որ Աստուած առողջութիւն տայ:

Դպրոցն իր սեփական եկեղեցին ունէր, քարաշէն եւ դմբէթաւոր, զոր կառուցած էր Պռօշեան իշխանը՝ Սիւնիքի լեռներու դիմացը: Իր ոսկի խաչը կը չողար առաջին ճաճանչներու տակ. երբ տղաք սկսան Զարթիմն երգել, ապա Առաւօտ լուսոյ եւ Հայր մեր մը, ու դուրս բակն ելան առաւօտեան զբօսանքի համար: Աշակերտները տպաւորուած էին Եսայի վարդապետին վիշտով. անոր քոյրը ծանր հիւանդ էր, գրեթէ մեռնելու մօտ եւ իրենց աչքերը միշտ դէպի հարաւ դարձած էին՝ սպասելով ուրախ լուրի մը:

Վարդան արդէն արթնցած էր եւ Ատոմի քովէն չէր բաժնուեր, գաղտնի սէր մը զինքը աւելի կապած էր այդ հուժկու եւ աղդասէր մանուկին, կարծես անոր մէջ ապագային ազգային մեծ դէմք մը կը տեսնէր, զօրավար մը, սպաստամբ մը, ու թերեւս փրկիչ մը թաթարներու ձեռքէն:

Արդուինցին յաճախ անոնց քովէն կ'անցնէր, թեւը մտած ագուլեցի Մարտոյին՝ որ մեծ վաճառականի մը տղան էր, սակայն հայրը ագահ մարդ, զինքը ցնցոտիներով կը պահէր ու տղան ալ հօրը բնաւորութիւնն ու-

նէր. փոքրոգի եւ խառնակիչ էր, լաւ յարմարեր էր Արդուինցիին ու մտերիմ էին:

— Մարտոյ, ըսաւ Արդուինցին, մօտենալով Ատոմի խումբին. այս գիշեր բան մը տեսա՞ր:

— Այո՛, չարժումներ լսեցի, կարծես թէ Զաղային եւ Ատոմին ձայներն առի:

— Ի՞նչ կ'ըսէին, մօտենալով սպառնագին հարցուց Ատոմ:

— Պատասխանը մեծ վարդապետին պիտի տամ, ոչ թէ քեզի, պատասխանեց Արդուինցին չոր կերպով:

— Եթէ մարդ ես՝ ինծի հետ խօսէ, ըսաւ Ատոմ բռնելով տղուն կուրծքէն: Կը ճանչնա՞ս այս թուղի տերեւի չափ թաթս, բերանդ ասով կը փակեմ:

Արդուինցին կեղծ քրքիջ մը փրցուց.

— Թո՛ղ տուր օձիքս, դուն կռիւ կը փնտռես, հերոս անուն հաներ ես եւ դպրոցին բռնաւորը դարձեր: Ես ալ իմ մարդիկս ունիմ:

Զազա մէջերնին մտաւ, քաշեց Ատոմի թեւէն ու հեռացուց.

— Ատոմ, լաւ է որ խնդիր չհանենք: Արդուինցին բան մը չի գիտեր, կասկածոտին մէկն է, կ'ուզէ բան մը գուշակել եւ չի յաջողիր: Լաւ չէ որ վարդապետը վերադառնալուն լսէ թէ կռիւ ըրեր ենք, ու ցաւին վրայ ուրիշ ցաւ մըն ալ աւելցնենք:

Այդ վայրկեանին ձիաւոր մը հասաւ դպրոցի դուռը եւ կանչեց Սարգիս աբեղան. ականջէն բան մը փսփսաց՝ աչքերը տղոց վրայ պտտցնելով:

— Զազա, կարծեմ վարդապետին քոյրը վախճանած է, ըսաւ Սիսակ, մարդուն դէմքը չատ մութ կը տեսնեմ:

— Աստուած չընէ, պատասխանեց Զազա. նա մեղի

մայրիկ եղած է, մեր վրայ սէր ու գուրգուրանք ունէր: Մեր ցաւը իրեն ցաւն էր, մեր ժպիտը իր սրտին վարդն էր: Շատ պիտի ցաւիմ, Սիսակ, բայց... բայց ես ալ սկսայ կասկածիլ:

— Մտիկ ըրէ, աղջիկներու բաժինէն ա՛լ ձայն մը չ'ելլեր, որոնց աղմուկը մինչեւ լեռները կը հասնէր. անոնք անշուշտ բան մը լսած են:

— Թերեւս, պատասխանեց Զազա, տխուր լուրը նետի պէս արագ կը հասնի եւ սիրտեր կը խոցէ:

Այդ պահուն թմբուկը հնչեց եւ աշակերտները հաւաքուեցան բակին մէջ: Սարգիս աբեղան քարի մը վրայ բարձրանալով, չատ թախծոտ ու դրեթէ լալագին չեչտով ըսաւ.

— Մեր Շուշանիկ մայրիկը վախճաներ է, Աստուած հոգին լուսաւորէ եւ մխիթարութիւն տայ մեր մեծ վարդապետին: Նա քոյրը կորսնցուց, իսկ մենք մեր սիրելի մայրիկը: Այսօր եւ վաղը դաս չկայ: Զեզմէ խումբ մը Նիչ գիւղը պիտի մեկնի թաղման ներկայ ըլլալու համար:

Նիչ գիւղը բաւական հեռու էր Գլաձորէն. հարկ էր ձիով երթալ: Մօտակայ տեղերէն եկողները ձի ունէին: բայց հեռաւորները պէտք չունէին ձիերու: Ատոմ, Սիսակ եւ Վարդան լաւ ձիեր ունէին, բայց կարոյ առանց ձիու էր ու պէտք էր տունը մնալ: Շատ տրտմեցաւ, դրեթէ պիտի լար: Ատոմ՝ Գլաձորի մօտակայ գիւղապետը կը ճանչնար, անոր ձին ճարեց եւ Զազա ժպտեցաւ ուրախութենէն:

Արդուինցին ու Ապուլեցին ձի չունէին եւ ոչ ալ հոգ ըրին ճարելու համար:

— Լաւ եղաւ որ պիտի չգան, ըսաւ Ատոմ. արդէն Սամոն՝ էշ ալ նստիլ չի պիտեր, իսկ Ապուլեցի Մար-

տոն՝ ձիու պոչէն ալ բռնած չէ կեանքին մէջ, կ'ըսեն թէ հայրը երկու դահեկան չծախսելու համար՝ Ագուլիսէն մինչեւ Երեւան՝ ոտքով ճամբայ կ'ընէ:

— Հոգ չէ, թաթարները այդ ագահին դասը կու տան օր մը, ըսաւ Կարոյ:

Մանչերու եւ աղջիկներու բաժինէն բաւական մեծ խումբ մը մեկնեցաւ դէպի Նիչ դիւղը: Ատոմի Սիրան քոյրը եւ Սիսակի քոյրերն ալ խումբին մէջն էին: Զբաղարճալի պատյտ մը պիտի ըլլար, բայց տրտմութիւնը չուքի պէս իրենց ետեւէն կը քալէր:

Հասան Նիչ եւ թաղումը փառաւոր եղաւ. աչակերտներն ուզեցին որ թափօրին առջեւէն իրենց ձիաւոր խումբն երթայ: Շարականներու տխուր ձայներուն երբեմն ընդհատ ընդհատ կ'ընկերանային երկու թմբուկներ, որոնք կը հնչեցնէին Ատոմ եւ Զազա: Եսայի Հայր սուրբը մոմի պէս դեղնած՝ դրեթէ ոյժ չունէր քալելու, կռթնած էր իր եղբօր ուսերուն, հետեւելով սպիտակ դագաղին: Արարողութեան վերջաւորութեան՝ երկու թմբուկները դրեթէ որոտալից հնչեցին եւ Գլաձորի դպրոցի մայրիկը ո՛չ թէ հողին մէջ թաղեցին՝ այլ իրենց սրտերուն մէջ:

Երեկոյեան մօտ ձիաւորներու խումբը Գլաձոր վերադարձաւ:

— Ատոմ, ըսաւ կարնեցի Սագոն, ճի՞շտ է որ այս գիշեր դուն, Զազան, Սիսակն ու Վարդանը ննջարանէն դուրս փախեր՝էիք եւ...

— Եւ ի՞նչ, հարցուց Ատոմ:

— Եւ Հայր սուրբին սենեակը գացեր էք եղեր:

— Ո՞վ ըսաւ քեզի, հարցուց Ատոմ:

— Սամոն ըսաւ:

— Սամոն սուտ կը խօսի. Սամոն լրտես է, պոռաց Ատոմ:

— Բայց ես չհաւատացի, գիտեմ թէ սուտ բաներ շատ կը չինէ. անցեալ օր իրեն պատճառով ապտակ մը կերայ Սարգիս աբեղայէն եւ չեմ մոռցած: Մարտոն ալ գիտէ, աւելցուց Սագոյ, ան ալ ըսաւ թէ գիշերը փախեր էք ննջարանէն:

Ատոմ կրակ կտրեցաւ եւ ուղղակի Արդուինցիին վրայ քալեց, բայց Զազա թեւէն բռնեց եւ տղաք զինքը չրջապատեցին: Արդուինցին դեղնած՝ խոյս տուաւ բակէն, ապաստանելով Սարգիս աբեղային մօտ:

— Զեռքէս չի փախչիր այդ լրտեսը, ըսաւ Ատոմ սպառնալից:

— Ատոմ, դու զինքը կը ճանչնաս, ստախօսին մէկն է եւ չենք հաւատար իր խօսքերուն, ըսին տղաները:

Սիսակ՝ Ատոմին թեւը մտաւ ու հեռացուց խումբէն. ապա մեկուսի ըսաւ իրեն.

— Այդ լրտեսը մեզ հետապնդեր է. եղածը գիտէ եւ մեր չահն է որ կա՛մ լռենք եւ կամ փակենք ատոր բերանը:

— Փակենք իր բերանը, պատասխանեց Ատոմ:

— Ո՛չ, լաւ է որ վախի տակ պահենք քան թէ ծեծելով աւելի աղմուկ հանենք:

Ատոմ համաձայնեցաւ լռել եւ խնդիրը փակել, միայն ակռաներ ցուցնել Արդուինցիին՝ եթէ բերանը բանայ:

Քանի մը օր յետոյ եկաւ մեծ վարդապետը, հիւծած ու յոգնած երեւոյթով: Աշակերտները ամէն չանք ըրին որ տխուր պատահարներ չկատարուին եւ իրենց վարքով մխիթարեն սգաւոր սիրտը:

Արդէն վարդավառի տօնը մօտեցեր էր եւ մեծ ար-

ձակուրդները չուտով պիտի սկսէին: Կիլիկեցիները կը պատրաստուէին մեկնիլ իրենց տուները, ամէնէն հեռաւորներն էին: Զազան ալ պէտք էր Մուշ վերադառնալ, իր մայրը կարօտով կը սպասէր, սակայն պատանին տարակոյսի մէջ էր. ամառը ամէնէն յարմար ժամանակն էր Սմբատի գանձերը փնտռելու, եւ այդպէս ալ որոշած էին գաղտնի ժողովի մը մէջ:

— Ատոմ, երթա՞մ թէ չերթամ, ի՞նչ կ'ըսես:

— Զազա, մեր առջեւը երեք ամիս ժամանակ ունինք դպրոցի վերամուտին. ես կը խորհիմ որ երթաս մայրդ տեսնես, մայրերու սիրտը չի դիմանար երկար բացակայութեան, յետոյ ամիսէ մը կը վերադառնաս, պատճառելով թէ տորվելու պէտք ունիս: Վարդապետը պիտի ստիպէ որ մեկնիս եւ չէ՛ չես կրնար ըսել: Այնպէս չէ՞, Սիսակ:

— Այո՛, ես ալ այդ կարծիքէն եմ: Մենք մինչեւ վերադարձդ ամէն ծրագիր կը պատրաստենք եւ միասին կը մեկնինք գանձերը փնտռելու:

Քանի մը օր յետոյ Զազա մեկնեցաւ դէպի Մուշ, իսկ Ատոմ, Սիսակ ու Վարդան Սիւնիքի լեռներուն վրայ պիտի անցընէին ամառը: Ատոմի քոյրը եւ Սիսակի քոյրերն ալ պիտի ըլլային այդ ղովաչունչ ու գեղեցիկ սարերուն վրայ:

Գէտք էին Ատոմ, Սիսակ եւ Վարդանն ալ իրարմէ բաժնուիլ: Թէպէտ Սիւնիքի լեռներուն վրայ պիտի անցընէին հաճելի արձակուրդները, բայց իւրաքանչիւրն իր հայրենի կալուածին մէջ, եւ այս բանը շատ կը դրժուարացնէր իրենց ծրագրին գործադրութիւնը:

Վարդանի հայրը ղրկած էր փառաւոր կառք մը՝ տղեկը իրենց բերդը տանելու համար: Ատոմ եւ Սիսակ ձիերով պիտի ճամբորդէին:

Վարդավառի երկրորդ օրը դպրոցին բակը լեցուն էր ձիերով եւ ծնողներով: Հայր սուրբը դրան առջեւ կեցած յուզումով եւ յորդորներով ճամբու կը դնէր պաւակները: Երեք ամիս զանոնք պիտի չտեսնէր եւ թերեւս ոմանք բնաւ պիտի չվերադառնային:

Սրտնեղութեան հայրն ալ եկած էր. նիհար եւ բարի դէմքով մէկն էր, որ տղուն ձեռքէն բռնած մօտեցաւ Եսայի հայր սուրբին եւ հարցուց.

— Հայր սուրբ, Սամոն ի՞նչպէս էր, բարի՞ էր, դասերը կը սորվէ՞ր:

— Է՛հ, պատասխանեց վարդապետը դլուխը շարժելով, չատ պիտի փափաքէի որ Սամոն սրտով եւ մըտքով ուրիշ ըլլար:

Ինչ մնաց որ Ատոմ մէջը նետուէր եւ ըսէր.— Քու տղադ լրտես է. քու տղադ չար սիրտ ունի. քու տղադ չէ սիրուած. հաճոյք կը զգայ ուրիշները ծաղրելով եւ պրպարտելով: — Բայց բերանը գոցեց. Սամոյին հայրը բարի մէկը կը տեսնուէր եւ չուզեց խեղճ հօր մը սիրտը կոտրել:

— Ատոմ, ըսաւ վարդան, մեր կառքը չատ մեծ է եւ տեղ կայ քեզի ու Սիսակին համար, միասին երթանք, ձեզմէ բաժանումը դիս կը տխրեցնէ:

— Բայց իմ եւ Սիսակին քոյրերն ալ կան, պատասխանեց Ատոմ, զանոնք չենք կրնար մինակ ձգել:

— Ո՛հ, մեծ ընտանիք մը կարելի է նստեցնել, թող անոնք ալ գան, ճամբան հաճելի կ'անցնի:

Ատոմ սրտով կ'ուզէր իր ընկերներուն հետ ըլլալ: Վարդան հասկցաւ Ատոմի փափաքը եւ իր հօրը տեղակալին ըսաւ.

— Դուն քու մարդերուդ ատոնց ձիերուն վրայ նըս-

տեցէք, մենք ալ կառքին մէջ կը նստինք. ես կ'ուզեմ ընկերներուս հետ ճամբորդել:

Տեղակալը առարկութիւն չըրաւ: Կը սիրէին Վարդանը, ուշիմ եւ ազնիւ էր եւ արձակուրդի ժամանակ իրենց մտերիմ բարեկամն էր:

Բոլորը տեղաւորուեցան մեծ կառքին մէջ. Հայր սուրբը օրհնեց զիրենք եւ պատուիրեց չմոռնալ սորվածնին, ու ցոյց տալ թէ կրթուած մանչեր են: Վարդան յուզուեցաւ երբ Եսայի վարդապետին ձեռքն համբուրեց. նա քնքուշ սիրտ ունէր եւ չուտով կը կապուէր իր բարեկամներուն հետ: Ատոմի աչքերէն խոշոր արցունք մը կաթեց, իսկ Սիսակ միւս կողմը դարձաւ իր լացը ցոյց չտալու համար:

Երեք օրիորդները չտկեցին իրենց մազերն ու կապեցին կապոյտ երիզով: Ուրախ էին որ կը ճամբորդէին բարեկամներու եւ եղբայրներու հետ: Աղջիկներու սուր խնդուքը խղեց բաժանումի յուզումները եւ չորս հուժկու ձիեր մտրակի հարուածին տակ սկսան սլանալ դէպի Սիւնիքի լեռները:

Իշխանական չքախումբ մ'էր որ կ'անցնէր գիւղերէն եւ այգիներէն: Վարդան, հակառակ որ իշխանիկ մ'էր, երբեք հպարտութիւն չուներ. նա պարզ էր, տղայ մը՝ տղաներու մէջ, եւ սակայն Գոչեանները Մամիկոնեան ընտանիքէն էին եւ նա պարծանքով կը կրէր Կարմիր Վարդանի անունը:

Ատոմ կը պարծենար թէ ինքը Գնունի նախարարներէն է, իսկ Սիսակ՝ մեծ կալուածատէրի մը զաւակն էր եւ ազնուականի հոլեր չուներ. բայց իր հայրը քանի մը գիւղերու տէր էր: Սակայն երեք պատանիները եղբօր պէս կը սիրէին զիրար:

— Ատո՛մ, յանկարծ ցոյց տուաւ Սիսակ, Ատո՛մ,

կը տեսնե՞ս այն սպիտակ եկեղեցին, Սպիտակաւոր Աստուածածին վանքն է, ճիշտ ճամբուն վրայ ենք:

— Այո՛, իրաւունք ունիս, պատասխանեց տղան:

Եւ քարտէզը դրպանէն հանեց. երեքը մխասին վրան ինկան եւ Սիսակ մատով ցոյց տուաւ վանքին տեղը, յետոյ ծամածուռ ճամբան:

— Ինչ ատենէն Վայոց ձորը պիտի մտնենք, ըսաւ Վարդան. ես այս ձորը լաւ կը ճանչնամ:

Ինչո՞ւ Վայոց ձոր կը կոչուի, հարցուց Ատոմ:

— Որովհետեւ օր մը սատանան այս ձորին մէջ ծեծ կերեր է սուրբ կրօնաւորէ մը եւ վա՛յ, վա՛յ պոռալով փախեր է, պատասխանեց Վարդան:

— Սուտ բան է, ըսաւ Սիսակ:

Աղջիկները սկսան խնդալ:

— Ի՞նչ կը խնդաք, մեծ մամաս պատմեց, աւելցուց տղան:

— Մեծ մամայիդ ըսէ որ սատանան հոգի է, ծեծ չի կրնար ուտել, պատասխանեց Ատոմ:

— Ի՛նչպէս ըսեմ, մեծ մամաս մեռած է, ըսաւ Վարդան:

Երեք պատանիները դարձեալ քարտէզին վրայ ծռեցան:

— Ատոմ, այդ ի՞նչ թուղթ է, հարցուց իր քոյրը Նունիկ:

— Սիւնիքի լեռներու քարտէզն է, պատասխանեց եղբայրը:

Սակայն Նունիկ ցատկեց մէջերնին եւ կարդաց Սմբատի գանձերը:

— Հետաքրքիր, ի՛նչ քիթդ ամէն տեղ կը խոթես, պոռաց Ատոմ:

— Սմբատի դանձերը ի՞նչ բան է, ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, կրկնեցին Սիսակի քոյրերը:

— Սիրային վէպի մը ճամբորդութիւնն է, ըսաւ Սիսակ, ձեզի չի վերաբերիր:

— Սուտ ես, պատասխանեցին իր քոյրերը, այդ թուղթին վրայ գաղտնի բան մը կայ:

— Որ ձեզի չի վերաբերիր, որուն ձեր կարճ խելքը չի հասնիր. դուք ձեր մազերը չտկեցէք եւ կամ ձեր անյաջող քննութիւնները պատրաստեցէք:

— Մենք ամէնքս ալ անցած ենք, դուք ինկած էք:

— Ազնիւ սեռին հետ այդպէս չեն խօսիր, միջամտեց Վարդան: Սիրելի քոյրիկներ, յետոյ կը հասկընաք թէ ինչ է այս քարտէզը, հիմա չենք կրնար յայտնել ձեզի:

— Ուշադիր եղէք, կառքը պիտի չրջի, ըսաւ Աւոմ օրիորդներուն:

Իսկապէս քարի մը եկած՝ կառքը քիչ մը քթեցաւ եւ անցաւ: Օրիորդները ճչալով դիրար դրկեցին եւ ուշադրութիւննին հեռացաւ մանչերէն:

— Վաղն առաւօտ ամէն մարդ իր տունը հասած կ'ըլլայ, ըսաւ Սիսակ:

— Այս դիշեր բոլորս Տաճառւտ գիւղը կ'անցընենք, ըսաւ Վարդան, հայրիկիս կալուածն է եւ ես կը ճանչնամ գիւղապետը. անոր տունը կ'իջնենք լաւ ժամանակ կ'անցընենք:

Իսկապէս մօտեցած էին վայոց ձորի բերանին. հեռուն անճառնի ժայռեր, քարայրներ կը տեսնուէին, բայց Տաճառւտ գիւղը անոյշ դաշտի մը վրայ էր. եկեղեցին կարծես հսկայ հովիւ մ'էր եւ տուները ոչխարներու պէս անոր չուքին տակ ծուարած:

Կառքը եւ ձիաւորները մտան գիւղի ծամածուռ փո-

ղոցները եւ կանգ առին գիւղապետին տան առջեւ: Վարդան ժպիտով բարեւեց եւ ներկայացուց իր ընկերընկերուհիները: Գիւղացիները խմբուեցան եկուորներու չուրջը:

Տղաք յոդնած էին կառքի ցնցումներէն ու ընկողմանեցան մեծ սենեակի մը մէջ՝ փափուկ բարձերու վրայ:

— Դուք հոս կեցէք, ըսաւ Ատոմ օրիորդներուն. մենք քիչ մը դիւղը պտտինք: Եւ մէկ ումպով վարդէ օշարակի դաւաթը պարպեց:

— Ո՛չ, մենք ալ պիտի գանք, պատասխանեց Նունիկ:

— Մեր ղլխուն փորձա՞նք եղաք, պոռաց Ատոմ. մենք աղջիկներու հետ գիւղին մէջ չենք չրջիր, ամօթ է, ի՞նչ պիտի ըսեն. հոս քաղաքի մէջ չենք, աղջիկներու ճամբան ուրիչ է՝ մանչերունը ուրիչ:

Եւ երեք մանչուկները դուրս թռան դէպի այգիները: Գիւղացի մանուկներ իրենց հետեւեցան հեռուէն, զարմացած անոնց համարձակ կերպերուն եւ հագուստին վրայ:

— Գիտնականներ են, ըսին իրարու, մեծ գիրքեր կը կարդան: Հայր սուրբ պիտի ըլլան:

Բայց պատանիներն աւելի հեռացան:

— Փառք քեզ Աստուած, ըսաւ Ատոմ, ազատեցանք այլ չատախօս հետաքրքիրներէն:

— Ատոմ, ուրեմն վաղը պիտի բաժնուի՞նք, ըսաւ Վարդան. ամէն մէկն իր տո՞ւնը պիտի երթայ:

— Պէտք է խորհինք միասին անցընել այս ամառը, պատասխանեց Սիսակ:

— Մեր դղեակին մէջ անցընենք, ըսաւ Վարդան. ես հայրիկիս կ'ըսեմ որ մինակս կը ձանձրանամ եւ ըն-

կերներս կ'ուզեմ, ու ձեզ կը հրաւիրեմ: Ամէն բան ունինք եւ կրնանք պէտք եղածները ճարել:

— Այո՛, պատասխանեց Ատոմ, պէտք ենք հետերնիս առնել ուժով չուաններ, աղեղ, սուր եւ նետ. յանկարծ վայրի կենդանիներու կրնանք հանդիպիլ: Բայց մեր տունը աւելի յարմար է, աւելի մօտ է Գլաձորին, եւ ես լաւ զէնքեր ունիմ:

— Ես ալ կարծեմ Ատոմին տունը աւելի յարմար է, քանի որ մօտ է Գլաձորին, աւելցուց Սիսակ:

— Լաւ, Ատոմին երթանք, համաձայնեցաւ Վարդան:

— Նախ իւրաքանչիւրն իր տունը կ'երթայ, ըսաւ Ատոմ, կարծրը կ'առնէ, քիչ մը հանգիստ կ'ընէ՝ ապա կը միանանք մեր տունը: Այդ ժամանակ Զազան ալ եկած կ'ըլլայ եւ ճակատնիս դէպի լեռները՝ դանձերը խուզարկելու կ'երթանք:

— Բայց ի՞նչպէս իրար պիտի գտնենք, հարցուց Վարդան:

— Ամիս մը չանցած ես կու գամ եւ մեր տունը կը հրաւիրեմ: Դուք պատճառանքներ պտէք որ հրաման տան ձեր ծնողները:

— Ատիկա դիւրին է, ըսաւ Սիսակ, ես արդէն մի քանի լեռներու վրայ կ'անցընեմ իմ օրերս:

— Եթէ հայրիկս հրաման չտայ՝ ես կը փախչիմ, ըսաւ Վարդան:

— Ո՛չ, պատասխանեց Ատոմ, քեզ փնտռելու կ'ելլեն եւ մեր գործը կը խանգարուի: Յուլիսի տասի մօտերը ես կու գամ:

— Հաստա՞տ, ըսաւ Սիսակ:

— Ամենահաստատ:

Այդ պահուն գիւղապետը եկաւ զիրենք ընթրիքի

կանչելու: Տղաք ուրախ եւ գոհ բաղմեցան բարձերու վրայ, բոլորուելով ճոխ սեղանին չուրջը:

— Ի՛նչ գէշ եղբայր ես, ըսաւ Նունիկ Ատոմին:

— Իսկ մեր եղբայրը՝ Սիսակ, վայրի այծի կը նըմանի, միշտ առանձին կը շրջի սարեր ու ձորեր, օր մը միասին պտոյտի չէ տարած մեզ, դանգատեցան երկու քոյրերը:

— Գողթնի պատուական գինիէն քիչ մը ճաշակեցէք, ըսաւ գիւղապետը՝ յախճապակիէ գաւաթները լեցնելով:

Օրիորդները թէպէտ քիչ մը նազ ըրին, սակայն գրեթէ մէկ ումպով պարպեցին:

— Ատոնք, ըսաւ Ատոմ, գինի խմել ալ սորված են:

— Հարկաւ, պատասխանեց Սիսակի մեծ քոյրը, միայն դո՞ւք գիտէք խմել:

— Գէշ չէր ըլլար եթէ խելքդ դառնար, պատասխանեց Սիսակ:

— Մէկ մէկ գաւաթ ալ, լաւ կ'ընէ ճաշին հետ, ըսաւ գիւղապետը՝ լեցնելով գաւաթները:

— Կեցցէ՛ մեր գիւղապետը, պոռաց Վարդան, խըմեցէք օրիորդներ, գինի ուրախ առնէ:

— Ո՛չ, ըսաւ Ատոմ, չափը չանցընէք, ձեր դլուխները արդէն թեթեւ են, հիմա արեւածաղիկի պէս վար կը կախուին:

— Հոգ չէ, իշխանիկ, պատասխանեց գիւղապետը, արդէն գիշեր է, ոյժ կ'առնեն եւ խոր կը քնանան:

— Ապրի՛ գիւղապետը, աղաղակեցին օրիորդները եւ խմեցին կրակոտ գինին:

Ընթրիքէն վերջ արդէն անոնց աչքերը ծանրացան եւ պէտք զգացին քնանալու:

Յաջորդ օրը չուտով մեկնեցան: Ատոմ քանի մը

ժամէն հասաւ իր դղեակը. իսկ Վարդան եւ Սիսակ ողջագուրելով զինքը՝ աւելի հեռուն մեկնեցան:

— Հիմա կարգը քուկդ է, Վարդան, ըսաւ Սիսակ. այս ձորին մէջ մենք վար կ'իջնենք ու մեր ձիերը կը նստինք. դուն ուրախ դնա՛, չուտով զիրար կը գտնենք:

Կառքն արդէն հասած էր Գլաձորի խորը, որուն մէկ բարձունքին վրայ ատամնաւոր աչտարակներով կանգնած էր Վարդանի բերդը. հոն էր Պռօչեաններու բնակարանը:

Սիսակ վար իջաւ քոյրերուն հետ. մինչ կառքը բռնեց զառիվերը՝ բարձրանալու համար դէպի բերդը:

Շուրջ քսան օր լռութիւն տիրեց երեք մանչերուն վրայ: Ծուլիսի սկիզբները Ատոմ նամակ մը ստացաւ Զազայէն, որ կ'աւետէր մօտ օրէն իր գալուստը, թէ հետն հուժկու եւ բարի ընկեր մ'ալ կը բերէր:

— Ա՛ս ալ Զազա պիտի ըլլայ, ըսաւ Ատոմ:

— Մայրիկ, Ատոմէն բնաւ գոհ չեմ, գանգատեցաւ Նունիկ իր մօրը. մեզի հետ բիրտ կը վարուի, չ'ուզեր հնոը պտոյտի տանիլ եւ կարծեմ դէչ բաներու եռեւէ է:

— Ո՛չ, սուտ է, պատասխանեց Ատոմ. ես աղջիկները չեմ պտտցներ, թող տունը նստին եւ կարել սորվին:

— Թուաբանութեան մէջ ինկած է, ըսաւ Նունիկ, դասերը սորվելու տեղ՝ գաղտնի ընկերութիւններ կազմած է եւ խելքը ուրիշ բանի տուած:

— Ես գինուորական պիտի ըլլամ, քիչ մը կարդալ սորվիմ՝ կը բաւէ. թուաբանութիւնը խելքիս մէջ չի մտներ. իսկ ինքն ալ հայերէնի մէջ ինկած է, դեռ կարդալ չի գիտեր, պատասխանեց Ատոմ:

— Եթէ դպրոցը ձեզ կարգի չբերաւ՝ ես գիտեմ ընելիքս. սենեակ մը կը վակեմ, տէր հայրը կը կանչեմ ու դաս կը սորվիք:

Ատոմին գործին չեկաւ այս սպառնալիքը, իր մայրը խիստ էր եւ դիւրին չէր ձեռքէն ազատիլ:

Այս առաջին վէճէն ետք ամէն բան լռեց եւ Ատոմ գաղտնօրէն սկսաւ արշաւանքի պատրաստութիւնները տեսնել:

— Ծուլիս ամիսը կը մօտենայ, ինչո՞ւ Ատոմ եւ Սիսակ չեն տեսնուիր, կը հարցնէր ինքնիրեն փոքրիկ Վարդան: Նա գրեթէ վար չէր իջներ բերդի բարձր դիտարանէն. կը նայէր արեւելքէն եկող ճամբուն, եւ տրտում՝ կը քաշուէր արեւին հետ:

Նա չատ անգամներ խօսած էր իր ծնողքին՝ սիրելի ընկերներուս մասին. պատմած էր դպրոցի քաղցր կեանքէն հաճելի դրուագներ, ու կարծես կ'ուզէր վերստին՝ չուտով թռչիլ այն բոյնը՝ որ տաք ու մտերիմ էր, ուր Զաղան կար, Սիսակն ու Ատոմը կային:

Իշխան Պռօշեանը կը զգար իր փոքրիկին կարօտը եւ մասնակից էր անոր սպասումներուն:

— Ե՞րբ պիտի գան Ատոմն ու Սիսակը, ստէպ կը հարցնէր Վարդանին, կարծես ինքն ալ տղայական տենչ մ'ունէր գրկելու իր զաւակին ընկերները:

— Ծուլիսի սկիզբները, հայրիկ, բայց թոյլ պիտի տա՞ս որ Ատոմի դղեակն երթամ եւ հիւր ըլլամ: Հայրիկ, Զազան ալ հոն պիտի ըլլայ:

— Զաւակս, այս Վարդանի բերդը՝ Սիւնիքի ամէնէն գեղեցիկն է. ամէնէն հարուստն ու փառաւորը. թող հոս՝ մեզի հիւր ըլլան:

— Ճիշտ է, հայրիկ, պատասխանեց Վարդան, աւելի տաք գրկելով իր հայրիկը, ճիշտ է, մեր բերդը փառաւոր է, գեղեցիկ է, բայց Ատոմ մեր մեծ ընկերն է, նա հրաւիրեց մեզ իր քովն անցընել քանի մը օր, եւ պատշաճ է որ մեծին քով հիւր ըլլանք: Եւ յետոյ...

— Ցետոյ ի՞նչ, հարցուց հայրը:

— Ոչինչ, հայրիկ, Նունիկն ալ կայ. կարծեմ Սիսակին քոյրերն ալ հոն պիտի ըլլան:

Պատանին չուզեց յայտնել իրենց ծրագիրը: Ընկերական ուխտ ու գաղտնիք էր, եւ սրբազան բան մ'ունէր իր մէջը:

— Շատ լաւ, տղաս, ըսաւ հայրը, թոյլ կու տամ որ Ատոմի քով երթաս. հետդ սպայ մը եւ քանի մը զինուորներ ալ կը դնեմ որ հոդ տանին քեզի:

— Չէ, հայրիկ, պատասխանեց Վարդան, կարծեմ թէ նախատինք պիտի ըլլայ Ատոմին համար պահակներ ղրկել. իրենք ալ պահակ եւ բերդ ունին. յետոյ Ատոմ քաջ եւ խելացի տղայ է, զիս կրնայ պաշտպանել եթէ հարկ ըլլայ:

Իշխան Պռոչեան խելացի գտաւ տղուն պատճառաբանութիւնը եւ որոշեց զայն մինակ ձգել իր ընկերներուն հետ:

Շաբաթ մը չանցած՝ Ատոմ եւ Սիսակ հասան Վարդանի դղեակը: Անոնք ուրախութեամբ ձայն տուին պատանիին որ պարիսպներուն վրայ բարձրացած՝ դէպի Գլաձորի կողմերը կը նայէր:

— Վարդա՛ն, կրկնեցին աւելի ուժգին ձայնով երկու պատանիները: Ատոմ խոշոր սուլոց մը արձակեց: Սուլոցը ճեղքեց միջոցը եւ հասաւ Վարդանին: Նա իսկոյն վար վազեց եւ հրամայեց բանալ բերդին դռները:

— Ատո՛մ, Սիսա՛կ, կանչեց պզտիկը, եւ խոշոր դրկախառնումով համբուրեց զիրենք:

— Գիտե՞ս, Վարդան, ըսաւ Ատոմ, Զազան ալ եկած է, մեր տունն է, հետը բերած է հսկայի պէս ընկեր մը:

— Անունն ալ Սագոյ է, աւելցուց Սիսակ:

— Գամբռի կը նմանի, բայց չատ բարի է, խոշոր ղլուխ մը ունի, եզան պէս աչքեր. պէտք եղած ատեն կրնայ մեզ լաւ պաշտպանել:

— Բայց չատ ամչկոտ է, վրայ բերաւ Սիսակ, ամէն խօսքին կը կարմրի:

— Հոգ չէ, պատասխանեց Վարդան, ղինքն ալ աբեւածաղիկի պէս կը բանանք: Երթանք հայրիկս ու մայրիկս տեսնելու, չատ ուրախ պիտի ըլլան:

Երեք պատանիները մտան չքեղ դահլիճ մը: Իշխան Պռոշեանը եւ իր տիկինը նստած էին կաչիէ բազմոցի մը վրայ, կարծես իրենք ալ կը սպասէին Վարդանի ընկերներուն: Վարդան վազեց դէպի ծնողքը, ուրախութեամբ կանչելով.

— Ահա իմ սիրելի ընկերներս:

— Վստահ եմ թէ այդ մեծ մանչուկը Ատոմն է, իսկ միւսը՝ Սիսակը. սակայն ո՞ւր է Զաղան, որուն մասին այնքան կը խօսէիր եւ զուարթ բաներ կը պատմէիր:

— Անոնք յոգնած էին երկար ճամբորդութենէ եւ մեր ղեակը մնացին, պատասխանեց Ատոմ, ձեռքը կուրծքին՝ խոնարհելով իշխանազուն ամոլին առջեւ:

Սիսակ մոլորած էր դահլիճի դեղեցկութիւններուն մէջ, ինքն ալ մեքենաբար խոնարհեցաւ տանտիրոջ առջեւ եւ ինքնաբուխ կանչեց.

— Ի՛նչ գեղեցկութիւններ:

— Անշուշտ քանի մը օր մեղի հիւր կը մնաք, այնպէս չէ՞, հարցուց իշխանը:

— Շատ սիրով, ազնուափայլ իշխան, պատասխանեց Ատոմ:

— Հայրի՛կ լսէ, ղաւակս, դուք իմ Վարդանիս եղբայրներն էք:

— Այո՛, աւելի քաղցր է հայրիկ բառը, եւ դուք ոչ միայն մեզի՝ այլ բոլոր Հայաստանի հայրիկն էք:

— Ձեր անյաղթ սուրին տակ Հայաստան երջանիկ կ՚ապրի, աւելցուց Սիսակ:

Իշխանը ժպտեցաւ. հաճոյք ղգաց պատանիներու այդ անկեղծ խօսքերէն:

— Եթէ ամէն հայ իր պարտականութիւնը կատարէ հայրենիքի հանդէպ, մենք միշտ երջանիկ Հայաստան մը կ՚ունենանք, պատասխանեց Վարդանի հայրը:

— Հայրիկ, ըսաւ Ատոմ, մենք չատ հաճոյքով հոս պիտի մնայինք, բայց Զազան եւ Սագոն մինակ են ու կարօտով կը սպասեն Վարդանին. եթէ թոյլ տաք՝ վաղն իսկ կը մեկնինք:

— Այո՛, չատ կարօտցեր եմ, հայրիկ, վաղը մեկնինք: Մեր վերադարձին բոլորս քու մօտդ կը մնանք մինչեւ պզրոցը վերաբացուի:

Իշխանը հաւանեցաւ: Յաջորդ օրը երեք ձիաւորներ՝ քառատրոփ իջան դղեակի բլուրէն վար, եւ բռնեցին արեւելքի ճամբան: Կարծես երեք աստիճաններ էին, վարժ ձիավարելու դէպի կռիւի ճակատը: Վարդան փոքրիկ սուր մը կախած էր գօտիէն, եւ հետն առած էր նաեւ իր աղեղը:

— Քաջն Վարդան մեր հետն է, ալ որմէ՞ պիտի վախնանք, կատակեց Սիսակ:

Ձիաւորները երեկոյեան դէմ հասան Գլաձորի խոբերը, ուր կը գտնուէր Ատոմի դղեակը: Շառաչուն գետի մը ափին՝ ժայռի մը գլուխը ցցուած, բերդը կ՚իշխէր անտառներու եւ կիրճերու վրայ: Բարձրացան լեռան մը արահետէն վեր եւ մտան դղեակը: Ատոմ վար իջաւ իր ձիէն, օգնեց որ Վարդանն ալ վար ցատկէ: Զազա լսեց անոնց գալը եւ վազեց դրկել ու համբուրել

իր սիրելի Վարդանը: Սապոյ քիչ մը տատամսոտ վերջն զննեց փոքրիկ ընկերը.

— Վարդան, ահա՛ նոր ընկերը, դրկէ՛ զինքը:

Վարդան փաթթեց իր թեւերը նորեկի պարանոցին, եւ չկրցաւ ձեռք ձեռքի բերել, այնքան թիկնեղ էր Սապոյ:

Մինչեւ ուշ գիշեր ուրախ ժամեր անցուցին մանկական աղմուկներով: Ատոմի ծնողքը հաճոյքով կը հետեւէր մանուկներու ձայներուն: Թարմ կեանք մտած էր իրենց տունը: Նունիկ չէր բաժնուեր անոնց ընկերութենէն: Ինք մասնաւոր համակրանք ունէր Վարդանի հանդէպ. նա ասպետական հոգի ունէր եւ չատ քնքուշ եղած էր իրենց հանդէպ:

Յաջորդ առաւօտ Ատոմ առաջնորդեց իր ընկերները մօտակայ քարայր մը: Իր գինարանն էր, Հոն պատրաստած էր արշաւանքի բոլոր կարեւոր առարկաները: Ոչ ոք գիտէր այդ գինարանի տեղը, բացի Նունիկէն. այդ հետաքրքիր աղջիկը ամէն բան լրտեսած էր: Նոյնիսկ գիշեր մը գաղտնի կարդացած էր պատանիներու ծրագիրը, տեսած էր քարտէզը եւ գրեթէ որոշ գիտէր անոնց նպատակը:

— Ատոմ, ըսաւ օր մը իր եղբօրը, դուք Սմբատի պանձերը վնտռելու պիտի երթաք: Վարի քարայրին մէջ ամէն պատրաստութիւն տեսեր էք, այնպէս չէ՞: Այո՛ ըսէ, չես կրնար ժխտել. ես ամէն բան գիտեմ: Եթէ գիս ալ ձեր հետը տանիք՝ գաղտնիքը գաղտնիք կը մնայ. ապա թէ ոչ...:

— Ուրեմն դուն մեղ լրտեսեր ես, դուն կ'ուզես հրեայի պէս գիս գնել. ատիկա լաւ բան չէ, Նունիկ: Ընկերներուս առջեւ գիս ամօթով պիտի ձգես:

— Ներեցէք եմ թէ ընկերներդ սիրով պիտի ուզեն

պիս իրենց հետն ունենալ: Ես հրեայի պէս չարաւաճառութիւն չեմ ըներ, պարզապէս կը խնդրեմ: Գիտես թէ որքան վարժ եմ լեռները բարձրանալ, ժայռեր մագլցիլ, նոյնիսկ աղեղ քաշել եւ սուր դործածել: Այնպիսի ժամանակներ կ'ապրինք՝ որ աղջիկներն ալ պէտք է զինաւարժուիթիւն ընեն:

Ատոմ մտածկոտ մնաց: Մերժել կարելի չէր. Նունիկ ամէն բան գիտէր. կրնար վչտանալ եւ ջուրը ձգել իրենց արշաւանքը:

— Ատոմ, խօսք տուր, ըսաւ քոյրը աւելի վաղաքչական չեչտով. քու քոյրդ է որ կը խնդրէ: Դուք լեռներու վրայ քրոջ մը պէտք ունիք, որ կապէ ձեր վէրքերը, երբ ժայռերէ իյնաք ու վիրաւորուիք. պատրաստէ ձեր ուտելիքը, եւ ընկերուիթեան մէջ քրոջական ժըպիտ մը.դնէ:

— Այո՛, կը խոստանամ իմ կողմէս, սակայն պէտք է ընկերական խորհուրդին հարցնեմ:

Ընկերական խորհուրդը չուտով գումարուեցաւ մեծ ծառի մը տակ: Վերջին վիճաբանուիթիւններն եղան: Այդ պահուն Նունիկ հեռուէն տեսնուեցաւ. հագած էր կարմիր շրջազդեստ մը եւ կանաչին մէջ բացուած վարդի կը նմանէր:

— Ի՛նչ լաւ պիտի ըլլար, ըսաւ յանկարծ Վարդան, եթէ Նունիկն ալ մեզի հետ ըլլար:

— Ես ալ այդպէս կը խորհէի, աւելցուց Զաղա:

— Դուն ի՞նչ կ'ըսես, Ատոմ, հարցուցին երկուքը միասին:

— Նունիկը իմ քոյրս ըլլալուն համար չէ որ կ'ըսեմ, սակայն քաջարի աղջիկ է: Շատ անգամներ միասին սարերը բարձրացած ենք, եւ եղնիկի պէս ոստոստելով կը վազէ: Եթէ կը փափաքիք թող դայ:

— Սպոյ, դուն ի՞նչ կ'ըսես, հարցուց Վարդան:

— Չեմ հասկնար թէ ի՛նչ արդեօք կայ որ Նունիկը մեզի հետ լեռ բարձրանայ. պարզ պտոյտ մ'է, իր ընկերուհիները հաճելի է բոլորիս:

— Չե՞ս դիտեր թէ ինչո՛ւ սար կը բարձրանանք: Զաղա, ասոր բան մը չե՞ս ըսած, հարցուց Ատոմ:

— Ոչ մէկ բան ըսած եմ. առանց խորհուրդի հրամանին չէի կրնար մեր ծրագիրը յայտնել, դաւաճանութիւն պիտի ըլլար, պատասխանեց Զաղա:

Պատանիները պատմեցին Սպոյին իրենց արշաւանքին նպատակը. ցոյց տուին ծրագիրն ու քարտէզը: Սպոյ իր եղան աչքերը աւելի խոշոր բացած՝ նայեցաւ այդ ծամածուռ դիծերուն: Նա բան մը չհասկցաւ եւ ասոր համար աւելի հետաքրքրութիւն զգաց:

— Նունիկ, կանչեց Ատոմ իր քոյրը. Նունի՛կ, հո՛ս եկուր:

Ալջիկը եղնիկի արագութեամբ թռաւ բարձունքէն վար:

— Ի՞նչ կայ, Ատոմ:

— Ընկերներս կը փափաքին որ դուն ալ մասնակցիս մեր արշաւանքին: Վստահ եմ թէ չատ օգտակար պիտի ըլլաս մեզի: Գնա հիմա մեր պապերուն սուրը բեր:

— Ի՞նչ պիտի ընես դուն սուրը···:

— Նորէն մի՛ սկսիր: Գնա՛ սուրը բեր:

Նունիկ վայրկեանի մը մէջ բերաւ պապենական սուրը: Ատոմ հանդիսաւոր կերպով բռնեց, ինչպէս սպարապետ մը, եւ ըսաւ.

— Բոլորս ձեռքերնիս վրան դնենք եւ երդում ընենք, թէ բացարձակապէս գաղտնիք պիտի մնայ մեր մէջ ինչ որ դտնենք, ինչ որ տեսնենք, ինչ որ չօշափենք:

Բոլորն ալ երկարեցին իրենց ալ ձեռքերը եւ դրին սուրին վրայ: Հանդիսաւոր կերպով երդնեցին.

— Կ'երդնուինք:

— Վաղը ամէնէն ուշ՝ պէտք է մեկնինք:

— Ամէն բան պատրա՞ստ է, հարցուց Նունիկ:

— Ամէն բան, ըսաւ եղբայրը:

— Լաւ է աչքէ անցընենք, խորհուրդ տուաւ Սիսակ: Քանի մը օրուան ուտելիք ալ պէտք է առնենք, կրնայ երկար տեւել մեր գործը:

— Ես կը հոգամ, ըսաւ Նունիկ. ատիկա իմ գործս է:

Աչքէ անցուցին կրկին անգամ կարեւոր առարկաները, դանակ, աղեղ, սուր, չուան, բերուած էին:

— Կեցէք, ըսաւ Վարդան, եթէ հարկ ըլլայ երկար եւ մութ քարայրներ մտնել, առանց լոյսի ի՞նչ պիտի ընենք:

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեցին բոլորը, այդ կարեւոր կէտը չէինք խորհած:

— Հարկ է ծառերէն ալ խէժ հաւաքել, լաթերով պլլել՝ վառելու համար: Երկայն ձողերու ծայրերը կ'անցընենք եւ ջահի պէս կը վառենք:

— Կրնանք ցախեր հաւաքել անտառներէն եւ լուսաւոր ջահի պէս վառել, ըսաւ Սիսակ:

— Ո՛չ, Վարդանի խորհուրդն աւելի լաւ է. խէժը երկայն ժամանակ կը վառի, մինչ ցախերը խոշոր բոց կը հանեն ու չուտով կը մարին:

Հարկ եղաւ արշաւանքն երկու օր ուշացնել: Ամէնքն ալ անտառ վազեցին եւ մայրիներու վրայէն առատ խէժ հաւաքեցին:

Ատոմի ծնողքը ոչ մէկ դժուարութիւն ըրաւ անոնց մեկնումին. արդէն անտառներու եւ սարերու վարժ եղ-

նիկներ էին, եւ ամէպ լեռներու վրայ կ'անցընէին տաք եղանակը:

Բեռնաւորուած մտան Գլաճորի մէջ, դետակի մը ափերէն արահետ մը ղիրենք կը տանէր դէպի ապառաժուտ ձորը: Սխտակ ձեռքն առած էր քարտէղը: Կարծես՝ թէ ճիշտ ճամբու մէջ էին. երբեմն երբեմն կանգ կ'առնէին պննելու համար քարտէղը: Հազիւ մէկ ժամի չափ քալած էին, ճամբան ճիւղաւորուեցաւ:

— Պէտք է ալ կողմը բռնենք, ըսաւ Սխտակ, այդպէս կ'ըսէ քարտէղը: Ալ արահետը վեր կը բարձրանար ու կը մտնէր բաց դաշտ մը:

Ոչխարներու հօտ մը սպիտակ շուշաններու պէս փռուած էր կանաչ դաշտին մէջ: Երկու հուժկու դամբրոններ կատաղօրէն վազեցին դէպի եկուորները: Սապոյ առաջ անցաւ եւ ձեռքի փայտը չարժելով քշեց ղիրենք: Ծերունի հովիւը լռեցուց շուները եւ ժպտուն ընդառաջ երթալով, ըսաւ.

— Բարի էք եկեր, ուսկի՞ց էք:

— Մենք Գլաճորի դպրոցին աշակերտներէն ենք: Ասիկա՝ Պռօշեան իշխանի որդին Վարդանն է. ես՝ Գնունեաց տոհմին ժառանգն եմ. իսկ ասիկա Զազա կը կոչուի, Մշեցի է, իր ընկերն ալ Սապոյ կը կոչուի: Իսկ մնացը՝ Սխտակն է, մեր դիտնական ընկերը:

— Իսկ օրիորդը ո՞վ է:

— Իմ քոյրս է, Նունիկը, պատասխանեց Ատոմ:

Ծերունին փռեց իր կաշիէ վերարկուն եւ ըսաւ.

— Խնդրեմ, նստեցէք հանդիստ ըրէք:

— Ո՛չ, արդ հայրիկ, կանաչին վրայ աւելի հաճելի է նստիլ, ըսաւ Վարդան:

— Ինչ մը կաթ եւ հաց բերեմ, անոյշ ըրէք, յոգնած էք: Եթէ ժամանակ ունիք՝ դառնուկ մը խորովեմ:

— Ոչ, չնորհակալ ենք, աբոյ: Մենք կ'ուզենք քիչ մը ծանօթանալ այս վայրերուն: Շրջիլ ձորերն ու սարերը: Կ'ըսեն թէ այս տեղերը շատ նշանաւոր քարայրներ կան, պատասխանեց Սիսակ:

— Այո՛, Հայաստանի դեղեցիկ մասերէն մէկն է. լեռնցի հպարտ ու քաջ ժողովուրդի մը աշխարհը: Հոս, այս Գլաձորին մէջ Աչոտ Երկաթ ջախջախեց Կովկասի բարբարոսներու բանակները: Սմբատ տիեզերակալ թագաւորը ստէպ ամարանոց կու գար այն դղեակին մէջ, որ Գլաձորի բերանը կը դտնուի եւ Գնունեաց բերդ կը կոչուի:

Ատոմի եւ Նունիկի երեսներէն հպարտ ժպիտ մը անցաւ:

— Այո՛, Գլաձորը իմ մանկութիւնս տեսած է եւ ես հպարտ եմ անոր զաւակն ըլլալուս:

— Աբոյ, կ'ըսեն թէ այս կողմերը անուանի քարայրներ կան, դուն տեսա՞ծ ես զանոնք:

— Ուր որ վայրի այծեամն իր ոտքը դրած է, ես ալ այնտեղ եղած եմ: Քար չկայ, թուփ չկայ, ժայռ չկայ որ ես չօշափած չըլլամ: Քարայրներ ըսիք. այո՛, սա դաչտի ցած կողմէն որ ձորը կ'իջնէ, նեղ արահետ մը կ'երթայ դէպի արեւելք, մինչեւ հովիւներուս ծանօթ է: Յաճախ կը կորսուի ծառերու տակ, ժայռերու եղերքին. այդ արահետը կ'երկարի չուրջ տասը մղոն, եւ կը մտնէ Գլաձորի խորերը՝ ուր սարսափելի ժայռեր, բերանաբաց քարայրներ իրար կը նային: Այդտեղ ալ ժամանակին մարդիկ հասեր են, մէկը խաչ գծած է ժայռի մը վրայ. մեռնիմ իր հաւատքին. ուրիշ մէկը տառ մը նշան ձգած է իրը յիշատակ: Չեմ գիտեր, կան ուրիշ տարօրինակ նշաններ: Բայց հիմա մոռցուած տեղեր են:

Ֆամին մյայն կը մտնէ քարայրէ քարայր ու կը սուլէ, կ'ողբայ եւ կը հեռանայ:

Պատանիները ուշադրութեամբ մտիկ ըրին ծերունիին. նա կարծես կէտ առ կէտ նկարագրեց իրենց երթալիք տեղը:

— Ա՛րօյ, այդ տեղերը վայրի դազաններ կա՞ն, հարցուց Վարդան:

— Երբեմն արջեր կը տեսնուին, սակայն իմ չունեցուս հաջողը մինչեւ հեռուները կը հասնի եւ սարսափով կը հեռացնէ բոլոր դազանները:

— Ա՛րօյ, մենք չուտով պիտի մեկնինք դէպի այդ խոր ձորը:

— Բայց ո՞ւր պիտի անցընէք գիշերը:

— Կը խորհինք ձորին մէջ դետակի ափին բացօթեայ անցընել, օդը տաք է եւ հաճելի քուն կրնանք ըլլալ:

— Լաւ է որ կրակ վառէք: Կրնաք երկու չոր փայտեր իրար քսելով կրակ հանել. բայց լաւ է որ ես ձեզի կայծքար եւ արեթ տամ. չուտով կրնաք կրակ ունենալ: Հաղիւ երկու երեք մղոն խորանաք, ձորին մէջ՝ ալ կողմը՝ փոքրիկ քարայր մը կայ. շատ խոր չէ, լաւ է որ հոն ապաստանիք. յատակին արդէն չոր խոտ լեցուած է. մենք երբեմն անձրեւէն հոն կը պատսպարուինք:

Մանուկներն այլեւս հարցումներ չըրին. առին կայծքարն ու արեթը, եւ զուարթ՝ ճամբայ ինկան: Մինչեւ այդ քարայրն՝ երթը դժուար չեղաւ. բաւական յաճախուած արահետ էր: Երեկոյեան մօտ հասան նշանակուած տեղը. վար դրին իրենց բեռները, եւ տապրածուկյան խոտին վրայ:

Նունիկ բացաւ իր տոպրակը եւ հաց ու պանիր հանելով ըսաւ.

— Ընթրիքը պատրաստ է:

Պատանիները խնդալով կերան համով հացն ու պանիրը: Սագոյ զբաղեցաւ կրակը վառելով: Երկու չոր փայտեր իրար քսեց, տաքցան ու մուխ ելաւ: Սագոյ մօտեցուց աբեթը եւ փչեց վրան: Աբեթը կրակ առաւ: Չոր խոտեր դրաւ աբեթին վրայ, փչեց ու փչեց, թուշերը ուռեցան, փչեց տասն անգամ, քսան անգամ, մինչեւ որ կարմիր բոցիկը տեսնուեցաւ: Փիչ մը մարխ պէտք էր լաւ վառելու համար, ըսաւ ինքնիրեն, բայց տրդէն մութ էր եւ դժուացաւ չոր խոտերով ու չիւղերով կրակը վառել:

— Պէտք է որ կարդաւ պահակ կենանք, ըսաւ Ատոմ, վայրի աչխարհ է: Նախ ես կը կենամ. յետոյ Սարգոն եւ ապա Զաղան: Թող միւսները քնանան:

Այդպէս ալ ըրին: Գիշերը խաղաղ անցաւ. երբեմն երբեմն Վարդան աչքերը կը բանար ու կը դոյէր, քունն աւելի զօրաւոր էր քան հետաքրքրութիւնը: Արչալոյսին արդէն արթնցած էին:

— Մեկնինք, ըսաւ Ատոմ:

Բռնեցին դետին եզերքը:

— Բայց պէտք է արահետը դտնենք, ըսաւ Սիսակ. ես սկսայ մոլորիլ քարտէզին վրայ:

— Ժայռերն ու քարայրները ընդհանրապէս դետին վրայ կը բացուին: Առաջ երթանք, հրամայեց Ատոմ. անպայման կը հասնինք նչանաւոր քարայրներուն:

Մինչեւ կէսօր տաժանքով քալեցին: Յանկարծ հեռուէն որոտումի պէս բան մը լսեցին:

— Մի՛ վախնաք, ըսաւ Ատոմ, յաճախ ժայռեր կը վրթին եւ աղմուկով վար կը թափին

Գետակի ափին վրայ իրենց առջեւ ցցուեցաւ պարիսպի պէս բարձր ժայռ մը եւ դոյեց ճամբան: Ատոմ

չրջեցաւ ալ ու ձախ՝ վերելք մը դտնելու. կարելի չէր. խիտ թուփեր և ժայռեր բռնած էին բոլոր ձորին լայնքը:

— Զուանն ինծի տուէք, ըսաւ իր ընկերներուն: Մէջքին կապեց գայն եւ ուղղակի սկսաւ վեր մագլցիլ ոտքերը քարերու ճեղքերուն մէջ դնելով:

— Ատոմ, վար կ'իյնաս, գոչեց սարսափով Նունիկ:

Բայց Ատոմ ժայռէ ժայռ անցաւ եւ հասաւ գագաթը: Գետը ջրվէժի պէս վար կը հոսէր: Նունիկ խոշոր չունչ մը քաշեց, երբ տեսաւ որ եղբայրը անվտանգ հասեր էր:

Ատոմ չուանը հաստատեց ծառի մը բունին ու վար կախեց ժայռէն:

— Հիմա մէկիկ մէկիկ պէտք է չուանէն վեր ելլէք, կանչեց ժայռին գագաթէն:

— Նախ ես ելլեմ, ըսաւ Զազա:

— Ո՛չ, դուն ամէնէն վերջն ելիր, ըսաւ Սագոյ: Թող Սիսակը վեր բարձրանայ:

Սիսակ սկիւռի պէս մագլցեցաւ վեր:

— Նունիկ, հիմա դուն ելիր, հրամայեց Սագոյ:

— Հանդարտ ելիր, մի՛ վախնար, ոտքերդ ապահով տեղ դիր, խրատեց Զազա:

Նունիկ չատ չարչարանքով ելաւ. քիչ մնաց թեւերը ղինքը թող տային, բայց դերբնական ոյժ մը վրան եկաւ եւ հասաւ ժայռին գագաթը: Վարդան հետեւեցաւ Նունիկին: Դիւրին էր Զազային համար, բայց Սագոյ մարմնեղ էր, դոմէշի չափ ծանր, կրնար չուանը փըրթիլ. բայց հաստատ տեղեր կոխելով բարձրացաւ ինքն ալ:

Բոլորն ալ ուրախ չունչ մը քաշեցին, կարծես թէ աշխարհիս գագաթն ելած էին: Աւելի առաջ երթալը

դէպքին էր. արդէն հեռուէն տեսնուեցան լայն բերանով քարայրները:

— Հոն պիտի ըլլայ մեր վնտռած տեղը: Յանկարծ փոքրիկ արահետ մը գտան, որ աւելի դաղանի ճամբայ էր քան թէ մարդու:

Մութ բերաններով քարայրները մօտեցան ու մօտեցան, սկսան աւելի լայննալ. մէկը միւսին դիմացը: Վարդան կ'ուզէր վազել, բայց Ատոմ բռնեց ձեռքէն.

— Այս տեղերը վտանգն անտեսանելի եւ դաւաճան է, զգոյշ կեցիր ու կամաց քալէ, ըսաւ:

Ժամը չորսի մօտերն հասան քարայրներուն առջեւ:

— Նշանները փնտռենք, ըսաւ Սիսակ:

Ամէն ոք քարայրի մը ժայռի մը առջեւ զննեց ամէն քար եւ ճեղք: Ոչ մէկ նշան կար:

— Սխալեցա՞նք արդեօք, ըսաւ Զաղա տրտմութեամբ:

Սադոյ աւելի առաջ գնաց եւ պոռաց.

— Հոս եկէք, աւելի խոշոր քարայրներ կան:

Բոլորը վազեցին դէպի Սադոն եւ ահա չքեղ բերաններ չարուած էին դէմ դիմաց: Նունիկ սկսաւ քարերը չօշափել, փակած հողն ու փոշին մաքրել: Ձեռքին տակ երեւցաւ Ա. տառը:

— Ա. տառը գտայ, պոռաց ընկերներուն:

— Սիսակ, քարտէզին վրայ նայէ, հրամայեց Ատոմ:

— Քովը Բ. Գ. տառերը պէտք է ըլլան, պատասխանեց քարտիզագէտը:

— Ճիշտ է, պատասխանեց Նունիկ:

— Դիմացի ժայռին վրայ նայեցէք, ըսաւ Սիսակ:

Ատոմ փնտռեց եւ գտաւ գծուած խաչը:

— Հոս խաչ գծուած է, կանչեց բարձրաձայն:

— Նաչին դիմացի ժայռին վրայ կչիռը պէտք է ըլլայ:

Բայց կչիռը չկար, չատ փնտռեցին:

— Փիչ մը դէպի վերուվ նայեցէք, հրամայեց Սիսակ:

— Հոս տարօրինակ դիծեր կան, ըսաւ Վարդան:

Բոլորը հոն գացին:

— Կչիռն է, հաստատեց Զազա:

— Ուրեմն ասոր դիմացը եռանկիւնը պէտք է ըլլայ, որուն գովի քարայրն է մեր փնտռած տեղը, ըսաւ Սիսակ դիտնականի չեշտով:

Ամէն ոք կ'աշխատէր ինքը գտնել եռանկիւնը: Սըրբեցին հողը, քչեցին խոտերը եւ ահա Սագոյի ձեռքին տակէն երեւցաւ մաշած եռանկիւն մը: Գովը կար լայն բերանով քարայր մը: Ներս մտան, բայց տասը քայլ անդին արդէն դիշերուան պէս մութ էր:

— Վառեցէք խէժերը, հրամայեց Ատոմ: Կայծքարը զարկին աբեթին. կրակ առաւ. ծծումբի կտոր մը վրան բռնեցին, որ դէչ հոտ մը ձգելով վառեցաւ եւ կապոյտ լոյս մը տուաւ: Երեք չորս խէժէ ջահեր առատ լոյս տուին դէպի քարայրի խորը: Ատոմ առջեւէն գնաց. միւսները չարքով հետեւեցան իրեն: Բայց երբ աւելի խորացան, լոյսին դիմաց երկու խոշոր բիբեր փայլեցան:

Մանուկները սարսափահար իրարու պլլուեցան: Նունիկ սուր ճիչ մը փրցուց:

— Մի՛ վախնար, պոռաց Ատոմ, ետեւս անցիր:

Սակայն փայլուն լոյսերը դէպի իրենց կը մօտենային:

— Արջ մըն է, գոչեց Սագոյ:

Իսկապէս թուխ գոյնով հսկայ գազանը սպառնա-

դին դէպի իրենց կու գար՝ երկու ոտքերու վրայ կայնած:

— Թողուցէք, ըսաւ Սադոյ, դանակս կոկորդը խոթեմ, ես ասոնց հետ չատ կռուեր եմ մեր երկրին մէջ:

— Ո՛չ, դանակդ ետ տար, եթէ վիրաւորուի աւելի կատաղի կը դառնայ, պատասխանեց Զազա:

— Ատոմ, ըսաւ Սիսակ, որ կը դողար տերեւի պէս, Ատոմ, ջահդ երկնցուր եւ կրակ տուր իր բրդոտ մարմինին:

Ատոմ իր ջահը երկարեց, սակայն գազանը թաթի մէկ հարուածով զայն մարեց:

— Վարդան, ձեռքիդ ջահն ինծի տուր, դոչեց Ատոմ:

Վարդան դողդողալով երկարեց իր կրակը եւ Ատոմ յաջողեցաւ անասունին վարի ոտքերուն տակէն այրել անոր մազերը: Արջին իւղոտ մարմինը չուտով կրակ առաւ եւ գազանը մրմռալով խոյս տուաւ դէպի քարայրին խորը. բոցը աւելի բռնկեցաւ որքան նա կը վազէր, եւ հեռուէն կը տեսնուէր այդ կենդանի ջահը որ խոյս կու տար հովին եւ մութին մէջ:Տղաք խոչոր չունչ մը քաշեցին, պայծառացան իրենց երեսները. Նունիկ ժպտելով իր եղբօր դիրկն ինկաւ, ըսելով.

— Դու միշտ հերոս եղած ես:

— Ո՛չ, քաջութիւնը բոլորիս է, պատասխանեց Ատոմ:

— Կարծեմ լաւ է որ ետ դառնանք, ըսաւ Զազա, թերեւս ներսերն ուրիշ արջեր ալ ըլլան:

— Հոգ մի՛ ըներ, պատասխանեց Սադոյ, իրենց արջ պապան արդէն լուրը տարաւ թէ պէտք է հեռանան, թշնամի կու գայ:

— Թշուառական, ըսաւ Զազա, նայեցէք թէ ջահն

ինչպէս ջախջախեր է, ու ժողվեց թափած խէժերը: Խէժը հացէն աւելի թանկագին է, աւելցուց, հատիկ մ'ալ պէտք չէ կորսնցնել:

— Քալենք, ըսաւ Ատոմ:

— Արդեօք դիշե՞ր եղաւ, հարցուց Նունիկ, որ դեռ վախի մէջ էր: Լոյսի նշոյլ մ'ալ չի տեսնուիր:

Անոնք մութ քարայրին մէջն էին, ոչ մէկ լոյս կը մտնէր մէկ կամ միւս կողմէն: Խումբը դանդաղօրէն սկսաւ առաջ երթալ, Ատոմ առաջինն էր, անոր կը հետեւէր Զապա. Վարդան, Սիսակ եւ Նունիկ մէջտեղն էին, իսկ Սապոյ վերջապահ դունդը կը կազմէր:

Մութ քարայրը կարծես անհատնում կ'երկարէր: Յիսուն քայլ անդին նեղ ճամբան ճիւղաւորուեցաւ: Խումբը կանգ առաւ:

— Սիսակ, հրամայեց Ատոմ, նայէ թէ թուղթին վրայ նշանակուա՞ծ է այս ճիւղաւորումը:

— Ջահը ասդին երկարէ, ըսաւ Սիսակ Զազայինն: Ոչ, նշան մը չկայ, պատասխանեց:

— Ասիկա քու յանցանքդ է, նեղացաւ Ատոմ: Հիմա ի՞նչ ընենք, ո՞ր ուղին բռնենք:

— Կը խորհիմ թէ, ըսաւ Սապոյ, պէտք է երկու մասի բաժնուինք եւ առաջ երթանք: Ելք մը անպատճառ կը գտնենք:

— Ո՛չ, վտանգաւոր կ'ըլլայ, եթէ դիրար կորսընցնենք, կրնանք մեր դիակները հոս ձգել կեր ըլլալով պաղաններու, կամ մութին, ըսաւ Սիսակ:

Նունիկ չատ մտահոգ էր, կարծես թէ ղէշում մը կար իր դէմքին վրայ, բայց ոչ մէկ վախի արտայայտութիւն ըրաւ, անբաժան մնաց իր եղբօրմէն:

— Մեծ քար մը դնենք այս անկիւնը եւ մէկ ուղիէն առաջ երթանք, խորհուրդ տուաւ աղջիկը, եթէ սխա-

լած ենք՝ կը վերադառնանք եւ միւս ճամբան կը բռնենք։

— Ըսածը չիտակ է, ընկերացաւ Վարդան։

Խոշոր քար մը հանեցին հողէ պատէն, եւ ահա մեծ ծակ մը բացուեցաւ։

— Զաղա, ջահդ ասդին երկարէ, հրամայեց Ատոմ, նայինք ի՞նչ կայ այս ծակին մէջ։

Ատոմ ջահին վրայ քիչ մը խէժ աւելցուց եւ բոցը փայլ տուաւ. այդ մեծ ծակէն ներս երկարեց եւ ահա փայլուն բան մը տեսնուեցաւ։

— Մէկը պէտք է այս նեղ բերանէն ներս սողոսկի, ըսաւ Ատոմ։

— Ես կը մտնեմ, պատասխանեց Սադոյ։

— Ո՛չ, դու չատ դէր ես, Սիսակը թող մտնէ, նա եղէգի պէս նիհար է։

— Ո՞նթ ես, Ատոմ, ըսաւ Նունիկ Սիսակին թեւէն բռնելով եւ ետ քաշելով, եթէ յանկարծ օձ մը կամ ուրիշ գազան մ՛ըլլա՞յ։

— Գազանը կամ օձը այդ դոց տեղն ի՞նչ գործ ունի, պատասխանեց եղբայրը։ Ես կը մտնեմ։

— Ո՛չ, կեցիր, ըսաւ Նունիկ, քար մը նետենք. եթէ գազան կայ՝ տեղէն կը չարժի։

Ատոմ քար մը նետեց դէպի մութ քարայրը եւ ահա գիլ հնչիւն մը լսուեցաւ։

— Երկաթի ձայն է, տղաք, ըսաւ Սիսակ. հոս անպայման բան մը կայ։

Արշաւախումբին հետաքրքրութիւնն աւելի սաստկացաւ, թերեւս գտած էին գանձերու տեղը։

— Պէտք է ներս մտնել, պնդեց Ատոմ։

Դանակի ծայրով հողը լայնցուցին եւ մեծ մուտք մը բացուեցաւ։

— Հիմա եղ մ'ալ կրնայ ներս մտնել, ըսաւ Սադոյ. ես կը մտնեմ, ոչ ոք դիս ետ քաշէ:

Սադոյ լոյսը առաջ երկարեց եւ ներս սահեցաւ, եւ կախուեցաւ գլխուն վրայ. ձեռքերը վար երկարեց եւ յենարան ըրաւ, ապա թէ ոչ քթին բերնին վրայ պիտի փռուէր: Ներս քաշեց ոտքերն ալ, պոռալով ընկերներուն.

— Յատակը ցած է, ուշադրութեամբ մտէք:

— Հոն կեցիր ու մեզ բռնէ որ վար չիյնանք, ըսաւ Զաղա:

Մէկիկ մէկիկ ներս մտան բոլորն ալ: Լայն սենեակ մ'էր կարծես մարդկային ձեռքով փորուած: Լոյսերու ցոլացումին տակ չորեր տուին ոսկի եւ արծաթ զրահներ, զոհարազարդ երախակալով սուրեր, եւ ոսկեփայլ սաղաւարտներ:

— Ատոմ, ըսաւ Սիսակ, սա պատին տակ չարուած արկղներուն մէջ նայինք. չատ կարեւոր բաներ պիտի ըլլան:

Ատոմ բացաւ արկղներէն մին, դրեթէ մինչեւ բերանը ոսկիներով լեցուած էր:

— Ասոնք են Սմբատ Թագաւորին ձգած գանձերը, ոսկիով կարելի է աշխարհս գնել կամ կատաղի պատերազմներ չահիլ:

— Ո՛րքան հայրենասէր Թագաւոր է եղեր, վրայ բերաւ Նունիկ, որ նայելէն չէր կշտանար:

— Վրան Սմբատի պատկերը կայ, լաւ նայեցէք, ըսաւ Վարդան: Եւ հատ մ'առնելով աչքերուն տարաւ ու համբուրեց:

— Լաւ Թագաւորը եւ լաւ մարդն այն է՝ որ իր հայրենիքի ապագան կը խորհի, ոչ թէ միայն իր ժամանակը, ըսաւ չատ լրջութեամբ Զաղա:

Տղաները չէին կշտանար փնտռելու եւ դիտելու թանկագին առարկաները: Կը խառնէին արկղները, կը չօշափէին զրահներն ու վահանները: Վարդան սպասաւորի մ'առաջ եւ գլուխը դրաւ ըսելով.

— Բարեւի կեցէք, Վարդան զօրավարն եմ:

— Այդպէս չէ, պատասխանեց Սպոյ, եւ զինուորական բոլոր կազմը հագուելով կայնեցաւ լոյսին դիմաց. տեսէք, ես ալ Գայլ Վահանն եղայ:

Նունիկի աչքը ոսկի վզնոցի մը վրայ էր, սիրտը կը քաշէր, կ'ուզէր ծածուկ գրպանը դնել, սակայն ձայն մը իրեն կ'ըսէր. զգոյշ, հայրենիքէն կը գողնաս. եւ ձեռքը նոր կը քաշէր, կարծես թէ կրակի դպած ըլլար:

— Ատոմ, տես ի՛նչ գեղեցիկ է այս վզնոցը, ըսաւ իր եղբօրը: Անպատճառ թագուհիին վզնոցն է:

— Վանեցիի գործ է, ոսկի ձեռքեր ունին այդ վանեցիները: Սիրտդ քաշե՞ց: Կեցիր մէյ մը վիզդ անցնեմ:

Ատոմ իր գրոջը վիզն անցուց:

— Նունիկ, դուն ալ թագուհի եղար, ի՛նչ գեղեցիկ ես, քեզի շատ կը վայլէ, ըսին բոլորը:

Աղջիկը կարմրած ժպտեցաւ եւ աչքերն իր լանջքին վրայ չրջեց: Այո՛, Նունիկ շատ գեղեցիկ էր եւ ի՞նչպէս հանել վիզէն երբ երկու գեղեցկութիւններ զիրար լրացուցին:

— Նունիկ, վրադ պահէ, վիզդ մի՛ հաներ, շատ սիրուն եղար, ըսաւ Վարդան:

— Այո՛, Նունիկ, քեզի պահէ. հազարէն մէկ հատ է, ըսին միւսները:

— Ո՛չ, մենք պէտք չէ բանի մը դպչինք, պատասխանեց Ատոմ:

— Ատոմ, դու լաւ չես խորհիր, ըսաւ Զազա, մենք

պէտք է դէթ այս ոսկիներէն քիչ մը վերցնենք, մեր հաճոյքին համար պիտի չգործածենք. ժամանակները դէշ են: Թաթարներ բռներ են մեր դաշտային երկիրը. կողոպուտ եւ դերութիւն սովորական բան է: Թերեւս այդ ոսկիներով բարիք մը կ'ընենք, բերդատէր մը կամ վանք մը կ'ազատենք: Վարդան, դուն ըսէ, հայրդ քանի՞ հազարներ ծախսեց դերիներ եւ եկեղեցիներ ազատելու համար:

— Համրանքը չկայ, պատասխանեց տղան:

— Ես ալ այն կարծիքէն եմ, որ կրնանք քիչ մը ոսկի վերցնել: Սմբատ հոս թաղելու համար հաւաքած չէ այս դրամներն ու ոսկի զարդերը, ըսաւ Սիսակ:

— Սպոյ, դուն ի՞նչ կը խորհիս, հարցուց Զաղա:

— Մէկ երկրի մարդ, մէկ հողի զաւակ, քեզմէ տարբեր ի՞նչպէս խորհիմ, պատասխանեց մչեցին:

— Եթէ բոլորդ ալ այդպէս կը մտածէք, ես ըսելիք չունիմ, սակայն մէկ մէկ հատ պէտք է առնենք յիշատակի համար:

— Մէկ հատով հաւ մ'ալ չենք կրնար գնել, պատասխանեց Զաղա, դէթ տասնական առնենք, ի՞նչ նըշանակութիւն ունի, հոս հազարներ կան:

— Ես որոշեմ, ըսաւ Վարդան, հոս վեց հոգի ենք եւ վեցական առնենք:

Բոլորը համաձայնեցան Վարդանի առաջարկին: Բայց Նունիկ դեռ մանեակը կախած էր վիզէն:

— Նունիկը վեց ոսկիի տեղ թող վզնոցը պահէ, առաջարկեց Զաղա:

— Այո՛, այո՛, հաստատեցին միւսները:

— Պայմանով որ, աւելցուց Ատոմ, եթէ գերի մը կամ սրբավայր մը ազատելու համար հարկ ըլլայ տալ, պէտք է սիրով տրամադրէ:

— Ես կեանքս ալ կու տամ Թչուառ մը կամ սրբա-վայր մը ազատելու համար, պատասխանեց աղջիկը:

Այդ վայրկեանին Սագոյ հանդիսաւոր կերպով վեր բռնած ոսկիէ ափսէի պէս բանուած Տիրամօր պատկեր մը, մօտեցաւ խումբին ըսելով.

— Համբուրեցէք, ասիկա Անիի մայր եկեղեցիի ա-ւագ խորանի պատկերին նմանութիւնն է:

Բոլորը ծնրադիր երկիւղած համբուրեցին:

— Ինչ Տիրամայր, ըսաւ Նունիկ, այս մութ տե-ղը ի՞նչպէս կը կենաս:

— Ուսկի՞ց հանեցիր, հարցուց Ատոմ Սագոյին:

— Հոն, այդ արկղին մէջէն:

— Տար տեղը դիր: Ո՛չ, կեցիր վայրկեան մը, ը-սաւ Ատոմ եւ հանելով մէջքի մետաքսէ գօտին, պլլեց պատկերը մէջը. հիմա տար տեղը, հրամայեց:

— Ատոմ, մեր խէժի պաշարը յաւիտենական չէ, պէտք է աճապարենք դուրս ելլել, ըսաւ Զազա:

— Ճիշտ է, պատասխանեց խմբապետը, եւ համ-բելով իւրաքանչիւրին վեցական ոսկի տուաւ:

— Նունիկին ալ տուր, ըսաւ Վարդան. նա մեր բո-լորիս քոյրիկն է եւ ի՛նչ քաջութեամբ մեզի հետ սար ու ձոր եկաւ:

— Ճիշտ է, Նունիկին ալ համբէ, աւելցուցին միւս-ները:

Ատոմ տատամսեցաւ եւ գլուխը ցնցեց, բայց Զա-զա չհամբերեց եւ ինքը համբեց վեց ոսկի Նունիկի ա-փին մէջ:

— Գօտիդ մէջ ամուր դիր, ըսաւ աղջկան:

— Դուք ալ ձեր գօտիներուն մէջ ամրացուցէք, հրամայեց Ատոմ: Մարդ չգիտնայ, ոչ իսկ մեր ծնող-ները: Հարցնողներուն թէ ո՞ւր գացիք եւ ուսկի՞ց կու

պաք, մէկ պատասխան տանք. Մեր սարերը տեսնելու եւ դիւղացիներու հետ ծանօթանալու գացինք:

— Լաւ չէ՞ որ ըսենք թէ որսի գացինք, ըսաւ Սիսակ:

— Եթէ հարցնեն թէ որսը ո՞ւր է, ի՞նչ պիտի պատասխաննենք, ի՞նչ պիտի ցոյց տանք, պարապ ձեռքեր որ վրանի՞ս խնդան, պատասխանեց Ատոմ:

— Ատոմին ըսածը աւելի խելացի է, հաստատեց Սապոյ: Ուրեմն պիտի ըսենք թէ մեր սարերը տեսնելու եւ դիւղացիներուն հետ ծանօթանալու գացինք: Ամէնքդ ալ լսեցի՞ք, հարցուց մչեցին:

Տղաները անգամ մ'ալ բարձրացուցին իրենց ձահերը եւ ոսկեղէն առարկաներու վերջին ցոլքն իրենց աչքերուն մէջ դուրս ելան քարայրէն:

— Պէտք է առաջուան պէս բերանը գոցենք, ըսաւ Ատոմ: Սապոյ, Զապա, վերցնենք քարը եւ տեղը դնենք:

— Բայց բացուածքը մեծ է, ի՞նչպէս յարմարցըննենք, պատասխանեց Սիսակ:

— Ուրիշ մեծ քար մ'ալ կը դնենք վրան եւ հող կը լեցնենք բոլորովին գոցելու համար:

Այդպէս ալ ըրին: Երթանք, հրամայեց Ատոմ, ինքն առջեւ ինկաւ, իր ետեւէն վարդան, Նունիկ, Սիսակ եւ վերջապահ եղաւ Սապոն:

— Եթէ արջը վրէժի համար ետ դառնայ՝ ես հաչիւը կը մաքրեմ, ըսաւ հուժկու մչեցին:

— Լաւ չ'ըլլար, փոխանակ ետ դառնալու առաջ երթանք, տեսնենք այդ քարայրը ո՞ւր կը բացուի: Արջն այդ կողմը գնաց, ուրեմն ճամբան լաւ գիտէ, առաջարկեց Սիսակ:

— Ո՛չ, ո՛չ, սա հերոսին նայէ, վախէն տերեւի պէս

կը դողար, հիմա արջին կողմը կ'ուզէ երթալ, պատասխանեց Զաղա:

Դանդաղաքայլ սկսան ետ դառնալ: Ջահերը չատ տկար լոյս կու տային: Վարդանի ձեռքինը դրեթէ մարած էր:

— Տղաք, անգամ մը երգեմ նայինք ի՛նչ արձագանգ կու տայ այս օձի պէս երկայն աղիքը: Եւ Զաղա ձայնը ձգեց, կարծես թէ Սասունի սարերուն վրայ էր:

— Ես էլ ղիմ սարերում երգը երգեմ, ըսաւ Սագոյ եւ աւելի ուժով սկսաւ կանչել մութ քարայրին մէջ:

— Տղաք, հեռուն լոյսի չող մը տեսնուեցաւ. մօտ ենք բերանին, պոռաց Ատոմ եւ քայլերն արագցուց:

Քիչ ժամանակէն խումբին առջեւ բացուեցաւ իրիկնամուտի արեւէն կարմրած ձորը:

Քարայրին առջեւ բացուեցաւ վերստին խոր անդունդը. պէտք էին գահավէժ վար իջնել. ի՛նչ վտանգաւոր եւ դժուար վայրէջք:

— Աւելի լաւ չէ՞ր որ արջին ճամբան բռնէինք, ըսաւ Սիսակ. անոնք ճարպիկ ճամբորդներ են, լաւ կը ճանչնան այս լեռներու անցքերը:

— Սիսակ, խելացի բաներ ըսէ, պատասխանեց Ատոմ. եթէ իր բանակը մեր դէմն հանէ՝ ի՞նչ պիտի ընենք. ջահերը մարած են, փայտով չենք կրնար քշել. փայտը կը բռնեն, կը ջախջախեն եւ մեր քթին բերնին կը նետեն: Զուանը կախենք ու վար իջնենք, լաւագոյն միջոցն է:

Չատ չուանը ամրացուցին ուժուղ ծառի մը բունին:

— Պիտի ջանաք ոտքերնիդ քարերու ճեղքերուն մէջ անցընելով իջնել: Մի՛ սահիք արագ արագ, ջերմութիւնը կը ձեւանայ եւ կ'այրէ. կաշինիդ կ'ելլէ: Զինուորա-

կան մարզանք մ'է մեզի համար, ըսաւ Ատոմ. համաձեցէք թէ բերդէ մը վար կ'իջնէք:

— Առաջինն ես կ'իջնեմ, ըսաւ Զազա, չուանով չատ ելած իջած եմ:

— Գիտեմ որ չուանէ վախած ես, խնդալով պատասխանեց Սադոյ:

Զազա բռնեց չուանէն եւ զգուշութեամբ կախուեցաւ:

— Ոտքերդ իրարու վրայ անցընելով պիտի իջնես, ըսաւ Սիսակ. մէկը միւսին յենարան կ'ըլլայ:

— Շատ լաւ, պոռաց Զազա:

Բայց նա արդէն սկսեր էր իջնել: Ոտքերը ամրացուց քարերու ճեղքերուն մէջ եւ հասաւ վար:

— Սադոյ, դուն իջիր, հրամայեց Ատոմ:

Սադոն ծանր էր, դիակի պէս կախուեցաւ չուանէն եւ արագօրէն սահեցաւ վար:

— Մայրի՛կ, դոչեց լալագին, ձեռքերս այրեցան:

Իսկապէս ձեռքի կաշին ելած էր եւ կաս կարմիր եղած էր:

— Ջուրը խոթէ, խորհուրդ տուաւ Զազա:

— Ջուրը չդնես, պոռաց վերէն Ատոմ: Քիչ մը ջրկոտեմ դիր վրան, կը զովացնէ:

Բայց Սադոյ ցաւէն՝ ձեռքերը օդին մէջ կը ցնցէր: Ջրկոտեմ դրաւ եւ կարծես ցաւը մեղմացաւ:

Սիսակ եւ Վարդան աւելի ճարպիկ վար իջան: Նունիկի աչքերը վախցան, տարակուսանքով վար նայեցաւ եւ կարծես աչքերուն անվերջանալի անդունդ մը բացուեցաւ:

— Նունիկ, կը վախնա՞ս, հարցուց եղբայրը:

— Աչքերուս առջեւ կարծես ահաւոր անդունդ մը բացուած է, պատասխանեց քոյրը:

— Մի՛ վախնար, ձեռքերուդ լաթ կապէ եւ չուանը ուժով բռնէ: Ջանա՛ ոտքերդ ճեղքերուն մէջ դնել եւ դանդաղ, հաստատ տեղ փնտռելով իջնել. այդ խենթ Սագոյին պէս չըլնես: Ես ալ իսկոյն ետեւէդ կը կախուիմ, եթէ պէտք ըլլայ քեզ կը բռնեմ, խորհուրդ տըւաւ Ատոմ:

Նունիկ քաջութիւն առաւ եւ բռնելով չուանը ջանաց ոտքերը դետեղել առաջին ճեղքին մէջ. իջաւ երկու քայլ եւս, ոտքի տեղ չգտաւ:

— Ատոմ, պիտի իյնամ, դոչեց կողկողալին:

— Ջապա, պոռաց Ատոմ վերէն, չուանը ելիր եւ ուսերովդ յենարան եղիր Նունիկին:

Ջազա վեր ցատկեց իր բոլոր արագութեամբ: Չըւանը չատ հաստ էր, կրնար ողջ եղ մ'ալ վերցնել: Մօտեցաւ եւ դոչեց.

— Ոտքերդ ուսերուս վրան դիր:

Աղջիկը չատ դժուարութեամբ ոտքերը տեղաւորեց Ջազայի ուսերուն վրայ. չունչ մը քաշեց, վախը քիչ մը փարատեցաւ:

— Ո՛րքան ծանր ես Նունիկ, ըսաւ Ջազա, եւ ուսերուն մկանունքը պրկեց, թոյլ տալով որ օրիորդը աւելի ճնշէ իր վրան: Անվտանգ իջան գետին: Նունիկ մանուկի պէս ժպտեցաւ եւ ըսաւ.

— Շնորհակալ եմ, Ջազա, կեանքս փրկեցիր, ժայռերէն վար պատառ պատառ պիտի իյնայի:

— Ես ալ քովդ անճնասպան կ'ըլլայի, պատասխաննեց մչեցին, ուժով մը խնդալով:

Ատոմ մեր լեռներու սեւ արջերուն պէս փաթթուեցաւ չուանին եւ ճարպիկ դինուորի մը պէս իջաւ գետին:

Ծառերը չատ երկարեր էին իրենց թափանցիկ չուքերը: Ոտքը կարծես կապոյտ երազի մը դոյնն առած էր

եւ ծաղկած թուփերը մանուկներու պէս սկսեր էին մրափել մթնչաղի անոյշ թեւերուն մէջ:

— Ի՛նչ քաղցր լռութիւն է, ըսաւ Սիսակ:

Հովիտին փոքրիկ առուակին խոխոջը մայրական օրօրի կը նմանի, աւելցուց Նունիկ. Ատոմ, դիշերը հոս անցընենք:

— Ո՛չ, լաւ է որ բարձրանանք լերան կողը: Գիշեր ատեն վայրի գազանները դետակները կ'իջնեն ջուր խըմելու համար, պատասխանեց Ատոմ: Այն քարայրին արջն ալ կրնայ դալ: Արջերը սուր հոտառութիւն ունին եւ վրէժ կը պահեն:

— Նունիկ, մի՛ հաւատար, ըսաւ Սադոյ, այդ պարոն արջը եթէ մեզ տեսնէ՝ մղոններով կը փախչի: Ով դիտէ, թերեւս սատկած ալ ըլլայ:

Բարձրացան լերան կողը եւ մեծ ծառի մը տակ ամփոփուեցան:

— Սադոյ, չե՞ս կրնար կրակ վառել, ըսաւ Նունիկ:

— Այս մութին ի՞նչպէս գտնեմ չոր փայտը թաղէն, որ քսելով կրակ հանեմ, պատասխանեց Սադոյ:

— Կրակի պէտք չկայ, ըսաւ Ատոմ, դուք քնացէք, ես կը հսկեմ:

Տղաք կռնակ կռնակի տուած քնացան: Նունիկ չկրցաւ աչքերը խփել, մնաց իր եղբօր մօտ:

— Նունիկ, դուն ալ քնացիր, ըսաւ եղբայրը:

— Ո՛չ, քեզի հետ արթուն պիտի մնամ, քուն չունիմ:

Հսկայ ծառը մէջքէն վար հաստ ճիւղերով պարուրուած էր:

— Եթէ գազան մը կամ վտանգաւոր անասուն մը հանդիպի, այս ծառին վրայ կը բարձրանանք, ըսաւ Ատոմ:

Գիշերն առաջ գնաց: Աստղեր ելան աստղերու եւ-
տեւէն: Բնութիւնը խուլ ձայնով կը մրմնջէր ինչպէս
խաղաղ ծով մը:

— Ի՛նչ բանաստեղծական գիշեր է, Ատոմ, ըսաւ
Նունիկ եղբօրը պլլուած: Նարեկացիին քնարն ըլլալու
էր զայն երգելու համար:

Խօսքը դեռ բերանն էր, երբ ծառերու անսովոր աղ-
մուկ մը լսուեցաւ:

— Ոտքի՛, պոռաց Ատոմ:

Ալմուկը կեցաւ: Տղաք ընդոստ վեր ցատկեցին:

— Ծառին վրայ ելէք, վտանգ կայ, հրամայեց Ա-
տոմ:

Բոլորը բարձրացան ծառը. Նունիկ ամէնէն վերն
ելաւ: Ատոմ եւ Սաղոյ վարի մասը կեցան: Լռութիւն
տիրեց, ոչ ոք չունչ առաւ: Ի՞նչ էր եկողը: Ինչո՞ւ աղ-
մուկ չի լսուիր: Շուրջ ժամ մը մնացին եւ ահա հսկայ
չուն մը սկսաւ ծառին բունը հոտուըտալ:

— Օ՛չո, պոռաց Ատոմ:

Շունը խռպոտ հաչոց մը նետեց. ձորը թնդաց եւ
հաջիւնները չատցան. երեք դամբռներ թաթերնին ծա-
ռի բունին դրած սկսան կատաղօրէն հաչել:

— Ծեր հովիւին շուներն են, ըսաւ Սիսակ. լաւ է
հոս մնանք, ասոնք արջերէն աւելի վտանգաւոր են:

Չարկ եղաւ մինչեւ առաջին շողերը հոն մնալ. ո՞վ
կը քնանար: Դամբռները յամառ կեցած էին: Լոյսը ա-
ւելի բացուեցաւ: Շուները քիչ մը հանդարտեցան. տե-
սան իրենց տիրոջ պէս մարդիկ: Սիսակ հացի կտոր մը
նետեց, շուները իսկոյն յափշտակեցին: Քանի մը կտոր
հացեր ալ ինկան վար: Եւ բարի անասունները պոչի
շարժումով ցոյց տուին բարեկամութիւն եւ խաղաղու-
թիւն:

— Հայը սիրոյ եւ բարեկամութեան միակ նշանն է, ըսաւ Սապոյ:

Ատոմ քաջութիւն ըրաւ եւ վար իջաւ. շուները հոտուըտացին իր ոտքերը, ձեռքերը. նա հացի կտորներ նետեց անոնց բերանը: Իջան միւսներն ալ: Խաղաղութիւնն ու բարեկամութիւնը կատարեալ էր: Խումբը ճամբայ ելաւ եւ հասաւ բայց դաչտի վրայ: Հոն էին դարձեալ հովիւն ու իր հօտը:

Պէտք չէ հոս կենանք, ըսաւ Ատոմ, տուն հասնելու ենք, չորս հինգ օր է որ ասդին անդին ենք. մեր ծնողները կը սպասեն մեզի:

— Հրամմեցէք, խնդրեմ, հեռուէն պոռաց ծեր հովիւը. թաս մը կաթ առէք. յոգնած եւ անօթի պիտի ըլլաք:

— Երթանք Ատոմ, ըսաւ Վարդան, գաւաթ մը կաթ խմենք, շատ յոգնած եմ. ծերն ալ կ'ուրախանայ իր բարիքին համար:

Խումբը մօտեցաւ հովիւի հիւղակին. փայտի կոճղերու եւ քարերու վրայ նստեցան:

— Նոր կթեցի, ըսաւ ծերը, դոյլ մը կաթ մէջտեղ դնելով, տեսէք՝ կարծես դեռ չոգի կ'ելլէ: Լաւաշ ալ ունիմ, երէկ դիւղէն նոր հասաւ:

— Շնորհակալ ենք, պապոյ, պատասխանեց Զազա. իսկապէս անոյշ կը բուրէ այս թարմ կաթը:

— Արդեօք փորի ցաւ չի՞ տար, ըսաւ Սիսակ:

— Ո՛չ, պատասխանեց հովիւը, հարազատ կաթէն մի՛ վախնաք. ամենաթանկագին սնունդն է: Տեսէք մեր դիւղացիները՝ լերան պէս մարդիկ են, իրենց միակ սընունդը կաթնեղէնն է:

Տղաք անյապօրէն խմեցին կաթը, թարմ լաւաշը մէջը բրդելով:

— Շնորհակալ ենք, արոյ, ըսաւ Ատոմ. մենք պէտք է չուտ ճամբայ ելլենք, մութը չկոխած տուն հասնելու համար:

Պատանիները իսկոյն ճամբայ ինկան: Անոնք հանդչած եւ կշտացած, կարծես թէ կը թռչէին դէպի Գլաձոր: Իրենց մտադրած ժամէն առաջ հասան Ատոմին տունը: Ատոմին մայրը առաջինն էր որ զիրենք տեսաւ:

— Եկան...

Հազիւ բառը բերանէն ելաւ՝ Նունիկ արդէն դրկին մէջն էր: Բարի տիկինը հաւասար սիրով համբուրեց բոլորը: բայց իր աչքերուն մէջ տրտում ամպ մը կար:

— Մայրիկ, չատ լացի՞ր մեզի համար, հարցուց Նունիկ. աչքերդ թաց են: Մտահոգուելու բան չկար, չատ հաճելի պտոյտ կատարեցինք:

— Ո՛չ, աղջիկս, ուրիշ բան է, ուրիշ բան:

— Արդեօք մա՞հ պատահեցաւ, հարցուց Ատոմ:

— Աւելի դէշ: Ի՛նչ ըսեմ, սիրտս առաջ չ'երթար: կարծես պատանիներու կրակէ սրտերուն վրայ սառ ջուր թափուեցաւ: Ապշած իրարու երես նայեցան:

— Մայրիկ, ըսաւ Վարդան, հոս ամէն բան իր տեղն է: Սար ու ձոր նոյնն են, նոյնն են տուներն ու բնակիչները: Երդիքներէն ալեկոծ ծուխեր չեն բարձրանար, խունկի պէս խաղաղ են: Ի՞նչ կայ, ի՞նչ պատահեցաւ:

— Դուք այլեւս դպրոց պիտի չկարենաք երթալ: Գլաձորի վարժարանը աւերակ է: Արարատեան դաշտը լացի եւ արցունքի ծով է: Թաթարները կործանեցին ամէն բան, դերի տարեր են Եսայի վարդապետն ալ: Անոնք փորձեցին այս կողմերն ալ արշաւել, բայց փառք մեր լեռներուն եւ Պռօշեան իշխանին՝ որ վտարեց զիրենք: Ամբողջ լեռնցիները զէնքի տակ են, վտանգը դեռ չէ անցած: կ'ըսեն թէ այդ փշոտ մօրուքով մարդիկ

խումբ խումբ ասպին անդին կը շրջին աւար եւ դերի ժողվելու համար:

— Մայրիկ, ի՞նչ կը պատմես. դեռ քանի մը օր առաջ ոչ մէկ լուր կար, ըսաւ Զաղա: Թերեւս քանի մը թափառական ղինուորներ տեսնուած են:

— Ո՛չ, տղաս, մէկ ամիս է որ անոնք յարձակեր են: Լուրերը ուշ հասան հոս:

— Ես պէտք է փութով տուն վերադառնամ, ըսաւ Վարդան: Այս դիշեր իսկ պէտք է ճամբայ ելլեմ:

— Ո՛չ, դուն հոս կը մնաս, հրամայեց Ատոմ: Վաղը հանդիսատ մտքով կը խորհինք: Ես չեմ կրնար հանդուրժել որ մեր բարի եւ սուրբ Վարդապետը դերի մըննայ այդ անհաւատներուն ձեռքը:

— Մարդիկ որ ձիու միս կ'ուտեն եւ ձիու կաթ կը խմեն, հարկաւ կրնան մարդ ալ ուտել: Խե՛ղճ մեր Վարդապետը, ըսաւ Սիսակ եւ սկսաւ լալ:

— Լացով բան չ'ըլլար, պատասխանեց Ատոմ: Վաղը ձեղի կը պարզեմ ծրագիրներս. երթանք պառկինք, բաւորս ալ յոգնած ենք:

Նունիկ աչքերը մեծ մեծ բացած Ատոմին նայեցաւ: Իր մտքին մէջ եղբայրը ամէն բանի կարող էր. կրնար թշնամիները քշել ազգաւներու պէս: Եղբօր հասակը մեծցաւ, մեծցաւ, հսկայ մը եղաւ. աւելի ուժեղ քան Սասունցի Դաւիթը, աւելի արագ քան Մհերի հրեղէն ձին:

Մանչերը մէկ սենեակի մէջ՝ լայն եւ փափուկ անկողիններու մէջ պառկեցան: Վարդան չուտ քուն եղաւ, բայց նա ջղային դիշեր մ'անցուց: Սիսակ քունին մէջ սկսաւ խօսիլ.

— Ո՛չ, անօրէններ, մարդասպաններ. դո՛ւրս մեր

երկրէն... Ետ տուէք մեր հայրը...: Ապա խոր քուն քաշելով հանդարտեցաւ:

Ատոմ չատ ուշ սկսաւ քնանալ, հազիւ պիտի մրափէր, յանկարծ Վարդան պոռաց.

— Ատոմ, հասի՛ր, դէշ մարդիկ՝ են...:

— Խեղճ պզտիկ, խորհեցաւ Ատոմ, անշուշտ վախցած է: Մայրս լաւ չըրաւ քամիի պէս երեսներուն զարնելով այդ տխուր լուրը:

Կէս գիշերն արդէն անցեր էր: Բարի էր գիշերը, կարծես մայրական սիրտ մը տարածած էր աշխարհիս վրայ: Զազա եւ Սպոյ խոր կը քնանային, աշխարհս փլչէր՝ հոգերնին չէր. լեռնցիի պինդ կազմ ունէին:

— Ատոմ, մեզի ղէնք պէտք է, սուր, նիզակ, աղեղ, յանկարծ նորէն պոռաց Սիսակ: Ես իմ վեց ոսկիս կուտամ ղէնք գնելու... անօրէններ, ոճրագործներ:

Ատոմ ինքն ալ քնացաւ, հասուն սալորի պէս աչքերը ծանրացեր կախուեր էին:

— Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արդար, լսուեցաւ Ատոմի մօրը ձայնը: Արեւը արդէն լերան եռեւն էր: Պատանիները ընդոստ արթնցան:

— Կաթ, կարագ եւ մեղր պատրաստեր եմ, ելէք համով հոտով կերէք, ըսաւ տանտիրուհին:

Նախաճաշը լռութեամբ անցաւ: Ոչ ոք քաջութիւն ունէր բերանը բանալու: Ի՛նչ մեծ փոփոխութիւն երէկուան եւ այսօրուան մէջ:

— Մայրիկ, ես այօր պէտք է Վարդանին ընկերանամ մինչեւ իրենց դղեակը: Զինքը չենք կրնար հոս կապել, անպատճառ պէտք է մեկնի եւ հասկնալի է տղուն հոգերանութիւնը: Գիշերը խօսեցաւ քունին մէջ, նա չատ տպաւորուած է: Պէտք չէիր մէկէն այդ տխուր լուրը տալ:

— Ի՞նչ ընեմ, տղաս, սիրտս ստիպեց:

Ատոմին մայրը երկու սուրի մէջ մնաց, չէր կրնար ո՛չ ըսել, չէր ուզեր այո՛ ըսել:

— Թող Զաղան եւ Սագոն առաջնորդեն, ըսաւ:

— Ատոմը չէ մեռած, Ատոմ վատ մը, վախկոտ մը չէ, մայրիկ, պատասխանեց տղան. ե՛ս եմ խմբապետը եւ պատասխանատուն:

Մայրը լուեց: Տղան իրաւունք ունէր. իրաւունք ունէր նաեւ մայրական սիրտը. ի՞նչպէս թոյլ տալ որ մեկնի դէպի փոթորկոտ ամպերը, որոնք Արարատեան դաշտին վրայ սպառնալիքով կախուեր են: Հոն մահ կայ, աւեր կայ:

— Է՛հ, լաւ, դացէք միասին. հայրդ հոս չէ որ քեզ կապէր: Զգոյշ եղէք քարէն ալ, ծառէն ալ, թուփերու չուքերէն ալ: Գէշ ժամանակ է:

Ատոմ մեկուսի կանչեց իր ընկերներն եւ ըսաւ.

— Մօրս հրամանը կարեւոր էր: Ես որոշած եմ հայր սուրբն աղատել ամէն գնով. կեանքս ալ տալով:

— Քեղի հետ ենք. ո՛ւր որ դուն երթաս՝ մենք ալ հոն պիտի գանք:

— Ո՛չ, դուք Վարդանի դղեակը կը մնաք: Ես մինակս քիւրտ պիտի ձեւանամ, թուրք, լաղ, մուրացկիկ կամ աչուղ: Ամէն գոյն պիտի առնեմ իրեն մօտենալու, տեսնելու եւ աղատելու համար:

— Խելքիս չատ չպառկեցաւ, պատասխանեց Զաղա. քեզ ալ դերի կ՝ընեն ու վաճառքի կը հանեն:

— Իմ ծրագիրս աւելի լաւ է, ըսաւ Սիսակ. աչուղ կը ձեւանանք. Մոնկոլները չատ կը սիրեն մեր երգերը: Կ՝երգենք ու կը պարենք: Պիտի տեսնէք որ մինչեւ իսկ իրենց զօրավարին պիտի տանին: Սագոյ, դուն նուագարան մը գիտե՞ս:

— Ե՞ս, ոչ:

— Իսկ դո՞ւն, Զաղա:

— Ո՛չ:

— Դո՞ւն, Ատոմ:

— Ես բան չեմ պիտեր, բայց քոյրս սազ կը նուագէ:

— Ֆրոյդ տեղը չէ: Վարդան, դուն նուագ մը չե՞ս պիտեր:

— Կեցիր, Սիսակ, ըսաւ Սագոյ. ես մասուրի ճիւղէ սրինգ չինել գիտեմ եւ մչեցնայ եղանակներ կրնամ նուագել:

— Ես ալ տափ կը զարնեմ:

— Ի՞նչ, արջ պիտի խաղցնենք, պատասխանեց Ատոմ:

— Այո՛, Մոնկոլները արջի պէս կը խաղցնենք, ըսաւ Սիսակ:

— Երթանք նախ կացուրթիւնը քննենք, ըսաւ Ատոմ, յետոյ Աստուած ողորմած է, մեղի լաւ գաղափար մը կու տայ:

Պատանիները աճապարանքով ճամբայ ինկան:

— Ատո՛մ, պոռաց իրենց եռեւէն մայրը, ոտքո՞վ պիտի երթաք: Չի ունինք, առէք: Ուտելիք բան մը տարէք:

Բայց անոնք եւ ոչ իսկ կնոջ ձայնը լսեցին: Աւելի վազելով քան քալելով իջան դէպի ցած: Անցան ձորեր եւ հովիտներ: Գիշեր մը գիւղերն անցուցին եւ յաջորդ օրը ուշ երեկոյեան՝ դղեակը տեսնուեցաւ:

— Մեր դղեա՛կը, մեր դղեա՛կը, գոչեց Վարդան եւ աչքերէն արցունքներ իջան:

— Մի՛ լար, Վարդան, յորդորեց Սագոյ:

— Արդեօք հայրիկս հո՞ն է, արդեօք ո՞ղջ է: Ես

պինքը լաւ կը ճանչնամ, պատերազմը կը սիրէ այնպէս՝ ինչպէս մենք խաղը:

Մօտեցան բերդին եւ սկսան բարձրանալ սեպ բլրոյն մը գագաթը: Վարդանի բերդն իր հպարտ աշտարակները երկինք ցցած կը տիրէր հեռաւոր դաշտերուն վրայ, Գլաձորի վրայ: Բացարձակ լռութիւն մը տիրած էր ամէն կողմ: Պահակները երկաթ զրահներով կը հըսկէին դղեակին շուրջն ու պարիսպներուն վրայ:

Վարդան առաջինն եղաւ որ չնչասպառ վազեց:

— Կամրջակը իջեցուցէք, պոռաց հեռուէն:

Շղթաները չառաչով բացուեցան եւ կամրջակը իջաւ ու կապեց չրջակայ բարձունքը դղեակին հետ:

— Հայրիկս եւ մայրիկս հո՞ս են, հարցուց պահակապետին:

— Այո՛, հոս են. ինչո՞ւ կը հարցնես:

— Գէշ լուրեր, գէշ լուրեր, ըսաւ տղան եւ ներս վազեց: Իրեն հետեւեցան միւսներն ալ:

Պռոշեան իշխանը սպաներու հետ խորհուրդի նըստած էր: Բազմաթիւ մոմեր արցունքոտ երեսներով կը լուսաւորէին մեծ դահլիճը: Վարդան ներս վազեց եւ հապիւ կրցաւ հայրիկ կանչել ու թեւերուն մէջ իյնալ:

— Փառք քեզ Աստուած, ըսաւ իշխանը եւ համբուրեց բոլորին ճակատները: Եթէ մենք մեռնինք՝ աստնք կան մեր վրէժն առնելու եւ մեր կեանքը չարունակելու համար, ըսաւ իր սպաներուն:

Սպաները նայեցան պատանիներուն. Աւոմին, Զաղային եւ Սապոյին հսկայ մարմինները կչտացուցին իրենց աչքերը:

— Իրաւունք ունիք, իշխան, ըսաւ սպայ մը. աստնք հիմակ ալ կրնան լաւ մարտիկներ ըլլալ:

— Եթէ քանի մը հազար ոսկի ունենայի, ես Ուտե-

ցիներ կը վարձէի, լաւ կռուողներ են. եւ այդ անօրէնները մժեղի պէս կը քշէի, ըսաւ իշխանը. ի՛նչ ընեմ, ամբողջ հարստութիւնս վատնեցի դերիներ ազատելով: Հոգ չէ, թող այդ խեղճ կիները, ծերերն ու մանուկները աղօթեն մեզի համար. աղօթքն ալ մահացու զէնք է:

— Դրամը դիւրին է, պատասխանեց Ատոմ, սակայն, ո՛վ մեծդ իշխան, մէկը կայ որ պէտք է ազատել գերութենէն՝ դրամ ունենալու համար:

— Ո՞վ է այդ մէկը, հարցուց իշխանը:

— Մեր հայր սուրբը, Եսայի Նչեցի վարդապետը, պատասխանեց Ատոմ:

— Դժբախտաբար նա չուզեց փրկանաւորուիլ: — Ես ի՞նչպէս խաչէն փախչիմ, ըսաւ, երբ հազարաւորներ կողոթայի ճամբան բռներ են, երբ իմ չրթներէս մխիթարանքի խօսք մը կը սպասեն: Մեռնիլ թշուառներու համար՝ յաւիտենական կեանք է: Թողուցէք հովիւն իր հօտին հետ:

Բայց նա աղքատ մարդ է, հազիւ վրան ծածկելիք ղեստ մ՚ունի. ի՞նչպէս կրնայ դրամ ճարել: Հսկայ հարըստութիւն պէտք է:

— Մեր երկրին մէջ, տէր իշխան, ամէն քարի տակ նահատակի մը մարմինը կայ, ամէն քարի տակ ոսկի կայ:

—Ճիշտ է ըսածը, պատասխանեց ծեր սպայ մը, ես լսած եմ որ այս լեռներուն մէջ ոսկիներ պահուած են. բայց ո՞վ գիտէ ո՛ւր են:

— Ճիշտ այդ վարդապետը գիտէ ոսկիներուն տեղը: Մենք կրնանք գինքն ազատել եւ բանակներ վարձել: Թոյլ տուէք երթանք գինքն ազատելու:

— Այս պատանիները յաճախ մեծերէն աւելի հերոսութիւններու կը հասնին, ըսաւ սպայ մը. ես մեծ յոյ-

սեր ունիմ իրենց վրայ: Կացութիւնը ծանր է: Թշնամին կրնայ մեծ ուժերով խուժել նաեւ մեր աշխարհին վրայ: Փոքրիկ վաշտեր քշեցինք, բայց մեծ վիշապը վարը դաշտին մէջ պառկած է, եօթը գլուխ ունի, հազարաւոր բազուկներ պէտք են զանոնք կտրելու համար: Պէտք է ամէն բազուկ զինել, ամէն քար զէնք ընել, ամէն մարդ զինուոր դրել:

— Բայց ի՞նչպէս պիտի հասնիք մինչեւ գերիներուն փակ դաշտը: Զեզ ալ կը բռնեն ու ծախու կը հանեն. անոնք երիտասարդներ եւ աղջիկներ կը փնտռեն, աւելի դին ունին:

— Մենք մեր ծրագիրը դրած ենք, տէր իշխան, պատասխանեց Սապոյ:

— Ատոմին մայրը ամէն բան պատմեց եւ մենք ուխտ ըրինք զոհուիլ այդ սուրբ մարդուն համար, ըսաւ Զաղա:

— Դուք կրնաք երթալ, պատասխանեց իշխանը, բայց Վարդանը ոչ. նա փոքր է, եթէ Մոնկոլներուն սոսկալի երեսները տեսնէ՝ վախէն մարելիք կու գայ վրան:

— Ե՞ս, հարցուց Վարդան, ուրեմն Ռուշեան իշխաններուն զաւակը չե՞մ: Ուրեմն երակներուս մէջ Վարդանի արիւնը չի՞ հոսիր: Հայրիկ, ես ընկերներէս չեմ բաժնուիր, եւ վստահ եղիր՝ քանի մը օր վերջը ճակատս պիտի համբուրես:

Իշխանը հպարտօրէն ժպտեցաւ, զգաց թէ այդ փոքրիկին մէջ հոգի եւ չունչ կ'առնէր Մամիկոնեան արիւնը: Մեր պատմութեան մէջ փոքրիկ հերոսներ շատ եղած են եւ զարմանալի չէր որ Ատոմ, Զաղա, Սապոյ, Սխտակ ու Վարդան՝ փոքրիկ կայծեր ըլլային Հայերու դիւցազնական հոգին վառելու:

— Գացէ՛ք, ըսաւ իշխանը չոր կերպով:

Պատանիները պատրաստուեցան մեկնումի: Սպոյ չինեց մասուրէ գեղեցիկ սրինգ մը: Զազա ոսկի թիթեղներով եզերուած տափ մը ճարեց:

— Երթանք մոնկոլ արջերը խաղցնելու, ըսաւ Ատոմ:

Ոսկիները իրենց զօտիներուն մէջ խոթեցին եւ աղքատիկ զղեստներ հագած, իջան Արարատեան դաշտը: Գրեթէ ամէն կողմ ամայութիւն կը տիրէր: Հազիւ վախկոտ պառաւներ կը տեսնուէին դիւղերու մէջ:

— Բալիկներս, ո՞ւր կ'երթաք, հարցուց հայ մայրիկ մը, որ պատերուն կռթնելով դէպի հողով ծածկուած տուն մը կ'երթար: Բալիկներս, ո՞ւր կ'երթաք, այն կողմը թաթարներ կան, ձեզ կը բռնեն, կը տանին:

— Մայրիկ, ո՞ւր են թաթարները, հարցուց Ատոմ, չատ հեռո՞ւ են: Մենք սարերէն կու գանք մեր ժողովուրդին ցաւը տեսնելու:

— Ա՛խ, հողեմ այդ անօրէններուն գլուխը, մեղի սեւեր բերին, պատասխանեց պառաւը: Մի՛ երթաք այն կողմերը, մահ եւ գերուիթիւն կայ:

— Ո՞ւր են այս գիւղին բնակիչները, հարցուց Սիսակ:

— Կէս մը լեռները փախան, ոմանք սպաննուեցան եւ մաս մը գերի գնաց, ըսաւ պառաւը թեւը տանելով չորցած աչքերուն. ա՛լ արցունք ալ չմնաց լալու համար, աւելցուց հեւք մը քաշելով:

— Մամի, մենք կ'ուզենք Գլաձորի դպրոցն երթալ: Անոր ճամբան լաւ գիտենք:

— Էհ, չատ հեռու չէ, բայց աւերակներ պիտի գըտնէք, պատասխանեց կինը: Գլաձորի սիւնը փլաւ, եսայի հայր սուրբն ալ գերի տարին: Գոռնամ իր սեւ բախտին: Ի՛նչ մարդ էր. հրեշտակ էր, հայր էր, հայր էր

Ս. Ներսէսի պէս: Ա՛խ, արցունք չունիմ որ սուրբ հայրն ալ լամ: Զինքն անդամ մը տեսեր եմ, Լուսաւորչի պէս ոսկի խօսքեր ունէր բերանը:

— Մամի, մենք ալ դինքը լաւ կը ճանչնանք եւ կ'ուզենք երթալ աղաւել դերութենէ, ըսաւ Վարդան. դուն աղօթք ըրէ մեղի համար:

— Զդոյշ եղէք, դաշտային ճամբաներէն գացէք: Թաթար ձիաւորներ կը շրջին ամէն կողմ, ըսաւ պառաւը: Կարծեմ թէ դերինները դէպի Վանանդի դաշտը տարին:

Պատանիները մտան քարոտ ճամբայ մը որ արեւմուտքի կողմը կ'երկարէր: Ճամբան ոչ ոքի հանդիպեցան: Երբեմն թափառական չուներ կը հաջէին, երբեմն ծառի մը վրայ թառած աքաղաղ մը կը կանչէր:

— Այս ամայութիւնը սարսուռ կ'ազդէ վրաս, ըսաւ Սադոյ. մահուան դերանդին անցեր է այս տեղերէն:

Գրեթէ երկու օր հարկ եղաւ քալել, Ջազայի վիղէն կախուած տափի թիթեղները կը հնչէին, բայց Սադոյին սրինդը լուռ էր: Երրորդ օրը հանդիպեցան քանի մը հայ գիւղացիներու, որոնք հակառակ ուղղութեամբ խոյս կու տային: Ջազա լսեց որոշ կերպով անոնց ձայները.

— Ո՞ւր է Պռօշեան իշխանը, կ'ըսէր մէկը միւսին: Այս անհաւատները միայն դէնքի հարուածներով խելքի կու գան:

— Պռօշեանը, էհ, Պռօշեանը, պատասխանեց միւսը, իր դղեակին մէջ ուրախութիւն կ'ընէ. դեռ յո՞յս ունիս մեր իշխաններուն վրայ:

— Պռօշեանը ուրախութիւն չ'ըներ, պատասխանեց Վարդան:

— Հայ մուրացիկներ են, ըսաւ գիւղացիներէն մին:

Ո՞ւր կ՚երթաք, մենք կրակէն կը փախչինք՝ դուք կրակը կը նետուիք:

— Կ՚երթանք պատառ մը հաց ճարելու, պատասխանեց Ատոմ:

Գիւղացիները խնդացին այդ անխելքներուն վրայ եւ անցան գացին:

— Կ՚երեւի թէ մօտեցանք թաթարական չրջաններուն, ըսաւ Սիսակ, այժմ պէտք է ամէն զգուշութիւն ընենք ծուղակը չիյնալու համար:

— Պառաւին ըսածը խելացի էր, մենք պէտք է առ այժմ ամայի տեղերէն քալենք, ըսաւ Զաղա:

Կարելի էր կտրել անցնիլ այգիները, արտերն ու պիւղերը, տէր տիրական չկար: Տեղ տեղ ծառերը պտուղներով բեռնաբարձ՝ կախուեր էին պարտէզներու մէջ: Պատանիներու բախտն էր ուտելիք գտնելու համար: Սեպտեմբեր ամիսն էր. խաղողի եւ խնձորներու եղանակը:

— Ատոմ, ըսաւ Սազոյ, մենք այսպէս խումբով վտանգաւոր գործ մը կ՚ընենք: Պէտք է երկուքի բաժնուինք:

— Ո՛չ երբեք, պատասխանեց Ատոմ:

— Կեցէր, ըսելիքս չվերջացաւ: Բաժնուինք երկու խումբերու, բայց իրարմէ շատ քիչ հեռու մնանք: Երբեմն սուլելով իրարու ձայն կու տանք: Ես եւ Զաղան միասին կ՚ըլլանք: Ես կոյր կը ձեւանամ, Զաղան թեւէս բռնած պիս կ՚առաջնորդէ, ինքն ալ քիչ մը կաղ ձեւացնելով առաջ կ՚երթանք: Վստահ եմ թէ թաթարները մեր վրան արհամարհանքով պիտի նային: Դուք դաշտային տեղերէ կը հետեւիք մեր ճամբուն, հաղիւ տափին ձայնը լսէք, պիտցէք որ թաթարի հանդիպեցանք: Կը պահ-

ուրտիք: Երբ հեռանան, մենք կը սուլենք ու ճամբայ կ'իյնանք մինչեւ որ հասնինք դերիներու վրակ դաշտը:

— Ապրիս, Զաղա, պատասխանեց Սիսակ: Իմ ալ խելքիս պահկեցաւ:

Ատոմ վարպետութիւններ չունէր, նա չիտակ տըղայ էր, ամէն բան ճակատէն կ'առնէր: Իր քաջութիւնը մեծ վստահութիւն կու տար իրեն, բայց ժամանակներ կան որ ապուշը առիւծէն աւելի յաղթանակ կը տանի: Եթէ հարկ ըլլար Ատոմ պիտի կռուէր երկու, երեք թաթարներու դէմ: Յանդուգն եւ անխոհեմ կորիւնի կը նմանէր, որ մինչեւ քանի մը արիւնոտ հարուածներ չուտէր՝ չէր սորվիր թէ քաջութիւնը խոհեմութեան մէջ է:

— Շատ լաւ, պատասխանեց Ատոմ քիչ մը տհաճելով, թող այդպէս ըլլայ: Վարդան, իմ քովէս չես բաժնուիր, դարձաւ պատանիին: Ես հայրիկիդ առջեւ պատասխանատու եմ:

— Ես ալ խումբին սուրհանդակը կ'ըլլամ, պատասխանեց Վարդան. դիտես թէ եղնիկի պէս արագ եմ:

— Եթէ հարկ ըլլայ՝ քեզի այդ պաշտօնը կու տամ, պատասխանեց Ատոմ:

Զաղա եւ Սապոյ իսկոյն բաժնուեցան խումբէն եւ մտան մօտակայ ճամբան: Շատ հեռուէն խուլ աղմուկ մը կը լսուէր:

— Մօտ ենք Զաղա, ըսաւ Սապոյ:

Ճամբան սկսաւ բլրան մը կողը բարձրանալ եւ արմուկի պէս դարձուածք մը ձեւացուց: Հեռուէն տեսնուեցան երեք ձիաւորներ:

— Թաթարներ են, Սապոյ, չուտ կոյր եղիր եւ այս քարին վրայ նստինք:

— Զաղա, ուժով մը դարկ տակին, սուլենք անդամ մը:

Զաղա զարկաւ իր տափին եւ չոր կաշին թնդաց։ Մչեցիներու պարի եղանակն հնչեցուց. Սպոյ աչքերը փակեց կոպերը վար իջեցնելով։ Սկսաւ ուժով փչել սրինգը, երբ թաթարները մօտեցան իրենց։

Երեք թաթար ձիաւորներ, մէկը միւսէն աւելի սոսկալի, մօտեցան իրենց։ Տափը զուարթ եւ ուժգին կը հնչէր, սակայն Սպոյին սրինգը կատուի մլաւիւնի կը նմանէր։ Թաթարները կանգ առին։

— Ո՞վ էք դուք, հարցուց մէկը որ տարեց կը թըւէր եւ քիչ մ՚աւելի մաքուր հագուած էր։

— Աղքատ մուրացկաններ ենք, պատասխանեց Զաղա, ասս ալ կոյր է, երգելով պատառ մը հաց կը ճարենք։

— Ասոնք արժէք չունին, ըսաւ միւս թաթարը, մէկը կոյր, միւսը ցնցոտի. երթանք, աւելի լաւեր կրնանք գտնել։

— Ձեր երգերը չատ կը սիրեմ, ըսաւ երրորդը. մանաւանդ երբ հեզաճկուն հայ աղջիկներն ալ պարեն։

— Իսկապէս այս հայ աղջիկները մեղրի կաթիլի կը նմանին, պատասխանեց տարեցը։

— Պար մը զարկէք, ըսաւ երրորդը։

Զաղա զարկաւ իր տափին, Սպոյ ջանաց նազելի ըլլալ եւ յուզել այդ տձեւ ժայռերը։

— Մուչի պարերէն է, ըսաւ Զաղա կոտրած թուրքերէնով։

Տափը փրփրաց, սրինգը սուլեց եւ խեղճ երգի հովիւ մը կարծես իրենց չուրջը կը դառնար։

— Պարել չէ՞ք գիտեր, հարցուց երկրորդ ղինուորը։

— Ոչ տէր, պատասխանեց Զաղա, ես կաղ եմ, իսկ ասիկա կոյր է. բայց մենք...

— Լռէ՛, ըսաւ կամացուկ Սպոյ...

— Բայց մենք ընկերներ ունէինք որոնք լաւ կը պա-
րէին:

— Ո՞ւր են հիմա, հարցուց տարեցը:

— Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ այն լեռներու մէջն են, պատաս-
խանեց Զաղա:

— Մենք պէտք է այդ լեռներու կողմն ալ արշաւանք
մ'ընենք, ըսաւ երրորդ ղինուորը:

— Բայց չատ անոյշ նուագեցին, ըսաւ երկրորդ ղին-
ուորը, կը խորհիմ ասոնք տանիլ մեզի հետ, զօրավարն
ալ կրնայ զուարճանալ: Սիրտ կար երդերուն մէջ:

— Իսկապէս այդ անթիւ գերիները դիակներու կը
նմանին, անկարելի եղաւ պար մը, երգ մը սարքել, ը-
սաւ տարեցը:

— Ի դարձին մեզի հետ կը քչենք, ըսաւ երրորդ
ղինուորը:

— Ասոնց կաղն ու կոյրն ալ սատանայի պէս բաներ
են: Անցեալ օր 500 հոգի փախան եւ քանի մը ղինուորի
գլուխն ալ կերան: Ետ դառնանք եւ քչենք տանինք, ը-
սաւ երկրորդ ղինուորը:

— Լաւ, ետ դառնանք, պատասխանեց տարեցը:

Իրենց ձիերու քամակին առին երկու նուագածու-
նները: Սպոյ աչքին տակէն դիտեց չորս կողմը եւ սու-
լոց մը ըրաւ:

— Ինչո՞ւ սուլեցիր, հարցուց ձիաւորը:

— Մէջքս ցաւեցաւ, ատոր համար:

Հեռուէն սարեակի երգի նման անոյշ սուլոց մը ար-
ձագանգ տուաւ: Ատոմ, Սիսակ եւ Վարդան ծառերու
հետեւէն տեսան իրենց ընկերներուն մեկնիլը:

— Վա՛խ, ըսաւ Սիսակ, գերի բռնուեցան:

— Զեմ կարծեր, պատասխանեց Ատոմ, անոնք ան-

պատճառ խենթեցան տասիի փրփրոտ ձայնէն եւ հետեւնին տարին. լաւ նշան է:

— Ասկա թէ ոչ ոտքով կը քշէին, վրայ բերաւ Վարդան:

— Եւ խարազանի տակ կ'առնէին, աւելցուց Ատոմ: Մենք պէտք է աճապարենք իրենց հասնելու համար:

Ամայի այգիներէն, բլուրէ բլուր, թումբէ թումբ անցան երեքը: Հեռաւոր ժխորը աւելի եւ աւելի մոտչալից դարձաւ: Իլրան մը դադաթէն անոնք տեսան ընդարձակ դաշտավայր մը, ուր վրաններ, մարդկային չարժական խումբեր, ձիեր խառնուած՝ տարօրինակ տեսարան մը կը պարզէին:

— Խե՛ղճ Հայութիւն, ըսաւ Ատոմ, ի՛նչ տխուր ճակատներ:

— Ասոնք ինչո՞ւ մեր երկիրն եկած են, կատաղօրէն պոռաց Վարդան եւ բռունցքը օդին մէջ դողդղաց:

— Սմբա՛տ, Սմբա՛տ, դրամի տեղ՝ մեզի բանակներ, ձիեր ձրէիր, ըսաւ Սիսակ:

— Ի՛նչ ցաւալի է այդ խեղճերուն վիճակը, յուզուած ըսաւ Վարդան. անասունի պէս վաճառքի հանուած են:

— Եւ քանիներ խարազաններու կամ սուրի տակ կը մեռնին, պատասխանեց Սիսակ:

Ատոմ ուշի ուշով կը զննէր դիրքերը. կը խորհէր թէ ինչպէս պէտք էին միանալ իրենց ընկերներուն: Ո՞ւր են արդեօք, կը հարցնէր ինքնիրեն:

— Վար իջնենք, յանկարծ հրամայեց ընկերներուն. հիմա կա՛մ օձի պէս սողալով պիտի մօտենանք, կամ թուփէ թուփ ցատկելով: Գիշերը արդէն մօտ էր: Զաղան ու Սազոն կը խորհիմ թէ սկսան այդ արջերը խաղցնել. մօտենանք աւելի:

Յուչիկ յուչիկ սահեցան րլուրէն վար. հազիւ երկու հարիւր մեդր հեռու էր թաթարական շրջապատը: Հըսկայ բոլորակի մը չուրջ տիպաւոր պահակներ կը շրջէին: Մթնշաղի մէջէն իրենք անորոշ չուքերու փոխուած էին:

— Կարծես տափի ձայն կ'առնեմ, ըսաւ Սիսակ:

— Սկանջ դնենք, հրամայեց Վարդան:

Գրեթէ առանց չունչ քաշելու երեքն ալ ականջ դրին: Տափի ձայնը կ'ելլէր ու կ'իջնէր:

— Զազային մշեցնակ պարն է, ըսաւ Սիսակ:

— Արդէն ուրիշ ի՞նչ նուագել պիտէ, պատասխանեց Ատոմ: Քիչ մ'ալ մօտենանք:

Եւ խումբը սողալով առաջացաւ:

— Շատ չերթանք, Ատոմ, չունները կրնան մեր հոտն առնել եւ յարձակիլ, ըսաւ Վարդան:

— Թարթարները չունի թշնամի են, չունին, յետոյ իրենք այնքան հոտած են որ ուրիշ հոտի սէտք չկայ եւ չեն կրնար զգալ, պատասխանեց տղան:

Դեռ աւելի մօտեցան, կարծես Սազոյի սրինդին մեղմ ձայնն ալ կու գար: Ատոմ սուլեց սարեակ ճեւացնելով: Հեռուէն պատասխան չեկաւ. տափը փրփրած էր եւ ուրախ կանչեր կը լսուէին խռպոտ կոկորդներէ: Լայն եւ սպիտակ վրանի մը տակէն կու գար ձայնը: Սարեակի սուլոցը կրկնեց Ատոմ, բայց նորէն առանց պատասխանի մնաց:

— Սպասենք, ըսաւ Ատոմ, այդ ժխորին մէջ մեր սուլոցը չի լսուիր: Ժամէ մը աւելի մտիկ ըրին Զազայի թմբուկին, Սազոյի սրինդին, թաթարներու կանչերուն եւ ձիերու ընդհատ ընդհատ վրնջիւններուն: Դաշտի գերիները խոր լռութեան եւ մութի մէջ էին: Ժամ մը յետոյ լռեց նաեւ Զազայի թմբուկը, Ատոմ աւելի գիւ

եւ արտաքրաւ սուլեց: Պատասխանն եկաւ: Թաթարները կարծեցին թէ գիշերային թռչուններու սոյլ էր եւ ոչ մէկ չարժում ըրին: Ուշ ատեն քայլերու ձայներ եկան: Մութ էր, երեք տղաները թուփերու ետեւ կծկուեցան, սակայն մեղմ սուլոց մը զիրենք հանդարտեցուց: Զաքան եւ Սագոն էին:

— Ատոմ, բաներնիս յաջող է, ըսաւ Զաքա եւ տղուն վիզն ինկաւ: Օձի պէս հմայեցինք այդ մարդիկը: Իրենց փափաքն է որ պարողներ ալ տանինք եւ խօսք տուինք վաղը լաւ պարողներ գտնել: Զանձրացեր են, տխուր է իրենց կեանքը այդ աւելի տխուր արգելարանին քով:

— Իրենք երդ ու պար չունի՞ն, հարցուց Վարդան:

— Եղբայր, կովի պէս կը բառաչեն. մէկը սկսաւ կոպիտ չարժումներով պարել, միւսները աւելի կոպիտ սկսան խնդալ, բայց մեր մչեցնայ պարը հրաշք գործեց: Մեզ տարին իրենց զօրավարին վրանը, ճերմակ գոյն ունէր, չտեսա՞ք:

— Բլուրի կատարէն տեսանք Զաքա, ըսաւ Ատոմ:

— Ճիշտ ատիկա է: Վաղը Սագոյին հետ կու գանք ձեզ առաջնորդելու, հիմա հոս պէտք է կերպով մը գիշերն անցընէք:

— Բայց ես աչքերս ալ չեմ գոցեր, ըսաւ Սագոյ. ամէն բան երկու կը տեսնեմ:

— Աւելի լաւ, պատասխանեց Վարդան, կարապով հացն ալ երկու կ'ըլլայ:

— Իսկ դուք գիշերս ո՞ւր պիտի անցընէք, հարցուց Ատոմ:

— Մեզի մազէ վրան մը յատկացուցին իրենց մօտ, հոն պիտի պառկինք, պատասխանեց Սագոյ:

— Ի՞նչպէս տեսար թէ մալէ վրան է, դուն կոյր ես, հարցուց Սիսակ:

— Աչքիս մէկ ծայրէն նայեցայ:

Զաղա եւ Սագոյ սահելով մեկնեցան: Յաջորդ առաւօտ, Զաղա հրաման ստացաւ պարողները դաշնելու եւ մինչեւ կէսօր մնաց իր ընկերներուն հետ:

— Պիտի պարէք ուրեմն, ըսաւ միւսներուն, ճկուն եւ պրաւիչ չարժումներով:

— Բայց ես պարել չեմ գիտեր, ըսաւ Վարդան:

— Ես մէջտեղ կ'անցնիմ, դուք երկուքդ ծայրերը եւ թաչկինակներ ձեռքերնիդ՝ ուշադիր կ'ըլլաք իմ ոտքերուս չարժումներուն, ոտք ոտքի դէմ մէյմը աջին մէյմը անդին, սորվեցուց Աւոմ:

— Նայեցէք որ եաեւի մասն ալ երթայ ու գայ, ըսաւ Զաղա:

— Մէյմը փորձենք խորհուրդ տուաւ Սագոյ:

Փորձը յաջող գնաց, ճկուն չարժումներով պարեցին, Սագոն նուագեց դրեթէ անլսելի ձայնով:

— Լաւ է, ըսաւ Սագոյ: Երթանք ուրեմն: Կրնայ ըլլալ որ հայր սուրբն առանց դրամի ալ դուրս քաշենք արգելարանէն:

Տղաք մօտեցան Թաթար վրաններուն: Երէկուան տարեց գինուորը գիրենք տեսաւ եւ նչան ըրաւ որ անվախ մօտենան:

— Ուսկի՞ց գտաք այդ տղաքը, հարցուց Զազայինն:

— Գիւղացիներ են, տէր իմ, արտերուն մէջ թափառական կը չրջէին, առինք բերինք հետերնիս:

— Պարել գիտե՞ն:

— Ո՛հ,ատ ալ խօ՞սք է, ո՞ր հայը պարել չի գիտեր, մանաւանդ գիւղացիները: Այս երկրին մէջ գիւղացին ձմեռը գործ չունի, պարելով եւ հէքեաթ պատ-

մելով կ'անցընէ: Ասոնք, պիտի տեսնես, եղնիկի պէս պիտի պարեն:

— Այս երեկոյ զօրավարը ընդունելութիւն պիտի տայ սպաներուն, կու դաք կը պարէք. վստահ եմ թէ մեծ հաճոյք պիտի զգայ: Հիմա եկէք ձեզի ուտելիք տամ, ըսաւ սպան:

Տղաք Զազայի վրանին մէջ անցուցին կէսօրէն վերջ. երեկոյեան մօտ հսկայ վրան մը բարձրացաւ, բազմաթիւ մոմեր վառեցին: Ընկողմանած, կամ ծալապատիկ ցած սեղաններու առջեւ ձիու աղած միս սկսան ուտել: Մէկ մէկ կտոր տղաներուն ալ տուին, բայց Զազա ըսաւ թէ այսօր մեր Թանղրիին (Աստուծոյ) համար պահք կը պահենք, եւ ազատեցան դէշ ուտելէն, իրենց ձիու կաթէն պատրաստուած ծխոտ պանիր եւ սեւ հաց տուին:

Ամեցին մեղրով պատրաստուած արբեցուցիչ ըմպելի մը:

— Պար եւ երգ կ'ուզենք, պոռացին տաքցած դրլուխները:

— Պարեցէք հիմա ձեր դիտացածին պէս, ըսաւ Զազա, ասոնք արդէն միւս աշխարհ գացին:

Տափը հնչեց, սրինդը սուլեց եւ Սագոյի թուչները թմբուկի պէս ուռեցան: Երեք պատանիները սկսան պարը, ցատկեցին կարծես սարերու վրայ ըլլան: Թաթարները ծափերով եւ վայրի կանչերով հետեւեցան պարին: Կամաց կամաց գինովները խոր քունի մէջ մտան եւ մորթուած անասուններու պէս փռուեցան մեծ վրանին մէջ: Տղաք հեռացան իրենց վրանը:

Յաջորդ օրը զօրավարը դեռ կարծես կէս գինով, կանչեց հինգ պատանիներն եւ ըսաւ.

— Ապրի՛ք, երէկ իմ հանդէսիս զարդն եղաք: Ձեր պարն ու երգը հիանալի են, մանաւանդ այն տափին

ձայնը սիրտ կը քաղէ: Յետոյ կանչեց երէկուան ծեր սպան եւ պատուիրեց.

— Այս տղաները ազատ են բանակին մէջ չրջելու, մեր սեղանէն կ'ուտեն եւ մեզի հետ կ'ապրին: Երբ այդ լեռներու կողմն արշաւենք, հետերնիս կը տանինք որ մեր տխուր օրերը փարատեն:

— Տէր իմ, ըսաւ Զազա, չնորհակալ ենք ձեր բարի սրտին համար, բայց մենք մեծ փափաք մ'ունինք, եթէ կատարէք՝ երջանիկ պիտի ըլլայինք: Մենք այդ արդելարանին մէջ ծերունի եւ հիւանդոտ բարերար մ'ունինք, որ մեզի հաց կու տար, ջուր կը խմցնէր եւ դրել կարդալ կը սորվեցնէր. կը խնդրէինք որ ազատ արձակէք, թող երթայ իր աւերակ տան մէջ անցընէ վերջին արեւները:

— Եղիցի, ըսաւ զօրավարը եւ կանչեց ծեր սպան, պատուիրելով տղաներուն հետ փնտռել այդ ծերունին:

Մտան անսահման արգելարանին մէջ, ամէն հասակէ եւ ամէն նահանդէ մարդիկ, կիներ, ծեր ու մանուկ խճողուած էին. գարշահոտ եւ աղտոտ վայրի մը մէջ, կռիւ, վէճ եւ աղմուկ ամէն կողմ. ոմանք յուսահատ նոպայի մէջ, ուրիշներ լուռ ցաւերով ճնշուած. պատառ մը հացն ու գաւաթ մը ջուրը ոսկիով կարելի էր գնել. կամք չունէին, ըմբոստանալու դնդեր չունէին. կենդանի մեռածներ եւ անարդ վաճառքի ապրանքներ էին:

Պատանիները խուզարկեցին ամէն կողմ, ոչ ոք իրենց կարեւորութիւն տուաւ, կարծես գերիներ էին, հազարներու մէջ քանի մը խլեակներ: Ահա քարի մը վրայ ծերունի մը նստած, աչքերն ափերով ծոց, կարծես սարսռած այնքան ցաւի առջեւ՝ անշարժ կեցեր էր: Առաջինը վարդանն էր որ զինքը տեսաւ, սիրտը տրո-

փեց, բայց այնքան այլափոխուած էր Հայր Եսային, որ տղան կասկածոտմօտեցաւ:

— Ինքն է, պոռաց եւ փաթթուեցաւ վիզը:

— Ա՛խ Վարդան, դուն ալ հոս... ըսաւ ծերունին եւ արցունք չկաւ աչքերէն, չորցած աղբիւրի պէս էին: Վազեցին նաեւ մխանները եւ ծերունին անհասկնալի աչքերով նայեցաւ իր սանիկներուն: Ինչ ցաւ ղպաց որ Սիւնիքի կորիւններն ալ բանտուած էին:

— Ուրեմն ամէն յոյս վերջացած է, ըսաւ ինքնիրեն, մեր միջնաբերդն ալ առեր են:

— Ո՛չ, յոյսը արշալոյս պիտի ըլլայ, պատասխաննեց Ատոմ, ուժգին փաթթուելով ծերունիին:

— Ասիկա է, ըսաւ Զազա ծեր սպային:

— Ասկից մեզի չահ չկայ, պատասխաննեց սպան, կրնաք տանիլ, դիակ մը պակաս:

— Հայր սուրբ, ըսաւ Ատոմ, մենք գերիներ չենք, եկած ենք քեզ ազատելու համար:

Զազա պատմեց թէ ինչպէս յաջողեր էին հմայել թաթարները եւ հոն հասնիլ:

— Ո՛չ, ըսաւ Հայր Եսայի, ես քահանայ եմ ու չեմ կրնար այս թշուառները առանց հոգեկան մխիթարանքի ձդել· ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ հեւքոտ ու հատկլեալ ձայնով:

— Ձու ազատութիւնդ, Հայր սուրբ, ըսաւ Վարդան, ասոնց ալ ազատութիւնը պիտի ըլլայ: Հայրս քեղի կը սպասէ:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, անպայման հրաշք մ'եղած է:

— Մեզի ծանօթներ կո՞ն այստեղ, հարցուց Վարդան:

— Բոլորն ալ ծանօթներ են, սրտակիցներ են, եղբայրներ են, Հայեր են, ղաւակս, մեր արիւնէն ու սըր-

տէն, պատասխանեց Ծերունին, ջանալով կաթիլ մ'արցունք հանել չորցած աչքերէն:

— Ատոնց ալ ժամանակը կու գայ, ըսաւ Սիսակ: Մեր ընկերներու մասին կը հարցնենք:

— Կան, բայց ո՞վ պիտի գտնէ այս անսահման ծովին մէջ:

— Երթանք, ըսաւ սպան:

Տղաք Հայր Եսայիի թեւը մտան եւ դանդաղ քալեցին դէպի դուռը:

Ֆիչ անդին գինուորներու խիտ շրջանակ մը կար եւ խումբ խումբ դերիներ կը մտնէին ու կ'ելլէին:

— Հոս ի՞նչ կայ, հարցուց Սագոյ:

— Սեւ չուկան է, տղաս, պատասխանեց վարդապետը, հոս վաճառականներ կան Արաբիայէն, Պարսկաստանէն, Յունաստանէն, կան նաեւ հայ վաճառականներ որ դերի կը գնեն. մայրը որդիէն կը բաժնեն, սիրտեր կը կիսեն, հոս հոգիներու եւ սիրոյ աճուրդ է:

Զազա մօտեցաւ եւ մտաւ շրջանակին մէջ: Ծեր մէկը բռնած էր տղու մը ձեռքէն ու քաշքշելով կը տանէր: Զազա ապշած մնաց. արդուինցին էր:

— Ատոմ, կանչեց, հոս եկուր:

Ատոմ մօտեցաւ. ճիշտ է, արդուինցին էր: Սամոն էր:

— Սամոյ, պոռաց Վարդան: Տղան տրտում աչքերը դարձուց իր վաղեմի ընկերներուն վրայ. սիրտ չունէր նայելու, քաջութիւն չունէր, դալուկ ժպիտ մը չկար շրթներուն վրայ:

— Զիս ալ մէկ ոսկիի վաճառեցին այս մարդուն, ո՛վ պիտէ ուր պիտի տանի զիս:

Ատոմ մօտեցաւ վաճառականին. հուժկու քիւրտ

մ'էր, որ տղուն ձեռքէն երկաթէ աքցանի պէս տեղմած կը քաշքշէր: Սամոն դէշ տղայ էր, լրտես էր, բայց Ատոմի սիրտը բարի էր, կարապի պէս չուտով կը հալէր տաք խօսքով կամ սիրտ այրող տեսարանի մը առջեւ:

— Ֆիւրւա, այս տղան ինծի կը ծախե՞ս:

— Եթէ երկու ոսկի տաս՝ կու տամ:

Ատոմ սպայէն գաղտնի ծոցէն հանեց երկու ոսկի եւ քիւրտին ափերուն մէջ դնելով ըսաւ. — Ա'ռ երկու ոսկի: Ֆիւրտը թող տուաւ ոսկրէ աքցանը: Սամոյին թեւը կապուտցեր էր:

— Այս տղան մեր ընկերն է, ըսին սպային, եղնիկի պէս կը պարէ:

— Լաւ, թող հետերնիդ գայ: Տէր չունի՞ս, հարցուց Սամոյին:

— Տէրը ես եմ, պատասխանեց Ատոմ, քիւրտին չափիկ մը տուի եւ գնեցի:

— Հալալ (արդար) ապրանք է, տար:

Երբ զօրավարի վրանին մօտեցան,

— Հոս կեցէք, ըսաւ սպան եւ ինքը մտաւ մեծ զօրավարին վրանը:

— Զի մը տուէք, ծեր մարդ է, թող նստի երթայ եւ մեզ ալ օրհնէ:

Սամոն դեղին գոյն մ'առած էր, իրեն համար երազ էր եղածը: Ինքը լրտես եւ հակառակորդ Ատոմին ու ընկերներուն, հիմա ազատ էր անոնց չնորհիւ. դողդոջուն մօտեցաւ Ատոմին եւ ըսաւ.

— Ես քու դերիդ եմ, Ատոմ, կեանքս քեզի կը պարտիմ: Ես իմս չեմ, ոչ ալ ծնողքիս կը պատկանիմ. Ատոմ, ես քու դերիդ, ստրուկդ եմ, միայն ներէ ինծի, դու հիմա իմ աչքիս մեծ եւ վեհանձն զօրավար մըն ես:

Տղան ծնրադրեց Ատոմին ոտքն համբուրելու, բայց ընկերը գինքը վեր վերցուց եւ դրկելով ըսաւ.

— Ելիր, Սամոյ, վիշտը ամէն բան կը մոռցնէ: Բաբի հայրիկդ ո՞ւր մնաց:

— Ձինքն սպաննեցին երբ կը ջանար Տայքի անտառներն ապաստանիլ: Եւ տղուն աչքերը յորդ անձրեւի փոխուեցան:

Բերին Հայր սուրբին ձին, որ թէեւ քիչ մը ծեր, բայց կրնար չալկել այդ կաշի ոսկր դարձած վարդապետը: Թամբ չունէր, թաթարները թամբ չէին գործածեր, հարկ էր բաշերէն բռնել եւ վրան հեծնել: Հայր սուրբը չատ անհանգիստ ղդաց ինքզինքը: Ատոմ գտաւ չուան մը եւ անցուց ձիուն վիզը, բերանը կապեց եւ վարդապետին ձեռքը տալով ըսաւ ականջէն.

— Ինչ դէպի Գլաձոր, երեք չորս օրէն հոն կը հասնինք:

— Գլաձո՛ր, Գլաձո՛ր, կրկնեց տրտմութեամբ Հայր Եսային եւ մտաւ նեղ ու փոշելից ճամբան:

Պատանիները երկու օր ալ նուագեցին ու պարեցին: Սամոն իսկապէս լաւ կը պարէր: Երրորդ օրը տարօրինակ եռուզեռ մը կար թաթար բանակին մէջ: Զանազան կողմերէ նոր դունդեր կը հասնէին: Տենդագին պատրաստութիւն կար նոր արշաւանքի, բայց ո՞ր կողմը, դեռ չէին գիտեր: Երեկոյեան մութին լսեցին սպաներու խօսակցութիւնները. իրենց ականջին հասան Պոօշեան, Վարդանակերտ, Սիւնիք, Լեռնահայաստան բառերը: Ուրեմն որոշ էր, Պոօշեանի վրայ պիտի քալէին:

Թաթարները պատերազմի ժամանակ՝ դաժան, լըռակեաց եւ կարգապահ կը դառնային. ամէն ուրախութիւն եւ հանդէս կը դադրէր: Լսեցին թէ յարձակումը պիտի սկսէր մէկ ամիսէն:

Զօրավարը կանչեց պատանիները եւ ըսաւ.

— Ազատ էք ձեր տեղերը մեկնելու, երբ Սիւնիքը գրաւեմ՝ նորէն կը կանչեմ եւ աւելի մեծ ուրախութիւն կը կատարենք: Կանչեց սպան եւ ըսաւ. Եթէ կան անպէտ եւ ծերացած ձիեր՝ ասոնց տուէք թող նստին երթան:

Երեք հատ ոսկր ու կաշի ձիեր գտան եւ պատանիները ուրախութեամբ երկու երկու նստեցան: Ատոմ, Սագոյ եւ Զազա իրենց կռնակը առին միւս փոքրերը: Ձիերը քալեցին օրօրուելով եւ հեւալով:

Թաթար պահակներ բռնած էին ամէն կողմ. հարկ էր ստէպ կանգ առնել, բարեբախտաբար զօրավարէն կնքուած թուղթի կտոր մ'ունէին որ կը բանար փակ ճամբաները: Անցան այդ սեւ գիծը: Մեծ չունչ մը քաշեցին եւ զարկին ձիերու մէջքին արագ երթալու համար:

Մէկ ու կէս օր, մէկ ու կէս գիշեր պէտք էին քալել Գլաձոր հասնելու համար: Անասուններուն եւ իրենց շատ քիչ չունչ տուին: Երբ մօտեցան իրենց դպրոցին, ձիու խրխինջ մը լսուեցաւ, իրենց ձիերէն մին պատասխանեց:

— Անպատճառ Հայր սուրբն հոս է, ըսաւ Սագոյ:

Ծանօթ էր տեղը, այգիներու նեղ արահետներէն մտան բակը: Ամէն բան կործանած էր, այրած եւ մոխիր դարձած: Տեսան իրենց դասարանին մէկ պատը, ննջարանէն կտոր մը մնացած էր:

— Հայր սուրբ, կանչեցին միասին:

Ձայն չեկաւ, խեղճն արդէն չունչ չունէր երեք մեղր անդին իր ձայնն հասցնելու:

— Հայր սուրբ... պոռաց Վարդան, ձայնը դողդըղացնելով...:

Յրուեցան աւերակէ աւերակ. ահա նա նստած էր կիսաւեր սենեակի մը մէջ եւ բաներ մը կը փնտռէր հողերու տակ:

— Հայր սուրբ, կանչեց Սիսակ եւ նշան ըրաւ միւսներուն: Բոլորը ժողվեցան վարդապետին քով:

Նա այժ չունէր խօսելու եւ բարակ ոսկրուտ մատներով հողին մէջ բան մը կը փնտռէր:

— Վանքը, դպրոցը այրեցան մոխրացան, ըսաւ խոր հառաչանքով, մոխրացաւ նաեւ մեր վերջին յոյսը:

— Վարդապետ, ի՞նչ կը փնտռես, հարցուց Ատոմ:

— Երկաթէ արկղս կը փնտռեմ, որդի, մէջը ոսկի չկայր, բայց ոսկիներու բանալին կար:

— Մե՞ծ բանալի էր:

— Ոչ, թուղթէ բանալի էր. լե՛ղճ Սմբատի դանձերը, մեղք, յաւիտեան կորսուած պիտի մնաք:

Տղաք իրարու երես նայեցան եւ նշանակալից ժպիտներ ըրին:

— Լալու բան է, զաւակներս, հսկայ հարստութիւն մը վակուած մնաց երկրիս ծոցը:

Վարդապետը չկրցաւ դնել իր փնտռածը. հողը փետուած էր, քրքրած, բայց միայն անտուկին կտորուանքներ դուրս ելան: Տրտմագին նայեցաւ, խօսելու այժ չունէր:

— Ամբողջ վանքը, դպրոցը գացին, չեմ ցաւիր, հայ ձեռքերը կը չինեն, բայց այդ ղրքոյկը աղդին փրկութիւնը պիտի ըլլար եւ անոյշ կորսուեցաւ, ըսաւ վարդապետը:

— Ատոմ, ըսաւ Վարդան, յայտնենք, մեղք է, սրտի ցաւէն յանկարծ կը մեռնի, արդէն ստուեր դարճեր է:

— Հայր սուրբ, ըսաւ Ատոմ, ամէն յոյս չէ կոր-

սուած, դու կը փնտռէիր այն վտիտ դիրքը որ Սմբատի դանձերուն տե՞ղը ցոյց կու տար...

Հայր Եսային՝ աչքերը պիշ պիշ բացած նայեցաւ պատանիներուն: Ինչէ՞ն դիտէին, ո՞վ ըսած էր այդ գաղտնի անունը:

— Ծունր դրէք առջեւը, հրամայեց Ատոմ. Սամոյ, դու ոչ, մեղաւոր չես:

Հինգը ծունր դրին եւ Ատոմ աղերսող աչքերով ըսաւ.

— Հայր սուրբ, մեզի թողութիւն տուր. մենք մեղաւոր ենք, յանցաւոր ենք, մէկ քանի ամիս առաջ ձեր սենեակը մտանք եւ այդ դիրքը բացինք, կարդացինք ու փնտռեցինք գանձերը մեր լեռներուն մէջ, դտանք գանոնք: Հոն են, խոր քարայրի մը մէջ:

— Դէպքերն արդէն ձեզի ներած են, ես ի՞նչպէս չներեմ: Ոտքի ելէք, յոյսը թերեւս արշալոյս ըլլայ:

— Այո՛, հայրիկս եթէ դրամ ունենայ՝ Ուտեցիները պիտի վարձէ եւ այդ բարբարոսները պիտի քշէ մեր երկրէն:

— Ո՞ղջ է մեր բարի իշխանը:

— Ողջ է, Հայրիկ, պատասխանեց Վարդան եւ մեզի կը սպասէ:

— Պէտք է շուտ լուր տանինք, ըսաւ Ատոմ, մենք լսեցինք որ թաթարները մէկ ամիսէն այդ կողմերը պիտի արշաւեն:

— Մեկնինք այն ատեն, պատասխանեց Հայր Եսայիին:

Կարծեմ կէսօրուան մօտ էր, ճամբայ ինկան. բաւական հեռու էր Վարդանի բերդը: Քանի մը օր պէտք էր քալել, մանաւանդ այդ հիւանդ եւ ծեր ձիերով երթը շատ դանդաղ էր:

Մինչեւ Սիւնիքի լեռները ոտքերը մարդկային չունէ չկար, ոմանք դերի տարուած էին, ուրիշներ՝ լեռներն ապաստանած էին: Ճամբան դիւղերու մէջ թափառական հաւ դտան, ճաղարներ բռնեցին եւ կերան:

Յոդնատանջ եւ տաժանելի ճամբորդութեամբ, մանաւանդ Հայր սուրբին հիւանդոտ վիճակով մտահոգ, վերջապէս հասան Վարդանի բերդը: Իշխանը լսեց հերոս փոքրիկներու պատմութիւնը, շատ զուարճացաւ որ կրցեր էին այդ արջերը հմայել: Լսեց Թաթարներու ծրագրի մասին, արշաւելու համար Սիւնիքի վրայ:

— Կը զուշակէի, պիշատիչ թռչունները ամէն կողմ կը թափառին դիակ գնելու համար, բայց մենք ցոյց պիտի տանք մեր նիզակներն ու մեր ժայռերու կարծր կուրծքերը: Ա՛խ, քիչ մը դրամ ունենայի՝ Ուտեցիներ եւ լեռնցի կովկասեաններ կը վարձէի:

— Դրամ կայ, իշխան, ըսաւ Հայր սուրբը, որ հաղիւ կրնար խօսիլ· դրամ կայ, մեր հայրերը այդ ալ մըտածեր են: Սմբատի գանձերը կան քու իշխանութեանդ տակ, այս լեռներու ծոցը թաղուած: Ասկէ աւելի անհրաժեշտ ժամանակ չկայ: Հոն վարը, Արարատեան դաշտին մէջ ծուլածաւալ բազմութիւնը գերի, թշուառ, անօթի եւ համաճարակի սպառնալիքին տակ կը ծիւրի, օդնութիւն կ'աղերսէ: Դատարկուած է Հայաստանի սիրտը, արիւնաքամ եղած է, իր սքանչելի ժողովուրդը՝ ազատութիւն, կեանք եւ հայրենի արեւ կ'ուզէ: Իշխան, մեր յոյսը դու ես, քու բազուկդ եւ հանճարդ թերեւս փրկեն այս ժողովուրդը:

Հայր սուրբին ձայնը թրթռաց, դողաց եւ մարեցաւ սրահի կամարներուն մէջ:

— Սմբատի գանձերուն պահապանը Հայր սուրբն է·

եթէ հրաման տայ՝ մենք տեղը դիտենք. երկու երեք օրէն կրնանք բերել եւ առջեւնիդ լեցնել, ըսաւ Վարդան:

— Նախախնամութեան մէկ հրաշալի գործն է որ այս ժողովուրդը երբեք չի լքեր, ըսաւ Պռօշեան. ժամանակ չկորսնցնենք: Պէտք է իսկոյն հանենք դանձերը եւ նայինք թէ պիտի բաւե՞ն դէթ 5·000 հոգի վարձելու համար:

— Հինգ հազար... եւ քանի՛ հինգ հազար, ըսաւ Զաղա:

— Ես իմ հինգ ոսկիս ալ կու տամ, վրայ բերաւ Սիսակ:

— Ի՞նչ դրամներ են, հարցուց իշխանը:

— Ահաւասիկ... հատ մը ցոյց տուաւ Զաղա:

— Սմբատ նահատակի պատկերը կայ վրան. միւս կողմը՝ Սմբատ Ա. թագաւոր Հայոց: Ի՛նչ օրեր էին եւ ի՛նչ բանակներ դուրս կ'ելլէին Անիի պարիսպներէն, ծովի ալիքի պէս: Ի՛նչ ժամանակներ էին, ըսաւ իշխանը: Բայց ժամանակ չկորսնցնենք, մեր չկարծած աւելն ի՛նչնամի կրնայ յարձակիլ:

Պռօշեան իշխանը կտրուկ գործերը կը սիրէր. նա արդէն լեռնային դիւղացիութիւնը քաշեր էր երկրին խորերը: Անասուններն սարեր եւ անտառներ տարուած էին: Կիրճերու անցքերը պահակներ դրուած էին եւ պատրաստ էր իր հոդը թիզ առ թիզ պաշտպանել. սակայն իր ծրագիրն էր ուղղակի Արարատեան դաշտին վրայ յարձակիլ եւ դերլինները փրկել, քանի դեռ վաճառուած եւ Մուշանի դաշտերը քշուած չէին:

Խումբ մը ձիաւորներ բեռնակիր անասուններով ճամբայ ինկան դէպի Սիւնիքի խորերը: Պատանիները առջեւէն ցոյց տուին ճամբան: Խումբը շատ արագ կը յառաջանար եւ կը բարձրանար: Հասան Ատոմի տունը.

մայրը տեսաւ իր քաջ զաւակը, լսեց պատմութիւնը. մայրական հպարտութեամբ համբուրեց իր զաւակը: Նունիկ չատ աւելի անհամբեր էր. ինքն ալ մաս կը կազմէր այդ պատմութեան, ինքն ալ դանձերու դիւտին հերոսներէն էր: Աղաչեց իր մօրը որ ընկերանայ, սակայն Աւոմ՝ չոր կերպով ո՛չ ըսաւ, եւ Նունիկ չպնդեց. նըքայրն անշուշտ բան մը դիտէր որ մերժեց չատ կըտրուկ կերպով:

Հասան բացատրեց. ծեր հովիւը հոն էր. չունները կրկին կատաղութեամբ հաջեցին: Բայց խումբը չկեցաւ եւ մտաւ ձորին մէջ:

— Վերի քարայրներուն մէջն են դանձերը, ըսաւ Վարդան առաջնորդ սպային, սակայն չատ դժուար է վեր մագլցիլ: Ձուան բերի՞ք հետերնիդ, հարցուց սպային:

— Ձինուորը առանց չուանի տեղ չ'երթար, պատասխանեց սպան:

— Լաւ տեղ պահեր են, ըսաւ Զազա, արջերն ալ պահակ դրեր են:

— Շատ արջեր կան, աւելցուց Սիսակ:

— Անոնք աւելի բարի են քան թաթարները, պատասխանեց սպան:

Սամոյ ապշած կը հետեւէր գառնուկի պէս, յաճախ Աւոմին ձեռքէն բռնած կը քալէր: Երկուքին մէջ գաղտնի սէր մը սկսած էր: Սամոյ հաճոյքով եւ երախտապիտութեամբ կը քալէր իր բարերարին հետ: Նա բոլորովին փոխուած էր. վիշտը, հօրը մահը եւ հերոս ընկերները ինքը նոր պատանի մը դարձուցած էին: Հակառակ վատառողջ վիճակին՝ կ'ուզէր բոլորին խոնարհ ծառան ըլլալ. իր կեանքը իրենը չէր, նա ծախուած էր, կարծես կը զգար թէ երկու անարգ ոսկիի արժէք ունէր:

Ապշած կը դիտէր այդ անծանօթ տեղերը: Իր երկրին չէին նմաններ, որ տափարակ դաշտագետին էր եւ այդիներով զարդարուած. հիմա լերկ ժայռեր, անտառներ եւ արօտավայրեր կային Սիւնիքի մէջ:

Ատոմ առաջինն եղաւ ժայռէն վեր բարձրանալու եւ չուանը հաստատելու: Զինուորները դիւրաւ ելան, իրենց արհեստն էր: Ներս մտան քարայրը: Արջերը հոն էին, սակայն այս անգամ անոնք խոյս տուին:

— Դասերնին լաւ առեր են, ըսաւ Վարդան:

Ամէն կողմ խուզարկեցին եւ գտան նաեւ ուրիշ երկու լայն քարայրներ. անոնց մէջն ալ արկղներ կային լեցուն ոսկիներով եւ թանկագին իրեղէններով: Շատ դժուար եղաւ արկղները ժայռէն վար իջեցնել. գրեթէ յիսուն հատ էին: Հարկ եղաւ օր մը աշխատիլ: Իշխանը խստիւ պատուիրած էր երեք չորս օրէն վերադառնալ: Գրաստները քիչ եկան, հարկ եղաւ իրենց ձիերուն վրան ալ բառնալ մինչեւ որ մօտակայ դիւղէ մը սայլեր գտնեն. այդպէս ալ եղաւ: Գիւղացիները սիրով տրամադրեցին սայլեր եւ ձիեր. մեծ իշխանը հրամայած էր, հայրենիքի սիրոյն համար էր, պատրաստ էին իրենց հոդին ալ տալու:

Երբ դղեակ հասան, բերդի բակին մէջ չարեցին արկղները. իշխանը համրեց, 50 հատ էին: Հայր սուրբը խաչ մը հանեց, օրհնեց եւ ըսաւ.

— Թող Աստուած աճեցնէ եւ արդիւնաբեր ընէ:

— Ամէն, պատասխանեց իշխանը ծանր չեչտով. յետոյ հրամայեց զինուորներուն զանոնք փոխադրել բերդի դանձատունը:

Վարդապետը, իշխանը եւ վեց պատանիները քանի մը վստահելի սպաներով բացին արկղները: Ոսկեղէն եւ արծաթեղէն զեղեցկահիւս առարկաներու քով կային

պոհարեղէնները, թանկագին քարեր, մանեակներ եւ ապարանջաններ:

— Ասոնք անպատճառ իշխանուհիներուն կը պատկանէին եւ իրենց սրտի նուէրներն են հայրենիքին, ըսաւ վարդապետը:

— Տեսէք ի՛նչ գեղեցիկ Տիրամայր է ասիկա, ոսկիի վրայ բանուած. ասիկա մեր սիրելի դաստիարակին կը վայելէ, ըսաւ Սաղոյ եւ Հայր սուրբին տուաւ:

— Իսկապէս գեղեցիկ է. եւ լաւ է որ իշխանին մատրան մէջ մնայ:

Շատ ժամանակ անցաւ մինչեւ որ կարելի եղաւ համրել, դասաւորել եւ ցուցակագրել բոլոր գանձերը:

— Այս գումարներով կարելի է աւելի քան 15·000 վարձկան զինուորներ գտնել, ըսաւ իշխանը:

Իսկոյն երկու պատուիրակութիւններ ճամբայ ինկան, մին դէպի Ուտի, միւսը՝ դէպի Տաղստան: Իշխանը համաձայն էր ամէն զինուորի ոսկի մը տալ ամիսը, թողնելով նաեւ աւարը եւ թաթար գերիները. հողը եւ հայ ժողովուրդն իրեն պիտի մնային: Պատուիրակները արագընթաց մեկնեցան: Արդէն արհեստով պատերազմիկներ էին ուտեցին ու լեռնցին:

Երկու չարաթ հազիւ անցած, գուժկաններ հասան թէ թաթարները դէպի լեռները կը քալեն, Սեւանայ լիճէն մինչեւ Գանձակի չրջանը չրջապատելու համար: Անոնց ուղղակի նպատակը Վարդանի բերդն էր որ պահակ էր լեռնային չրջանին: Իշխանը յոյս ունէր կռմնակի կռիւներով զբաղցնել թշնամին: Գիշեր ցորեկ արթուն կը հսկէին պահակները. լեռնային անցքերը բռնուած էին: Գիւղացիներ, զինուորականներ զինուած բահերով, նիզակներով եւ աղեղներով՝ չարուած էին

դպրոցներու վրայ: Վատահ էին առաջին ընդհարումները ետ մղել:

Պռոշեան իշխանը կանչեց վեց պատանիներն եւ ըսաւ.

— Ձեր դործը վերջացաւ, այժմ մերինը կը սկսի. դուք կիներու հետ կը մեկնիք Ատոմի տունը եւ հոն կը մնաք: Պատերազմը ձեր դործը չէ:

— Տէր իմ, ըսաւ Ատոմ, մեր դործը նոր կը սկսի. մենք վճռած ենք կռուիլ Թոնամիին դէմ եւ մեր երկրէն դուրս վտարել. մենք հոն արդելարանին մէջ արիւն եւ արցունք տեսանք, վաճառուած մարդիկ, անարդուած կիներ. այնպէս չէ՞, Հայր սուրբ, դուն խօսէ, դուն բացատրէ թէ ի՛նչ բարբարոս ազդ մը եկած է մեր երկիրը:

— Բոլոր ըսածներդ ճիշտ են, տղաս, պատասխաննց իշխանը, բայց պատերազմը կատակ չէ, շատ լուրջ դործ է եւ տղու բան չէ: Իմ բոլոր իշխանական հեղինակութեամբս կը հրամայեմ որ խնդոյն հեռանաք: Վտանգը օրէ օր կը մօտենայ:

Պատանիները դլխիկոր հեռացան իշխանին քովէն. ի՞նչ կրնային ընել, նա որքան սիրալիր էր խաղաղութեան ժամանակ՝ այնքան դաժան կը դառնար կռիւի առնն:

— Ատոմ, ըսաւ Զապա, ես եւ Սպոն մտադիր ենք լեռները փախչիլ:

— Ո՛չ Զապա, միասին պիտի ըլլանք, ես արդէն ելք մը խորհեր եմ. իշխանը կա՛մ մեզ կը սպաննէ եւ կամ նորէն ճակատնիս կը համբուրէ:

Կիները եւ պատանիները տրտմաթախիծ մեկնեցան դէպի լեռներու խորերը: Ճամբան իրենց հետ էին քանի մը վինուորներ եւ սպասաւորներ: Երբ Ատոմի տունն

հասան, վարդանի մայրն ու փոքրիկ քոյրերը հոն մը-նայեին. պատանիներն ալ հիւր եղան Ատոմի:

— Ատոմ, կրկնեց Զաղա, ես եւ Սաղոն պիտի փախչինք լեռները:

— Զաղա, վաղը մխասին պիտի ըլլանք: Ես տունը բան չեմ ըսած, սակայն մայրս եւ քոյրս կարծես բաներ մը դուշակեր են. մօրս աչքերը վրայէս չեն հեռանար:

— Քեզ սիրելուն համար է, Ատոմ, պատասխանեց Սաղոյ:

Յաջորդ օրը դրեթէ առանց կարեւոր պատրաստութեան, պտոյտի պատրուակով վեցն ալ տունէն դուրս ելան եւ ա՛լ չդարձան:

Վարդանին մայրը յուսահատ ճիչերով մարդ ղրկեց տղուն ետեւէն, սակայն Ատոմի մայրը զինքն հանդարտեցուց.

— Հերոս տղաներ են, ըսաւ, վստահ եղիր որ փառաւոր անունով պիտի վերադառնան:

Պատանիները քարուտ եւ անկոխ ճամբաներով մեկնեցան դէպի հարաւ, անոնց նպատակն էր հասնիլ այն դպաթներըը որ կը նային Արարատեան դաշտավայրին վրայ: Կրցան ուտելիք գտնել գիւղացիներէն եւ հովիւներէն, գիշերները գիւղերու մէջ կամ ծառերու տակ անցընել: Այս արշաւանքը չատ հաճելի անցաւ Սամոյին:

— Ինչ լաւ է, Ատոմ, ըսաւ ժպտելով, ասոր մէջ կեանք կայ, հաճոյք կայ:

— Կեանք եւ հաճոյք յետոյ պիտի ունենանք, Սամոյ, պատասխանեց պատանին:

— Ատոմ, թաթարներու հետ բախումը անխուսափելի է, իսկ մենք ի՞նչ պիտի ընենք, ըսաւ Վարդան:

— Մե՞նք. պիտի կռուինք, պատասխանեց Ատոմ:

Հասան Բարձրավան գիւղը որ կը նայէր Արարատեան դաշտին. անկէ վար գաճաճ բլուրներ, ապա տափարակ դաշտագետինն էր: Հոն լսեցին թէ թաթարները արդէն մօտեցեր են Վարդանի բերդին թէ ընդհարումներ տեղի ունեցեր են:

— Լուր ունի՞ք, հարցուց Սիսակ, թէ Ուտեցիները հասած են:

— Այո՛, պատասխանեց ծեր գիւղացի մը. Ուտեցիներ եւ լեռնցիներ եկած են: Կ՛ըսեն թէ իշխանը իր տունն ու տեղը պիտի ծախէ, այդ բարբարոսները քշելու համար: Օրհնեալ ըլլայ, մեր փրկիչն է. վերեւ Աստուած՝ վարը ինքը:

— Ընկերներ, ըսաւ Ատոմ, մենք հոս պարապ չենք կրնար կենալ. գիւղէն հաստ կաչիներ առնենք ու պարսատիկներ չինենք, այս լեռներուն լաւագոյն զէնքն է:

Պարսատիկները չինեցին եւ աւելի վարերն իջան, լերան կողէն տեսան դաշտին մէջ թաթար ջոկատներ: Գիւղի մը մէջն էին: Գիւղն աւերակ էր, առանց բնակիչներու: Թաթարներու պարենաւոր ջոկատը կը տեսնուէր, ունէին բեռնաբարձ սայլեր, նոյնիսկ խոտի եւ պարկի դէզեր կային: Երկիրը չատ ամայի էր: Ոռոշհանը այրել տուած էր ամէն բոյս եւ կանաչութիւն, ապահովութեան գօտի մը ձեւացնելու համար:

— Ոսկին բանի չի դար եթէ խելք չունիս, ըսաւ Ատոմ. յետոյ դառնալով Զազային ու Սադոյին, հետս եկէք, ըսաւ, իսկ դուք հոս քարի մը տակ մեղի սպասեցէք:

Երեկոյեան մութն ինկած էր. հաղիւ մարդկային ստուերներ կարելի էր նշմարել: Երեք պատանիները սողալով իջան գիւղը եւ տան մը ետեւ կծկուեցան: Մութը

լաւ մը կոխեց: Թաթարները անկասկած էին տեղին ամայութեան համար: Շատ օրեր էին որ հայու երես չէին տեսած: Լռեց ամէն բան, ձիերը, ջորիները հռնդիւնով անկանոն ձայներ կը հանէին:

— Զաղա, ըսաւ ցած ձայնով Ատոմ, այս պատէն անդին ձիերու խոտերը կան, գիւղին արեւելքը՝ անոնց ուտեստեղէնը եւ զարիի դէղերը: Դուն, Զաղա, խոտերուն կրակ կու տաս, ես ուտեստեղէնին կրակ կու տամ, Սադոյ, դուն ալ զարիի դէղերուն: Եթէ անոնցմէ մէկն ալ բռնկի եւ այրի՝ արդէն թշնամիին մուխը կը մարի մեր կրակով:

— Գարին պարկերու մէջ է, դժուար է որ կրակ առնէ, ըսաւ Սադոյ:

— Ես վերի գիւղէն Պաքուի ջուրէն բերի (քարիւղ), վրան կը սրսկես եւ լուցկիի պէս կը բռնկի:

Կէս գիշերուան մօտ երեքը ցրուեցան եւ դրեթէ միաժամանակ կրակ տուին: Նախ մուխ ելաւ եւ ծածկուեցաւ մութին մէջ, ապա խոտերը բոց առին, ուտեստեղէնները կամաց կամաց սկսան այրիլ, գարին՝ քարիւղի տակ փայլուն բոց տուաւ եւ սկսաւ թանձր մխալ:

Տղաք տուներու եռեւէն աճապարեցին իրենց ուղղութեամբը լեռ բարձրանալ: Նապաստակը այնքան արագ չէր կրնար լեռ մագլցիլ: Թաթարները այն առեն անդրադարձան՝ երբ խոտերու վրայ պառկած ղինուորները ծուխի մէջ մնացին: Երկար դալարափողը ահազանգ զարկաւ: Աղմուկ եւ չփոթութիւն տիրեց: Գիւղը չրջապատեցին: Ստուերներու պէս իրար խառնուեցան, իրարու հարուածեցին եւ թուրքերէն հայհոյեցին: Ծուխին բոցը լուսաւորեց հորիզոնը: Տղաք վերէն կը զըւարճանային: Վարէն խռպոտ աղմուկը կու գար: Գիւ-

ղին տուներն ալ բռնկած էին ու ջահերու պէս կ'այրէին չոր ղերանները, տախտակները եւ դռները: կարծես հսկայ խարոյկ մը վառած էին:

— Տաքցէք հիմա, գոչեց Վարդան ուրախութենէն ցատկելով:

Առաւօտեան՝ լուրը հասած էր այն զօրավարին որ հայկական պարն ու երգը չատ կը սիրէր: Իր բանակին մէջ գոյժը տարածուած էր, ղինուորները անօթութեան հեռանկարով աղղուած՝ թուլցած էին: Բերդին կողմը դրեթէ աննշան յարձակումներ կ'ըլլային: Ուտեցիներու ուժեղ յարձակում մը ետ մղեց ղիրենք: Մինչեւ կէսօր թաթարները կատաղօրէն յարձակեցան եւ դրեթէ հասած էին բերդի պարիսպներուն: Լեռներէն՝ դիւղացիները հսկայ քարեր կը գլորէին, որոնք ստէպ խոշոր պարապութիւններ կը ձեւացնէին թշնամի չարքերուն մէջ:

Թաթար ջոկատ մը սպայի առաջնորդութեամբ սկսաւ բերդին հարաւէն վեր բարձրանալ պատանիներու ուղղութեամբ: Զորինները եռեւէն կու գային ծանր ու հեւալով:

— Տղաք, գոչեց Ատոմ, պարսատիկներ պատրաստեցէք, քարերն ողորկ ըլլան, լաւ նշան առէք: Ձիչտ սպայի երեսին քաշեցէք:

Հայկական լեռնային ղինուորներ ալ փութացին այդ կողմը: Ատոմի պարսատիկը վնաց ջորիի մը աչքին զարկաւ, անասունը գլորեցաւ: Զաղա նշան առաւ սպային, բայց նա գլուխը ծռեց եւ նշանը վրիպեցաւ: Թաթարները յամառօրէն առաջ գացին: Սիսակ ու Սամոյ մեծ քար մը գլորեցին որ զարկաւ սպայի կուրծքին եւ գետին փռեց: Պատանիները աւելի եռանդ առին ու քարերու կարկուտ տեղացուցին: Քանի մը ղինուորներ

ալ ծանրապէս վիրաւորուեցան. արդէն քիչ էին, միւսները նահանջեցին: Պատանիները աւելի մօտեցան Վարդանի բերդին: Թաթարական փողը նահանջի նշան տուաւ: Թշնամի զինուորը ուտելիք չունէր եւ ծարաւ էր:

— Ա՛խ, այդ զօրավարին հանդիպէի, ըսաւ Սադոյ, ես իրեն արջի պէս պարել պիտի տայի: Երդում կ'ընեմ որ ես այդ հրէշը պիտի սատկեցնեմ:

— Պէտք է խոհեմ ըլլալ Սադոյ, ըսաւ Ատոմ, մեր ուժերէն վեր երդում չընենք:

Այդ պահուն բերդի վրայէն յարձակումի նշան տրուեցաւ. Սիւնեցիներու բանակը մեղուի պէս թափեցաւ թշնամիին վրայ. անոնց կողէն Ուտեցիներ յարձակեցան: Թաթարներուն վրայ ոյժ չէր մնացեր. անօթի եւ ծարաւ էին:

— Հրաշք է, ըսաւ Պոօչեան, այն պահուն որ բերդը գրեթէ գրաւելու վրայ էին, ինչո՞ւ ետ քաշուեցան:

— Տէր իմ, ըսաւ գիւղացի մը, անծանօթներ՝ անոնց ուտեստեղէնը, խոտը եւ զարին այրած են:

— Կ'երդնում որ տղաներու գործն է, պատասխանեց, ով որ ըլլան, չքանչանով պիտի զարդարեմ անոնց կուրծքերը:

Աղմուկը բերդէն հեռացաւ: Թաթար զօրավարը աճապարեց ձիով հեռանալ. բայց Ուտեցիները անոր դադար չտուին: Դաշտերու մէջ ցրուեցաւ թշնամին, ոչ ոք գիտէր թէ ուր կը վախչէր: Շատ մեռելներ, չատ դերիներ ձգած էին իրենց ետեւը: Հալածողները հասան դերիներու արգելարանը: Հոն սարսափ տիրեց. պատահածը չէին գիտեր: Քանի մը պահակներ ղիրենք պաշարած պահած էին: Առաջինը Սիւնեցիները հասան եւ քշեցին պահակները:

— Ազատութի՛ւն, դոչեց հայ սպայ մը, ելէք թըշ-
ուառները, թշնամին պարտուած կը փախչի:

Բազմահազար ժողովուրդը ամէն ուղղութեամբ
ջաձաց խոյս տալ:

— Դէպի հիւսիսային դաւառները եւ Տայքի ան-
տառները դացէք, հրամայեց հայ սպան: Թաթարները
Մուշանի մէջ դեռ բանակ ունին, կրնան կրկին յարձա-
կիլ. սակայն Սիւնիքը միշտ ազատ, միշտ բարձր եւ
հպարտ պիտի մնայ:

Քանի մը օր յետոյ Պռոշեան իշխանն ալ եկաւ ար-
դելարանը տեսնելու: Գրեթէ մարդ չէր մնացեր: Թըշ-
ուառ կիներու, մանուկներու անթաղ դիակներ չատ
կային. յուզուեցաւ.

— Ո՛վ հայրենիք, մինչեւ ե՞րբ արիւնի ծով պիտի
ըլլաս, ըսաւ: Հրամայեց պատիւով թաղել զանոնք:

Սեպտեմբերի վերջերն էր, առաջին ձիւները երե-
ցան Բարթող լեռներու վրայ: Ձմեռը Հայերու դաշնա-
կիցն է. թաթարները կը սոսկան անկից:

Վարձկան զինուորներուն հրաման տրուած էր հա-
լածել թշնամին եւ աւար հաւաքել: Անոնք մարդ որսա-
լու ելած էին. իրենց արհեստն էր պատերազմով ապրիլ:

Քանի մը օր վերջ իշխանը եւ իր բանակը վերա-
դարձան Վարդանի բերդը: Մարդ ղրկեց որ իշխանու-
հին եւ պատանիները բերդ վերադառնան: Զարմանքը
մեծ եղաւ երբ բերդին մէջ դտաւ պատանիները:

— Ի՞նչպէս դուք հոս, ե՞րբ եկաք, հարցուց զար-
մացած:

— Տէր իշխան, ըսաւ Սամոյ, Ատոմին կրնաք զօ-
րավարութեան աստիճան տալ, ինքն էր որ Սագոյին,
Զազային հետ...

— Լռէ՛, դոչեց Ատոմ:

— Ո՛չ, առաջ տար խօսքդ…:

Սամոյ նայեցաւ Ատոմին, թերեւս վիշտ պատճառած էր, սակայն պատանին կ՛ուզէր որ գաղտնի մնար խոտերու այրումը: Ցանկարծ մօտեցաւ գիւղացի մը·

— Տէր իմ, ըսաւ, այս տղաքը կը ճանչնամ, Բարձրավանքէն անցան եւ Թշնամիի պարէնին իրենք է որ կրակ տուին:

— Պէտք էի պատժել զիրենք, անհնազանդ գտնուեցան:

—Ո՛չ, մեծդ իշխան, մէջ մտաւ Հայր սուրբը· ասոնց ճակատը համբուրեցէք: Աստուած փոքրիկ Դաւիթին ձեռքով հսկայ Գողիաթը սպաննեց, ասոնց ձեռքով՝ վիշապ թաթարը քշեց· օրհնեալ ըլլայ:

Իշխանը կարգադրեց որ Նաչի տօնին մեծ հանդէսով փառաւորուի այս յաղթանակը: Բերդի եկեղեցին կոչնակը հնչեց: Պատարագը ջերմ հաւատքով եւ արցունքով կատարուեցաւ: Հայր սուրբը խօսեցաւ սրտայոյզ քարոզը: Յոյս եւ հաւատք ներշնչեց: Բերդի բակին մէջ տողանցք ըրին, իշխանը ուզեց որ Զաղա եւ Սագոյ նուագեն· ընդհանուր քրքիջի մէջ միւս պատանիներն ալ պարեցին: Ապա Պռոչեան իշխանը ելաւ պալատին պատշգամը· իր մօտն էին վեց պատանիները:

— Սիւնեցիներ, գոչեց նա, Աստուծով պատերազմը չահեցանք: Շնորհակալ ըլլանք Անոր ամենազօր բազուկին: Այս պատանիները սակայն, լաւ նայեցէք, վեց հոգի են, եղան մեր յաղթանակին թափնիները: Իրենք գտան գանձեր՝ վարձկան զինուորներ բերելու համար· իրենք ազատեցին մեր Հայր սուրբը, եւ իրենք, բարձրացուց ձայնը, այրեցին, մրրկեցին Թշնամիներու պարէնները: Ես Ատոմին կը շնորհեմ զօրավարի աստիճան, իր ընկերներուն՝ սպայութիւն· անոնք իմ երկրիս մէջ

առանձին բանակ մը պիտի ունենան լեռնցի քաջարի մանուկներու. հայ տղան հրաչք կը գործէ, փառք եւ պատիւ իր ցեղին:

Հարիւրաւոր մայրեր իրենց մանչուկները նուիրեցին այդ նոր բանակին իբր զինուորցու: Ատոմի վիզն անցուցին ոսկեղէն չղթայ մը որ Սմբատի գանձերէն ելած էր:

Ատոմ համբուրեց իշխանին ձեռքը եւ զինուորական բարեւով ըսաւ.

— Տէր իշխան, այս անգամ պատերազմը չահեցանք չնորհիւ այդ գանձերուն, սակայն ապագայ սերունդները ալ իրաւունք ունին իրենց կեանքը պաշտպանելու. այդ գանձերը, եթէ կը հրամայէք, պէտք է նորէն վերադարձուին հայրենիքին:

— Այո՛, տղաս, պատասխանեց իշխանը, սրբազան են, սուրբ աւանդ է. դարձեալ հայ հողին ծոցը պիտի պահուին եւ ես պիտի ջանամ վերադարձնել ծախսուած գումարները, որպէսզի ապագային ուրիշներ ալ իրենց նեղութեան օրերուն զէնք չինեն, բանակներ կազմեն եւ հայրենիքը փրկեն:

— Եւ դրեն նոր պատմութիւն մը, ըսաւ Հայր սուրբը, «Սմբատի գանձերը»:

Տպագրութիւնը աւարտեցաւ 1983ի Յունիս ամսոյն
Ս. Ղազարու տպարանին մէջ – Վենետիկ
Finita la ristampa nel mese di giugno 1983
Tipolito Armena - Venezia (Italy)

ՀԱՑՐԵՆԻՔԻ ԶԱԻԱԿՆԵՐԸ

Հրապարակ ելաւ Հ. Վահան Յովհաննէսեանի կրթական, բարոյական եւ հայրենաշունչ պատմուածքներու շարքը. հայ տուներուն զարդն է, մանուկներու երջանկութիւնը՝ իրենց հետաքրքրական բովանդակութեամբ:

Ամէն սրտի յարմար հատորներ.

1.– ԱՆԻՀՆ ՓԱՐ ՄԸ ԲԵՐ
2.– ԱՐԳԻՆԱՑԻ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐԸ
3.– ՍՄԲԱՏԻ ԳԱՆՁԵՐԸ
4.– ՇԵՄՓՈՐԻ ԱՓԻՆ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ
5.– ԳԱՑԻԱՆՏԻ ՎՐԷԺԸ
6.– ԼԵՌՆԵՐՈՒ ԵՐԳԸ
7.– ԲԱԿԻՆ ՊԱՏԻԿԸ
8.– ԼԵԶՈՒՆ ՈՐ ԿԸ ՄԵՌՆԻ
9.– ՓՈՓՐԻԿ ՍԱՍՈՒՆՑԻՆ

(Շարունակելի)